

REGIONLARIN İNKİŞAFI İCTİMAİ BİRLİYİNİN
XÜSUSİ LAYİHƏSİ

AKİF MUSAYEV

VERGİLƏR HAQQINDA

ETÜDLƏR

Bakı - 2013

AKİF MUSAYEV
Vergilər haqqında etüdlər
Bakı. 2013. -216 s.

Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü, iqtisad elmləri doktoru, professor A.F.Musayev respublikamızda vergilərin iqtisadi problemlərinin həllində çox böyük fəaliyyət göstərmiş, əslində, bu sahədə elmi-tədqiqat istiqamətinin əsasını qoymuşdur. O, fiskal siyasət barədə elmi araşdırmaların təşkilatçısı, vergi sisteminin normativ-hüquqi bazasının yaradıcılarından biri olmaqla yanaşı, vergilər barədə çox qiymətli monoqrafiyaların, dərsliklərin və dərs vəsaitlərinin müəllifidir. Onun oxuculara təqdim edilən bu yeni kitabı vergilərin bəzi problemlərini elmi-kütləvi şəkildə işıqlandırmaq məqsədilə yazılmışdır.

ISBN: 978-9952-8189-0-1

Vergilər – dövlətçilik baxımından əhəmiyyətli və cəmiyyəti düşündürən bir məsələ olduğuna görə həmişə diqqət mərkəzindədir. Geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuş “Vergilər haqqında etüdlər” kitabında bu məsələnin müxtəlif aspektləri elmi-publisistik üslubda, ədəbi-bədii parçalardan və maraqlı fotoillüstrasiyalardan geniş istifadə edilməklə işıqlandırılmışdır. Azərbaycan və xarici ölkə yazıçı və şairlərinin əsərlərindən, şifahi xalq ədəbiyyatından götürülmüş nümunələr məntiqi cəhətdən sıx bağlı olduqları hər bir konkret mövzunun açılmasına, şərh verilən fakt və hadisələrin məna və əhəmiyyətinin daha yaxşı dərkinə imkan yaradır.

Burada verilmiş 40 etüdün hər biri vergilərin yaranması, təkamülü və müasir inkişaf istiqamətləri, vergi mədəniyyətinin elementləri, vergi siyasətinin xüsusiyyətləri haqqında maarifləndirici və düşündürücü məlumatlarla zəngindir.

Vergi siyasətində və vergiqoyma təcrübəsində istifadə olunan bəzi kateqoriya və anlayışların kitabda tamamilə yeni bədii-populyar dildə izahlarının verilməsinə cəhd edilmişdir. Vergi siyasətinin inkişaf tarixi ilə yanaşı, onun iqtisadi siyasətin digər tərkib hissələri ilə əlaqəsinə də burada geniş yer ayrılmışdır.

“Yaşıl vergi” siyasəti və ekoloji inkişaf, vergi siyasətinin sosial siyasətə və makroiqtisadi stabilliyə təsiri, sosial məsuliyyət, korporativ etik davranış və s. məsələlərə həsr edilmiş məqalələr bu baxımdan xüsusilə böyük maraq doğurur.

Vergi sistemi müasir formalaşma səviyyəsinə çatana kimi çox uzun və keşməkeşli bir yol keçmişdir. Natural formada ödənilən vergilər insan cəmiyyətinin inkişafının çox böyük bir mərhələsini əhatə edir. Müxtəlif dövrlərdə yəhərə görə, saqqala görə, ev heyvanlarının, hətta evdəki pəncərələrin sayına və s. görə vergilər mövcud olmuşdur. Dünyada elə insan yoxdur ki, bu və ya digər şəkildə vergilərlə üzləşməsin və ondan yayınmağın qeyri-qanuni

olmasını dərk etməsin. ABŞ-ın Fransadakı ilk səfiri, tanınmış siyasətçi və böyük mütəfəkkir Benjamin Franklin yazırdı ki, dünyada yalnız ölüm və vergilərdən qaçmaq mümkün deyildir. İnsanların istəyindən və arzusundan asılı olmayaraq, vergilər onların həyatının ayrılmaz bir hissəsinə çevrilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində vergilərin ödənilməsi, onların hesablanma üsullarının qavranılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Zərər zamanı verilən güzəştlər, vergi ödəyicilərinin hüquqları, vergi orqanlarının səlahiyyətləri nisbəti, vergi harmonizasiyası, vergi riskləri və onların minimallaşdırılması hal-hazırda vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsində vacib problemlər sırasına aiddir. Bütün bu məsələlərə də kitabda nəzər yetirilmişdir.

Sahibkarlıq fəaliyyətində səmərəli nəticələrin əldə edilməsində yeni texnologiyaların tətbiqi ilə yanaşı, vergi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinin və stimullaşdırıcı rolunun artırılmasının mühüm əhəmiyyəti vardır. Kitabda bu sahədə vergi siyasətinin xüsusiyyətlərinə diqqət yetirilmiş, həmçinin müxtəlif vergi növlərinin – gəlir vergisi, əmlak vergisi və digər vergilərin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə baxılmışdır.

Onu da qeyd edək ki, kitabdakı mövzuların bir qismi ayrı-ayrı dövrlərdə müxtəlif qəzet və jurnallarda daha geniş şəkildə şərh edilmişdir.

Vergilər haqqında, əsasən, dövrü mətbuatda dərc edilmiş etüdlərin kitabda toplanması ideyasına və bu kitabın nəşrinin dəstəklənməsinə görə Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin rəhbərliyinə minnətdarlığımı bildirirəm.

Kitabın hazırlanmasında göstərdikləri sanballı köməyə görə tanınmış yazıçı, dostum Aslan Qəhrəmanlıya, həmkarlarım Yunis Quliyevə, İmran Qarayevə, Taleh Ağayevə, həmçinin diqqətini və texniki yardımını əsirgəməyən AMEA-nın Kibernetika İnstitutunun rəhbərliyinə təşəkkürümü bildirirəm.

Akif Musayev,

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin

Vergi siyasəti və strateji araşdırmalar

Baş İdarəsinin rəisi

iqtişad elmləri doktoru, professor,

AMEA-nın müxbir üzvü

VERGİLƏRİN UZUN VƏ KEŞMƏKEŞLİ TƏKAMÜL YOLU

DÜNYADA yaradılan ilk dövlətlərlə həmyaşlı olan vergilər uzun bir təkamül yolu keçmiş və müasir dövrdə müəyyən qanunlara tabe olan, cəmiyyətin qarşısında duran iqtisadi və sosial problemlərin həllinə imkan yaradan bir şəkllə düşmüşdür. Buna baxmayaraq, təkamül prosesi davam etməkdədir, çünki hələ də mükəmməl, heç bir nöqsanı olmayan vergi sistemi yaratmaq mümkün olmamışdır.

Bundan əlavə, müxtəlif ölkələrdə inkişafın tamamilə fərqli qaydada getməsi vergi sisteminin qanunlarına və qanunsuzluqlarına da əhəmiyyətli dərəcədə təsir etmişdir.

Ən qədim dövrlərdə uzun illər ərzində toplanmış sərvətlər, talanlar nəticəsində zəbt edilmiş qiymətli əşyalar dövlətin ehtiyacları üçün istifadə olunurdu. Lakin zaman keçdikcə dövlətin xərcləri getdikcə artırdı. Ona görə də vergi qanunları qəbul olunmağa başladı. Marahlı burası idi ki, dövlət məmurları mümkün qədər çox vəsait yığmaq üçün yollar axtarır, vətəndaşlar isə vergidən, rüsumdan hər vəchlə yayınmağa çalışırdılar. Dünyanın demək olar ki, bütün ölkələrində belə idi. Məsələn, Azərbaycanda Hülaku xanın (1217- 1265) dövründə 40-dan artıq vergi və mükəlləfiyyət növü tətbiq edilirdi (qorçur, tamğa, nuzl, yam, çərik, cizyə, sərane, tərğu, ternagir, bəqaya və s.) və bun-

Hülagu xan

ların hamısını ödəmək mümkün deyildi.

Digər dövlətlərdə də vəziyyət, demək olar ki, fərqli deyildi. Müqayisə məqsədilə Rusiyada yığılan bəzi vergilərin adlarını misal göstərmək olar: tyaqlo, podvodnıy, postoyalıy, streletskiye denqi, yamskiye denqi, obrok və s. Bütün bunların hamısına birlikdə biz "vergi" deyirdik, ruslar "podat" deyirdilər.

İlk dəfə rus iqtisadi ədəbiyyatında vergi (naloq) terminini məşhur rus tarixçisi A.Polenov (1738-1816) 1765-ci ildə "Rusiyada kəndlilərin təhkimçilik vəziyyəti haqqında" əsərində işlətmişdir. XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq "vergi" (naloq) termini Rusiyada indiki mənasında işlədilməyə başlanmışdır. Beləliklə, ümumi adı vergi olan ödəmələrin sayı həddindən çox idi və dərəcələri də tez-tez dəyişirdi.

Dini vergiləri çox zaman digər vergilərdən fərqləndirirdilər. İslam dinində bu vergilər təkalifi-şəriyyə adlanır, əsas növləri isə zəkat, üşr, cizyə və xəracdır. Bunların içərisində zəkatın xüsusi əhəmiyyəti var. Bu söz təmizlənmə, saflaşma mənasını verir və zəkati ödən-

Aleksey Ykovleviç
Polenov

İmadəddin Nəsimi

məyən hər bir mal halal hesab edilmir. İmadəddin Nəsiminin (1369-1417) peyğəmbərə həsr olunmuş belə bir beyti var:

*"Elm ilə helmi həyavü tövbəvü
zöhdü vərə,
Xəlqə fəzlindən irişdi rövzəvü
həccü zəkət".*

Mənası budur ki, elm, helm, həya, tövbə, zöhd, vərə (haram işdən çəkinmə), oruc, həcc və zəkət xalqa sənin ilk ehsanın olaraq çatdı.

Seyid Əzim Şirvaninin (1835-1888) "Ziya" və ya "Ziyayi-Qafqaziyə" qəzetinə yazdığı məktubdan bir parça da vergiyə (daha doğrusu, zəkata) aiddir:

Seyid Əzim Şirvani

*"Demirəm ki, namaz batildir,
Rədd həm kim deyərsə cahildir.
Demirəm, ey əziz, vermə zəkət,
Ver zəkət, eylə dəmbədəm xeyrat,
Allah ehsanını qəbul eləsin,
Tanrı məqsudini hüsul eləsin".*

Aşıq Ələsgərin (1821-1926) bir şeirindən aşağıdakı bənddə bu məsələ daha kəskin qoyulub:

*"Əgər zərrə qalsa xümsün, zəkətin,
Hərgiz qəbul olmaz sövmi-səlatın,*

Aşiq Ələsgər

*Haqq yanında möhr olunmaz
baratın,
Salarlar boynuna oddan tənabı".*

Vergilərin dərəcəsi, bir qayda olaraq, yüksək olduğundan vətəndaşların əksəriyyəti öhdəsinə düşən məbləği ödəyə bilmirdi.

İngilis şairi Robert Börnsün (1759-1796) bir şeirində belə mısralar var:

*"Mən vergi vermirəm yəhərə,
Piyada gedirəm şəhərə,
Atları saymıram o vaxtdan,
Palçığa girmişəm bayaqdan,
Səmadan yağışlar hey tökür,
Qıçlarım möhkəmdir, çox şükür".*

Robert Börns

Zarafatla yazılmış bu şeirdə atlar və yəhərlər üçün ödənilən vergilər tənqid edilir.

Ümumiyyətlə, vergilər barədə satirik üslubda yazılmış əsərlər həddindən artıq çoxdur. Misal olaraq, böyük rus yazıçısı A.P.Çexovun "Tez özündən çıxan adamın qeydləri" hekayəsindən bir parçanı nəzərdən keçirək:

"Mən ciddi adamam və mənim beynim fəlsəfi yönümlüdür. İxtisasıma görə maliyyəçiyəm, maliyyə hüququnu öyrənirəm və disser-

Anton Pavloviç Çexov
(1860-1904)

*tasiya yazıram. Mövzusu belədir:
"İt vergisinin keçmişi və gələ-
cəyi"... Səhərdir. Eyvana çıxıram.
Təmiz vərəq götürüb bir az fikir-
ləşirəm və yazmağa başlayıram:
"Tarixi xülasə. Heredotda və
Ksenofontda olan bəzi eyhamlara
görə it vergisi öz mənbəyini..."*

Azərbaycan ədəbiyyatında və
xalq yaradıcılığı nümunələrində də
yumorlu əsərlər kifayət qədərdir.
Bir-neçə misal göstərək:

*"Mən fəqirəm, sən gəni,
vergil zəkati-hüsn kim,
Şər içində həm mənədir,
həm sənə vacib zəkat".
Məhəmməd Füzuli*

Məhəmməd Füzuli
(1494 -1556)

*"Olar gözəllərin xümsü, zəkati,
Cavana yetişər, çala yetişməz".
Aşıq Ələsgər*

*"Əzizim, üzdə naləm,
Artıbdır yüz də naləm,
Qaşın, göziün zəkatin,
İstərəm üzdən alam".*

Bayatı

Vergilərin inkişaf tarixini, şərti
olaraq, üç hissəyə bölürlər. Birinci
hissə kifayət qədər uzun dövrdür və
minillikləri əhatə edir. Bu dövr, əs-

Cüzeppe Cüsti
(1809-1850)

lində, kiçik istisnalar nəzərə alınmasa, soyğunçuluq, talançılıq, əhəlinin bütün var-yoxunun əlindən alınması, heç nəyi olmayanların fiziki cəzalandırılması dövrüdür; hökmdarların ən böyük arzusu nəyin hesabına olur-olsun, xəzinəni doldurmaqdır. İtaliya şairi Cüzeppe Cüsti (1809-1850) bu barədə belə yazırdı:

*"Elladada, Romada,
Canişinlər hamıdan
Ağır vergi alırdı,
Əhali ac qalırdı.
Xəzinəyə hər yandan,
Uzaqdan və yaxından
Qızıl, gümüş gəlirdi,
Şahın üzü gülürdü".*

Viktor Hüqo

Verginin kifayət qədər çox olması üçün hər cür vasitəyə əl atır, yeni vergi növləri uydururdular. Avropa ölkələrinin əksəriyyətində pəncərə vergisinin dərəcəsi çox böyük idi, ona görə binaları çox eybəcər şəkildə, əsasən pəncərəsiz tikməyə məcbur olurdular, otaqlarda isə havasızlıqdan nəfəs almaq mümkün deyildi. Fransa yazıçısı Viktor Hüqo (1802-1885) bu barədə məşhur "Səfillər" romanında yazmışdı:

Samuel Yakovleviç
Marşak

"...Qızdırma xəstəliyi də, başqa xəstəliklər də belə yerlərdən törəyir. Allah insanlara yaşamaq üçün hava vermişdir, qanun isə Allahın verdiyi havanı satır".

Rus şairi S.Y.Marşak (1887-1964) bir şeirində deyirdi:

"Çox böyük otaqlara
Ya bir pəncərə qoyurlarmış,
ya ikisini,
Çünki ödəmək çox çətin imiş
onların vergisini".

Aslan Qəhrəmanlı

Yazıçı Aslan Qəhrəmanlının (1939) "Daşa dönmüşlər şəhəri" nağıl-pyesindən aşağıdakı parçada vergilərin qədim dövrlərdə necə yığıldığı göstərilmişdir:

"**Əsəd bəy** - *A camaat! Şahın xəzinəsi üçün yığılacaq vergini ləngitmişik. Dünən çapar xəbər gətirdi ki, şahzadə Tural vəziyyəti yerində öyrənmək üçün bura gəlir. Onun atası şahənşah Elturan öz oğlunu göndərməklə bizi şərəfləndirir və həm də üzərimizə böyük məsuliyyət qoyur. Kim vergini vaxtında verməyibsə, indiyədək etdiyi xidmətlərə baxmayaraq, ən ağır cəza alacaq. Bu gün biz burada yeddi nəfər borclunu cəzalandıracağıq. Baxın, bu cavan oğlan günahkar*

Folvqanq fon Gete

olduğunu boynuna almır və vergi yığanları dəfələrlə qapısından qovmuşdur. Ona görə əmr edirəm: Öz gəlirlərindən vergi vermək istəməyən bu oğlana yüz zopa vurulsun!

Cavan oğlan - Əsəd bəy! Mən xəzinəyə nə qədər pul borcluyam?

Əsəd bəy - Yüz qızıl.

Cavan oğlan - İnsafın olsun, bəy, vergi gəlirdən alınmalıdır. Bütün var-yoxum, evim-eşiyim heç on qızıla dəyməz. Yüz qızılı haradan verməliyəm?

Əsəd bəy - Bunun mənə və şahənşaha dəxli yoxdur. Cəllad, zopaları vurmağa başla. Özü də elə vur ki, tez ölsün, çox əziyyət çəkməsin. Yazıqdır."

Həmin dövrlərdə hökmdarların çox böyük əksəriyyəti təbəələrinin vəziyyətini qətiyyənlə nəzərə almır, əslində, talançılıqla məşğul olur, hansı yolla olursa-olsun, xəzinəsini doldurmaq barədə düşünürdü. Böyük alman şairi İohann Folvqanq fon Gete (1749-1832) bunu yumoristik şəkildə çox gözəl təsvir etmişdir:

*"Şahın xəzinəsində,
İki işçisi vardı,
Biri xərc ödəyərdi*

*O biri pul yığardı.
 Pul verən öldü, getdi,
 Şahın qanı qaraldı,
 Təzə işçi tapmadı,
 O vəzifə boş qaldı.
 Pul yığan qızilları
 Səliqəylə yığırdı,
 Sanki göydən saraya,
 Hər gün dövlət yağırıdı.
 Xəzinə doldu, daşdı,
 Qalmadı bir çətin iş.
 Şah anladı – günahlar
 Pul paylayanda imiş!"*

Dünyanın, demək olar ki, bütün xalqlarının nağıllarında, rəvayətlərində vergilərin ödənilməsində olan çətinliklər, əhaliyə edilən zülmələr barədə kifayət qədər məlumat var. Misal olaraq, bir Çin nağılından misal göstərək. Ona görə bu misalı gətiririk ki, keçmişdə ən mükəmməl vergi sistemlərindən biri elə Çində yaranmışdı.

"Möcüzəli dərman" adlanan bu nağıl belə başlayır:

"Sizlərdən "Ası dağa dırmaşır" mahnısını eşitməyən varmı? Yəqin eşidibsiniz. Bu mahnını oğlanlar da, qızlar da, qocalar da, uşaqlar da oxuyurlar. Onu Baoşanda da, Lunlində də, İszyanda da və bir çox başqa yerlərdə də çox sevirlər. Bilirsinizmi bu mahnı necə yaranıb? Çox qədim olan bu mahnının yaranması barədə qocalar belə danışırlar: Keçmiş zamanlarda ər ilə arvad öz əllərilə tikdikləri komada yaşayırdılar. Kişinin adı indi hamının yadından çıxıb, qadının adı isə Ası imiş. Onlar bütün günü çöldə işləyirmişlər; çətinliklə dolansalar da, bir-birini çox sevirmişlər.

Günlərin birində Asının əri ağır xəstələnir. O, əlini, ayağını tərpadə bilmirdi. Buna görə də bütün işlər Asının öhdəsinə düşdü. O, xəstə ərinə qulluq edir, bütün təsərrüfat işlərini görməyə məcbur olurdu.

Vəziyyət getdikcə ağırlaşır. Yağan yağış komaya dolurdu. Ocaq qalamaq, yemək bişirmək mümkün deyildi.

Üç il bu cür yaşadılar. Dördüncü il isə fəlakət baş verdi. İmperatorun məmurları vergiləri yığmağa gəldilər.

Onlar hər il gəlirdilər. Üç il Ası dövlətlilərə qulluqçuluq edib bir az pul yığmışdı. Ona görə vergiləri, çətinliklə olsa da, ödədi. Dördüncü il lazım olan vəsaiti yığa bilmədi. Qanun çox ciddi idi: pulun yoxdursa, məhsulu verməlisən, məhsul yoxdursa, özün gedib işləməlisən. Ası başa düşdü ki, onun xəstə ərini aparacaqlar. İşləyə bilmədiyinə görə öldürəcəklər.

Məmurlar gəldilər, vergi ödəməyənlərin hamısını həbs etməyə başladılar. Asının iti irəli atılıb hürdü. Dərhal onu vurub öldürdülər. Ası başa düşdü ki, indicə onun xəstə ərini də aparacaqlar. Daxmaya girdi, ərini dalına alıb xəlvətcə daxmanın arxasına keçdi, ağacların arasındakı cığırla kənddən çıxıb bildi. Çox böyük çətinliklə ərini dərədə gizlətdi, yanına bir qab su qoydu, saxladığı azca yeməyi də

I Pyotr
(Pyotr Alekseyevich
Romanov)

*ona verdi, ocaq qaladı və ağlaya-
ağlaya dərədən çıxdı..."*

Bütün dünyanın hər yerində müxtəlif vaxtlarda ödənilən ağır vergilərdən biri də adambaşına vergi idi. Heç bir ölkədə fikir verən yox idi ki, filankəsin gəliri, mülkü, torpaq sahəsi varmı, o, haradasa işləyirmi? Vətəndaşın heç bir şeyi olmasa da, mütləq vergi verməliydi.

Çox zaman "can vergisi" (adambaşına vergi) adlanan bu vergi bütün vətəndaşlardan (bəzən vəzifəli şəxslər, din xadimləri istisna edilirdi) eyni miqdarda alınır. Əhalinin siyahıya alınmasının nəticəsi olaraq hamıya eyni dərəcədə vergi müəyyən edilirdi. Hətta səfərdə olanlar da təcili qayıdıb yaşadığı yerdə qeydiyyatdan keçməliyidilər, əks halda ağır cəzalandırılırdılar.

Qədim Romada bu vergi "capitatio" adlanırdı.

Rusiyada adambaşına vergi çar I Pyotr (1672- 1725) tərəfindən 1724-cü ildə siyahıyaalınmadan sonra qanuniləşdirilmişdi. Zadəganlar və ruhanilər bu vergidən azad edilmişdilər. XX əsrin əvvəllərində gəlir vergisinin qəbulundan sonra o, əhəmiyyətini itirdi. Lakin

Sidni Şeldon

əhalini bezdirmək, bütün vəsaitini almaq üçün sonralar da bəzi yerlərdə tətbiq edilmişdir.

Cənubi Afrika Respublikasında 1912-ci ildə baş vermiş hadisə məşhur Amerika yazıçısı Sidni Şeldonun (1917-2007) "Fitnəkar qadın" ("Master of the Game") romanında aşağıdakı kimi verilmişdir:

"- Bu yaxınlarda xoşagəlməz hadisələr başlayacaq, - Devid xəbərdarlıq elədi, - hökumət "can vergisi" tətbiq edir.

- Bu nə deməkdir? - Keyt soruşdu.

- İndi zəncilər, rənglilər və hindular ailənin hər üzvü üçün iki funt ödəməlidirlər, bu işə adambaşına orta aylıq gəlirdən çoxdur".

Vergilərin inkişaf tarixini ikinci dövr, şərti olaraq, XVI-XVIII əsrləri əhatə edir. Bu dövrdə artıq bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə vergi sistemləri formalaşmağa başlamışdı. Daha çox Avropa ölkələrində tətbiq edilən yeni vergilər büdcə vəsaitinin artmasına səbəb olmuşdu. Lakin qanunlara riayət etməmək, toplanan vəsaiti dövlət büdcəsinə keçirməmək, yoxsulları incitmək və s. neqativ hallara, demək olar ki, hər addımda rast gəlinirdi. Bu

Mirzə Fətəli Axundzadə

barədə böyük Azərbaycan yazıçısı Mirzə Fətəli Axundzadə (1812-1878) "Kəmalüddövlə məktubları" əsərində yazırdı:

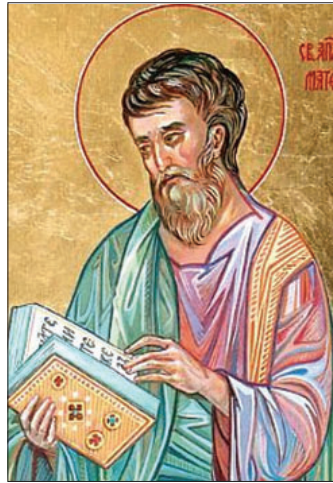
"Bu yana baxırsan, görürsən ki, tacirlər sərmayəsiz qalmışlar, o yana baxanda görürsən ki, kəndlilər yoxsuldurlar. Dövlətin xəzinəsinə də elə bir mədaxil gəlmir. Gömrükxana və başqa dövlət idarələrindən gələn vergilər nizamsız və qaydasız bir vəziyyətdədir. Dövlətlilərdən, qazanc sahiblərindən, mülkədarlardan, böyük sərvət və qüdrət sahiblərindən və ruhanilərdən, habelə bütün vəqf müəssisələrindən dövlətin xəzinəsinə elə bir şey aid olmur. Hər yerdə yükün ağırı yazıq kasıbların çiyindədir. Bu vergi yığanlar da hər bir keçiddə addımabaşı yoxsullardan vergi almaq üçün onları işgəncəyə çəkirlər. Nə verginin toplanması haqqında müəyyən bir qanun var, nə də yığılan vergini xərcləmək haqqında müəyyən bir qayda nəzərdə tutulmuşdur. Hər bir vilayətdə vergini təyin etmək və onun yığılması həmin vilayətin hakiminə tapşırılmışdır."

Axırıncı, üçüncü dövr XIX əsrdən başlanmışdır və indi də davam etməkdədir. Bu dövr vergilərin sayının nisbətən azalması, onların qoyuluşunda və tutulmasında qanunvericiliyin rolunun artırılması ilə fərqlənir. Lakin keçmişdə olduğu kimi, indi də vergi sistemləri quruluşuna, sayına, dərəcələrinə, tutulma üsullarına görə bir-birindən fərqlənir. Müasir dövrdə yuxarıdakı misallarda göstərilən qanunsuzluqlar, özbaşınalıqlar, demək olar ki, baş vermir, müxtəlif dövlətlər arasında vergi siyasəti sahəsində əməkdaşlıq aparılır, ikiqat vergitutma halları aradan qaldırılır, az təminatlı şəxslərə güzəştlər nəzərdə tutulur.

VERGİ MƏMURLARI

ƏHALİDƏN vergilərin yığılması, əlbəttə, müəyyən sayda işçilər tərəfindən həyata keçirilir. Əslində, çox vacib olan bu iş əsrlər boyu insanlara zülm etməklə yerinə yetirilmişdir. Ona görə də keçmişdə vergi məmurlarına, vergi yığanlara nifrət edənlər daha çox olmuşdur. Hökmdarları yalnız xəzinənin doldurulması maraqlandırır və onlar camaatın vergini nə ilə və necə verə biləcəyi barədə qətiyyənlər düşünmürdülər. Ona görə də vergi işçiləri ən insafsız və zalım adamların arasından seçilirdi. Lakin hər işdə olduğu kimi, burada da istisnalar vardı.

İsa peyğəmbərin həvarilərindən biri – Matfeyin vəzifəsi mıtər, yəni vergiyığan idi. "Mıtər" alman sözüdür, həmin dildə işlənən "muta" – vergi, rüsum sözündən düzəldilmişdir. İsa peyğəmbərə qoşulandan sonra Matfey onun ideyalarını təbliğ etmiş, Qüds şəhərində, İranda, Efiopiyada xristian dinini yaymaqla məşğul olmuşdur. Rəvayətə görə, əzabla öldürülmüşdür.

Matvey

Şarl Perro

Bütün dünyada məşhur olan "Çəkməli pişik", "Qırmızıpapaq" nağıllarının və digər gözəl əsərlərin müəllifi, fransız alim Şarl Perro (1628-1703) da vergiyiğan idi. O, ali məktəbi bitirib vəkil ixtisası qazanmışdı, lakin vəkillik onu cəlb eləməirdi. Böyük qardaşı Pyer Perro Parisdə baş vergiyiğan idi. Şarl da onun yanında işləməyə başladı. Əhalidən vergi yığır və boş vaxtlarında şeir və nağıl yazırdı.

Vergi məmurlarının üzərinə, həqiqətən, böyük məsuliyyət düşür. Onlar həm bütün qanunlara riayət etməli, həm də heç bir güzəştə getməməlidirlər. Bu cür fəaliyyət, şübhəsiz, gərgin əmək və diqqət tələb edir. Fransız rejissor Filip Muylun çəkdiyi "Kəpənək" ("Le Papillon") (2002) filmində vergi müfəttişlərinin əməyi yüksək qiymətləndirilmişdir. Elza adlı kiçik bir qız-cığazla qoca Julien arasında söhbətdə kəpənəklər vergi işçiləri ilə müqayisə olunur:

" - Julien, nə üçün kəpənək belə gözəl olur?

- Çünki o, anasının sözüünə baxır.

- Bəs kəpənəklər necə doğulur?

- Bax, kəpənəklər vergi müfəttişləri kimidir. Bir güldən o biri

gülə qonur, üç gün ərzində öz yumurtalarını qoyub gediirlər. Elə vergi müfəttişləri də vergi bəyannamələrindən ibarət məktubu üç gün ərzində paylayırlar. Görürsənmi, təkcə kəpənlər belə sürətlə işləmirlər. Sən hələ balacasan, hardan biləsən vergi müfəttişi kimdir?

- Yox, bilirəm, bunu mənə anam deyib".

Vergi müfəttişi haqqında ən yaxşı təriflərdən birini ABŞ-ın 40-cı prezidenti Ronald Reyqan (1911-2004) vermişdir. O demişdir:

"Vergi müfəttişi – pullarınızı özünüzdən yox, hökumətin necə xərcləməsi barədə daha çox narahatlıq keçirən şəxsdir".

Vergi işçisinin hər şeyə şübhə ilə və diqqətlə yanaşması yumorlu bir rus nağılında aşağıdakı kimi göstərilmişdir:

"Kirpini meşədə vergiyiğan təyin etmişdilər. O, əvvəlcə tülkünün yanına getdi:

- Ey hiyləgər, belə bahalı kürk səndə hardandır?

Tülkü:

- Gecə-gündüz işləyirəm,-dedi, - halal pulumla almışam.

- Onda get idarəyə, gələrəm, araşdırarıq.

Sonra kirpi ayının yuvasına baş çəkdi:

- Ayı dayı, sən bəyannaməndə qonşu meşədə üç koman olduğunu niyə göstərməmişən?

- Onlar mənim deyil, - ayı donquldandı, - nəvələrimin adı nadır.

- Yaxşı, get idarəyə, baxarıq.

Tülkü ilə ayı vergi idarəsinə gəldilər, gördülər ki, qaz orada kirpini gözləyir. Təəcübəndilər. Tülkü dedi:

- Sən ki bizneslə məşğul olursan, bura nə üçün gəlmisən?

Qaz cavab verdi:

- Bilmirəm, kirpi mənim qışda isti ölkələrə hansı pulla getdiyimlə maraqlanır".

Əsrlər boyu vergi yığanların çox böyük əksəriyyəti əlinə keçəni, gözü görəni soruşmadan, halallıq almadan apardığına görə əhali onlardan qorxurdu. Vergi məmurunu görəndə hər bir şəxs qaçıb gizlənməklə canını qurtarmağa çalışırdı. Bəzən dəstə ilə gəzən məmurların onların da qapısına gələcəyini bilən kəndlilər yaşadıkları komalardan baş götürüb gedirdilər, kəndlər tamamilə boş qalırdı. Bir zamanlar Azərbaycanın da daxil olduğu Elxanilər dövlətində Qazan xanın vergi islahatlarına qədər belə olmuşdur. Roma imperiyasının vergi yığanları da əzazillikləri ilə fərqləndirilirdilər. Rus çarı İvan Qroznı (1530-1584) hakimiyyəti ələ aldığı vaxtdan xüsusi hərbi dəstə yaratmışdı. Bu dəstənin əsgərlərinə "opriçnik" deyirdilər. Qədim rus dilində "opriç" – "kənar", "başqa", "ayrıca" mənalarında işlənmişdir. "Opriçnik" həmin sözdən götürülüb və "fərqli", "xüsusi" deməkdir. Çarın bu xüsusi dəstələri bütün Rusi-

İvan Qrozni

yanı dolaşır, vergiləri kefləri istədikləri kimi yığır, talançılıqla məşğul olur, adamları öldürürdülər. Onları uzaqdan da tanımaq olurdu. Atlı opriçniklərin yəhərinin bir tərəfindən it başı, o biri tərəfindən süpürgə asılırdı. İt başı – çara sədaqət, süpürgə isə dövləti etibarsız və lazımsız adamlardan təmizləmək simvolu hesab edilirdi.

Müasir dövrdə vergi məmurları əvvəlki dövrlərdəkindən kəskin sürətdə fərqlənirlər. İndiki məmurlar qanunvericilik sahəsində mükəmməl biliyə yiyələnmiş, peşəkar, nəzakətli və ədalətli olmalıdırlar.

Opriçniklər

XIRDA SAHIBKARLIĞA GÜZƏŞTLƏR NƏ ÜÇÜN LAZIMDIR?

DÖVLƏT tərəfindən sahibkarlıq fəaliyyətinə verilən dəstək müxtəlif formalarda özünü göstərir. Sahibkarlara həm güzəştli şərtlərlə maliyyə yardımı edilir, həm müxtəlif stimullaşdırıcı tədbirlər vasitəsilə onların fəaliyyətinə geniş meydan verilir, həm də hökumət vergi güzəştlərinin tətbiqi yolu ilə sahibkarlıq subyektlərinə əlverişli şərait yaradır.

Xırda sahibkarlıq subyektlərinə dövlət köməyi müxtəlif istiqamətlərdə həyata keçirilir. Bu istiqamətlər arasında xırda sahibkarlığın dəstəklənməsinin və inkişafının infrastrukturunun formalaşdırılması, onlara kömək proqramlarının hazırlanması və həmin proqramların həyata keçirilməsinin təşkili, sahibkarlıq subyektlərinə maliyyə, maddi, elmi-texniki və informasiya resurslarını əldə etmələri üçün şəraitin yaradılması, kadrların hazırlanması, yenidən hazırlanması və ixtisaslarının artırılması sahəsində xırda sahibkarlıq subyektlərinə kömək göstərilməsi, onların xarici iqtisadi fəaliyyətinə, o cümlədən xarici tərəf-müqabiləri ilə istehsalat, maliyyə-kredit, ticarət, elmi-texniki və informasiya əlaqələrinin inkişafına kömək göstərilməsi kimi komponentlər əsas yer tutur.

Xırda sahibkarlığa vergi güzəştlərinin verilməsi məsələsi bütün dövrlərdə aktual olmuşdur. Belə bir xalq deyimi var:

"Damarına baxıb qan alarlar". Yəni xırda sahibkarların elə böyük gəlirləri olmadığından, onlardan tutulan vergilərin həcmi də böyük olmur.

Kiçik sahibkarlığa dəstəklə bağlı ayrı-ayrı vergi tədbirlərini nəzərdən keçirərkən onun üstün cəhətlərini də nəzərə almaq lazımdır. Bu cəhətlərdən aşağıdakılar xüsusilə əhəmiyyətlidir:

- xüsusi mülkiyyətçilərin sayı artır və bununla da siyasi sabitliyin təminatçısı olan təbəqə formalaşır;
- ayrı-ayrı fərdlərin öz qabiliyyətlərini aşkara çıxarması üçün imkan yaranır;
- az kapital məsrəfləri ilə, xüsusilə, xidmət sahəsində yeni iş yerləri açılır;
- sosial cəhətdən aztəminatlı qrupların və dövlət sektorunda işləməyən şəxslərin təminatı üçün əlavə şərait yaranır;
- peşəkarlıq səviyyəsi aşağı olan işçilərin xeyli hissəsi ixtisasını artırmağa başlayır;
- inhisarçılıq aradan qaldırılır və rəqabət mühiti daha da yaxşılaşdırılır;
- maddi, maliyyə və təbii resurslardan daha səmərəli istifadə mümkün olur;
- qoyulan vəsait daha tez qaytarılır;
- iqtisadiyyatın müxtəlif bölmələri arasında əlaqə yaxşılaşır.

Bundan əlavə, xırda biznes fəaliyyəti ilə məşğul olanların müəyyən hissəsi gələcəkdə iri biznes sahəsi də formalaşdırmağa bilər.

Bir sıra arqumentlər isə vergi güzəştlərinin verilməsinin əleyhinədir:

- vergi tədbirləri ünvanlı xarakter daşımadığı üçün çox hallarda onlardan buna ehtiyacı olmayan müəssisələr və fiziki şəxslər istifadə edirlər;

- mənfəət vergisi üzrə güzəştlərin verilməsi ilə bağlı olan tədbirlər yalnız mənfəətlə işləyən müəssisələrə stimullaşdırıcı təsir göstərə bilər, kiçik müəssisələrin əksəriyyəti isə ilk dövrlərdə itkilərə məruz qalır;

- müstəqil sahibkarlarla müqayisədə digər vergi ödəyicilərinə münasibətdə vergi güzəştləri haqsız sayıla bilər;

- qeyri-fiskal tədbirlər daha şəffaf olduğu üçün qanunvericilik orqanında onlara baxılması asandır;

- əksər hallarda kiçik müəssisələrə investisiya qoyuluşlarının dəstəklənməsinə yönəldilmiş tədbirlər investisiya qoyuluşunun həcmnin artmasından çox vergi daxilolmalarının azalmasına səbəb olur.

Məşhur rus şairi Samuel Marşakın “Çar və pinəçi” adlı bir nağıl-poeması var. Burada hökmdar ilə xırda sahibkar olan pinəçi arasında baş verən əhvalat yumoristik tərzdə təsvir edilir. Əsərin qısa məzmunu belədir:

"Bir çar eşidir ki, ölkəsində yaşayan pinəçi xoşbəxtdir, gəzir, yeyib-içir, deyib-gülür və heç kəsi vecinə almır. Çar fərman verir ki, ayaqqabılara yamaq salmaq qadağan edilsin. İşini itirmiş pinəçi ayaqqabı təmizləməyə başlayır və hər bir ayaqqabını parıldayana qədər təmizlədiyindən

müştəriləri çoxalır və keçmiş pinəçi yenə də əvvəlki kimi heç kəsdən asılı olmadan yaşayır. Çara bunu xəbər verirlər. O, bu dəfə hər təmizlənən ayaqqabıya vergini üçqat artırır. Pinəçi yenə işsiz qalır və bu dəfə su satmağa başlayır. Çar təzə fərman verir: "Qaynamamış su içmək qadağan edilsin". Ələcsiz pinəçi gəmidə işə düzəlir. Bir dəfə çar dəniz səyahətinə çıxıbmiş. Qəfildən tufan qopur, gəmi qayaya çirpilir və açılan deşikdən içəri su dolmağa başlayır. Çar indi dənizçi olmuş keçmiş pinəçini çağırır və deyir ki, gəminin zədələnən yerini təcili təmir etsin. O isə bundan boyun qaçırır:

- Əlahəzrət, siz yamaq salmağı qadağan etmişiniz.

Çar qadağanı ləğv etdiyini bildirir və ona böyük mükafat vəd eləyir:

- Bilirəm, dənizə baş vurub belə işi görmək çətindir. Ona görə udacağın hər qurtum su üçün bir qızıl alacaqsan.

Pinəçi deyir:

- Mən bu işi görə bilmərəm. Axı siz çiy su içməyə icazə vermirsiniz.

Çar bu qadağanı da ləğv etməyə məcbur olur..."

Nağıl olsa da, bu əhvalatda ibrətamiz bir mətləb var: xırda biznes, doğrudan da, faydalıdır və onun inkişafına şərait yaratmaq lazımdır.

İNFLYASIYA VƏ VERGİ

BÖYÜK ədib, publisist Cəlil Məmmədquluzadənin (1869-1932) redaktoru olduğu "Molla Nəsrəddin" jurnalının 1923-cü il 3 mart tarixli nömrəsində çap olunmuş "İqtisadi siyasət nədir?" başlıqlı felyetondan bir parça aşağıdakı kimidir:

"...fırqə məktəbinin kursantlarından iyirmi nəfərinin... məvaciblərini almağa bu dəfə mən getmişdim, komissarlığa həmin fevralın 3-də səhər saat 11-dən daxil olub 3 tamamdə ayaqlarıma qara su endikdə "pul yoxdur!" cavabını alıb xaric oldum. Ayın 4-də həmin cavabla geri gəldim. Daha nə başınızı ağrıdım. Allah böyüklərin xasiyyətini kəssin, mənə gündə bu cür acı sifətlərilə ta ayın 14-nə kimi saxladılar. Ayın 14-də pulları aldım. Gəldim bazara ki, bir qədər ayın-oyun alım. Ayın 3-də hesab etmişdim ki, aldığı məvacibə 5 pud un alaram. Bu gün isə baxdım ki, xayı, 2 pud yarım ancaq ala bilərəm. Balam, belə neyçin? Dükançılar cavab verdilər ki, sənənin canın üçün, elədir. Orada barmağımı dişlədim ki, aha... iqtisadi siyasət bu imiş. "Narkompromtorq" məvacibləri ayın 3-də, 4-də vermiş olsaydı, iyirmi kursanta, demək, yüz pud un vermiş olurdu. Ayın 14-də verdikdə isə 50 pud vermiş oldu. Qalan 50 pud isə onun mənfəətinə qaldı."

Göründüyü kimi, keçən əsrin 20-ci illərində sovet res-

Cəlil Məmmədquluzadə

"Molla Nəsrəddin" jurnalı

publikalarında çox güclü inflyasiya varmış və pulun alıcılıq qabiliyyəti sürətlə aşağı düşürmüş. Bəs inflyasiya nədir və o, cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafına, vergilərin yığılmasına necə təsir edir?

İnflyasiya dedikdə, mal, iş və xidmət bazarında qiymətlərin artması nəticəsində pulun alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi başa düşülür. İnflyasiya, demək olar ki, bazar iqtisadiyyatının daimi elementi olmaqla iqtisadiyyatın stabil inkişafını pozaan faktorlardan biri hesab edilir. Tarixən sübut olunmuşdur ki, inflyasiya nə qədər yüksək olsa, cəmiyyət üçün bir o qədər təhlükəlidir. İqtisadiyyatda inflyasiya prosesi gedərkən cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri arasında gəlirlərin qeyri-bərabər bölüşdürülməsi üçün şərait yaranır. Bu zaman sabit qazanc əldə edən şəxslərin gəlirləri azalır, qazancları bazar qiymətlərinə mütənasib olaraq artan şəxslərin gəlirləri isə daha da çoxalır.

Ümumiyyətlə, inflyasiyanın cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafına aşağıdakı əsas mənfi təsirləri vardır:

- əhalinin əmək fəaliyyətinin motivasiyası aşağı düşür və cəmiyyətdə sosial diferensiasiya güclənir;

- əhalinin əmanətləri qiymətdən düşür;
- hakimiyyət strukturlarına qarşı əhalinin narazılığı artır;
- əhalinin aztəminatlı təbəqəsinin yaşayış səviyyəsi daha da aşağı düşür.

İqtisadi nəzəriyyədə inflyasiyanın ən geniş yayılmış səbəblərindən biri kimi pul kütləsinin çoxluğu və mal azlığı nəticəsində tələbin təklifi üstələməsi halının yaranması qəbul olunur. Lakin bəzən vergilərin artırılması da inflyasiyanın yaranma səbəblərindən biri ola bilər. Bu, o zaman baş verir ki, ölkənin məhsul yaratmayan sahələrinin, misal üçün, müdafiə, təhsil, səhiyyə, dövlət idarəçiliyi xərclərinin maliyyələşdirilməsinin gücləndirilməsi və yaxud müxtəlif sosial proqramların yerinə yetirilməsi üçün dövlət xəzinəsinə əlavə vəsaitlərin səfərbər olunmasına zərurət yaranır. Buna nail olunması üçün hökumət tərəfindən vergi dərəcələrinin artırılması və yaxud yeni vergi növünün tətbiqi ilə bağlı tədbirlər həyata keçirilir. Əlavə verginin ödənilməsi sahibkarlıq subyektlərinin vergi yükünü artırmış olur ki, bu da onların investisiya imkanlarının məhdudlaşmasına gətirib çıxarır. Investisiya imkanları məhdud olan bir şəraitdə isə istehsal həcmi aşağı düşür və bazarda mala tələbat artır. Bunların da nəticəsində bazarda tələbin təklifi üstələməsi halı meydana çıxır və sonda inflyasiya prosesi baş verir.

Belə halların qarşısının alınması məqsədilə Qərb ölkələrinin iqtisadçıları tərəfindən “təkliflərin iqtisadiyyatı” adlı nəzəriyyə hazırlanmışdır. Bu nəzəriyyəyə görə hökumətin tətbiq etdiyi vergilər və onların dərəcələri elə bir optimal səviyyədə olmalıdır ki, bu, həm dövlət xəzinəsi üçün zəruri gəlirlərin əldə edilməsini, həm də bazardakı tələbin ödənilməsi üçün lazım olan həcmdə malların istehsalını təmin etsin və iqtisadiyyatda baş verən inflyasiya prosesinin qarşısının alınmasına imkan yaratsın.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, iqtisadi inkişafa mənfi təsirlərin əsas səbəblərindən biri vergi sisteminin inflyasiya proseslərinə çətin adaptasiya olunmasından ibarətdir. Burada iki problemi qeyd etmək olar. Bunlardan birincisi onunla bağlıdır ki, qiymətlərə mütənasib olaraq artan nominal gəlirlərdən verginin ödənilməsi, sadəcə, ilk mərhələdə vergi daxilolmalarının artması təsirini yaradır. Bu zaman vergi ödəmələrinin real gəlirlərin tərkibindəki xüsusi çəkisinin artması baş verir.

Əgər ödənilən vergilərin məbləği gəlirlərin artmasına baxmayaraq sabit qalsaydı, bu halda inflyasiyanın vergilərlə bağlı mənfi təsiri üzrə heç bir problem olmazdı. Lakin əksər hallarda verginin tutulması elə formada həyata keçirilir ki, nominal gəlirlərin artması ilə bərabər həmin gəlirdən tutulan vergilərin məbləği də artmalı olur. Bununla əlaqədar olaraq, inflyasiya zamanı ödənilən vergilərin real gəlirlərdəki xüsusi çəkisi artaraq vergi ödəyicilərinin vergi yükü çoxalır və nəticədə istehsalın genişləndirilməsi üçün maliyyə imkanları məhdudlaşır.

İkinci problem kapitalın vergiyə cəlb edilməsi ilə bağlıdır. Ümumiyyətlə, kapitalın vergiyə cəlb olunması məsələsi inflyasiyanın olmadığı yaxşı dövrlərdə də mürəkkəb problemlərdən biri olmuşdur. Burada əsas məsələ aktivlərin bazar qiymətlərinin artması ilə əlaqədar yaranmış mənfəətin digər gəlirlər kimi vergiyə cəlb edilməsi, yaxud onun vergiyə cəlb olunmasında xüsusi və ya nisbətən aşağı olan vergi dərəcələrindən istifadə olunması barədə yaranan suallardan ibarətdir. Çünki real mənfəətlə müqayisədə aktivlərin bazar qiymətlərinin artmasından yaranan kapital artımı inflyasiya ilə daha çox bağlıdır.

Demək olar ki, hələlik heç bir ölkədə kapital artımından tutulan vergiyə inflyasiyanın təsirinin neytrallaşdırılması

ilə bağlı göstərilən cəhdlər baş tutmamışdır. Qeyd olunanlardan görüldüyü kimi, bütün hallarda inflyasiya maliyyə-kredit və bütövlükdə iqtisadi siyasət üçün böyük problemlər yaradır. Onun iqtisadi inkişafa mənfi təsirinin qarşısının alınması üçün dövlət xərclərinin azaldılması, pul emissiyasının tədricən məhdudlaşdırılması ilə yanaşı, müəyyən kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur. Belə tədbirlərdən biri də vergitutmanın fiskal və tənzimləyici funksiyaları arasında optimal vəhdət yaratmaqla vergi sisteminin təkmilləşdirilməsidir.

İnflyasiya vergisi – pulun dəyər ekvivalentini saxlayan şəxslərə dəyən iqtisadi ziyandır. Bu, inflyasiya yaradan mərkəzin valyutanın dəyərini aşağı salması nəticəsində baş verir. Müasir dövrdə emissiya mərkəzləri dövlət tərəfindən idarə olunur, əslində, bununla da pulu saxlayanlardan "gizli" vergi alınır.

VERGİTUTMADA BAZAR QİYMƏTLƏRİ VƏ TRANSFERT QİYMƏTLƏNDİRMƏ

DÜNYA ölkələri arasında integrasiya əlaqələrinin güclənməsi, qloballaşma proseslərinin genişlənməsi, transmilli beynəlxalq şirkətlərin, korporasiyaların, konsernlərin sayının artması onların vergiyə cəlb edilməsində, vergitutma bazasının müəyyən edilməsində mahiyyət etibarlı ilə yeni problemlərin meydana gəlməsinə səbəb olur. Müxtəlif vergitutma prinsiplərinə malik ölkələrdə fəaliyyət, kommersiya əməliyyatlarının aparılmasında manipulyasiya imkanlarını genişləndirir və nəticədə, onların vergilərdən yayınması üçün əlverişli şərait yaranmış olur.

Azərbaycanda hal-hazırda beynəlxalq şirkətlər, korporasiyalar və tərkibi çoxlu sayda qarşılıqlı asılı olan hüquqi şəxslərdən ibarət müxtəlif holdinqlər fəaliyyət göstərir. Şirkətlərin sayının artması, bir tərəfdən ölkədə iqtisadi fəallığı gücləndirir, investisiya mühitini yaxşılaşdırır, yeni iş yerləri yaratmaqla əhalinin həyat səviyyəsini, onun maddi rifahını və həyat tərzini keyfiyyətcə yeni mərhələyə qaldırır, digər tərəfdən şirkətlərin gəlir və xərclərinin düzgün müəyyən edilməsi və vergitutma ilə bağlı məsələlərin daha dərinəndən araşdırılması zərurətini yaradır. Adətən, bir sıra şirkətlər tərəfindən aparılan əməliyyatlar əvvəlcədən digər ölkələrdə təcrübədən keçirildikdən sonra planlaşdırılır. Bundan sonra həmin şirkətlər müxtəlif sxemlərdən istifadə

edərək, vergidən yayınırlar. Bu gün dünyada beynəlxalq şirkətlər tərəfindən transfert qiymətlərini tətbiq etməklə vergidən yayınma halları genişlənməmişdir. Bütün bunlarla əlaqədar vergi orqanlarının işçiləri tərəfindən şirkətlərin gəlir və xərclərinin düzgün hesablanması üsulları daha dərinədən mənimsənilməlidir.

Gəlir və xərclərin düzgün hesablanması barədə Molla Nəsrəddinin bir lətifəsini misal göstərək:

"Molla Nəsrəddinin çox kiçik bir torpaq sahəsi var idi. Hər il o, həmin sahəyə buğda səpirdi, 50-60 pud məhsul yığıb ailəsini dolandırırdı.

Teymurləng hakimiyyətə keçəndə vergiləri beş dəfə artırdı. Vergi yığanların əlinə girəvə keçmişdi, əhalini incidirdilər. Növbə mollaya çatdı.

Kəndxuda dedi:

- Sən bu il 500 pud taxıl yığmışsan, onun vergisini verməlisən.

Molla nə qədər onu inandırmağa çalışdısa ki, cəmisi 50 pud taxılı olub, kəndxuda ondan əl çəkmədi ki, hesabladığım vergini ödəməlisən.

Özbəkistanın Buxara şəhərində Xacə Nəsrəddin heykəli

Əlacsız qalmış Nəsrəddin Teymura şikayətə getdi. Şah ona qulaq asdı və qəfildən qışqırdı:

- Molla, utanmırsan? Bir arşın uzunluğunda saqqalın var, özün də yalan danışırsan!

Nəsrəddin dinmədi və sakitcə qalxıb qapıya tərəf getdi. Teymur təəccüblə:

- Nə oldu? Hara gedirsən? - soruşdu.

Molla cavab verdi:

- Əlahəzrət, bağışlayın, mən səhv eləmişəm, düz demirəm. Əgər bir ovuca yerləşən saqqalı padşah bir arşın hesab eləyirsə, kəndxuda 50 pudu 500 pud eləyəcək. Burada təəccüblü heç nə yoxdur".

Göründüyü kimi, gəlir və xərclərin düzgün hesablanması əhəmiyyəti böyükdür və burada az və ya çox göstərilmə həmişə narazılığa səbəb olur.

Bazar qiymətləri – malın (işin, xidmətin) tələblə təklif razılışında təşəkkül tapan qiymətlərdir. Qarşılıqlı əlaqəli müəssisələr arasında aparılan əməliyyatlarda isə qiymətlərin bazar qiymətlərinə münasibətdə fərqli müəyyən edilməsi baş verir və beləliklə, transfert qiymətləri adlanan yeni qiymətlər yaranır. Transfert qiymət (ingiliscə "transfer price") qarşılıqlı əlaqəli şəxslər, yaxud müəyyən şirkətin (müəssisənin, təşkilatın) bölmələri (filialları) arasında mal, xidmət və ya intellektual mülkiyyət mübadiləsi əməliyyatlarında istifadə edilən qiymətdir.

Vergi öhdəliklərinin minimallaşdırılması məqsədilə transfert qiymətlərin tətbiqi transfert qiymətləndirmə (qiymətqoyma) adlanır. Transfert qiymətləndirmə nəticəsində məhsulun və ya xidmətin istehsalına çəkilən xərclər süni şəkildə artırılır, şirkətin mənfəəti bilərəkdən azaldılır və vergidən yayınma halları baş verir. Belə qiymətlərin əmələ gəlməsi vergilərin azaldılmasının geniş yayılmış üsullarından biridir. Transfert qiymətlərinin yaranması keçən əsrin

ortalarına aid edilir. Hazırda Amerika Birləşmiş Ştatlarında, Böyük Britaniyada və digər inkişaf etmiş ölkələrdə transfert qiymətlərindən istifadə edən yüzlərlə şirkət vardır. Transfert qiymətləndirmə zamanı "transaksiya xərcləri" anlayışından da istifadə edilir. Məsələ ondan ibarətdir ki, hər hansı məhsul və ya xidmətin satışından əldə olunan gəlirin hesablanması zamanı dəyərləri müəyyən edilə bilən xərclərlə yanaşı, kəmiyyət xarakteristikaları dəqiq müəyyən edilə bilməyən xərclər də nəzərə alınır.

Transaksiya xərcləri – mübadilə prosesində mülkiyyət hüququnun bir tərəfdən digərinə verilməsi ilə bağlı xərclərdir. Transaksiya xərclərinin aşağıdakı növləri mövcuddur:

- informasiyanın əldə edilməsi ilə bağlı xərclər;
- müqavilələrin və danışıqların aparılması ilə bağlı xərclər;
- qiymətləndirmə və gözləmə effekti ilə bağlı xərclər;
- mülkiyyət hüququnun qorunması ilə bağlı xərclər;
- opportunist fəaliyyətlə bağlı xərclər.

İlk dörd növ xərcin nə ilə əlaqəli olduğunu izah etməyə lüzum yoxdur; opportunist fəaliyyət dedikdə isə hər hansı bir bağlanmış biznes müqaviləsinin şərtlərindən yayınmaqla digər tərəfin hesabına gəlir əldə edilməsi nəzərdə tutulur. Transaksiya xərcləri mübadilə prosesinə qədər, mübadilə prosesində və ondan sonra baş verə bilər. Transaksiya xərcləri müəyyənləşərkən qarşılıqlı asılı olan şəxslərin əlamət kriteriləri də məlum olmalıdır.

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (İƏİT) "Vergi xidmətləri və transmilli şirkətlər üçün transfert qiymətləri barədə Qaydalar"ı qarşılıqlı asılı olan şəxslər arasında aparılan əməliyyatlara münasibətdə tətbiq edilir. İƏİT-in əmlaka və gəlirlərə münasibətdə iqiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasına dair Konvensiya Modeli ver-

gütümə ilə bağlı dövlətlərarası əməkdaşlığın və beynəlxalq iqtisadiyyatın şəraitindən irəli gəlir. Bu Konvensiyanın 9-cu maddəsinə əsasən, aşağıdakı şərtlər yerinə yetirildikdə vergi ödəyiciləri qarşılıqlı asılı şəxslər hesab olunurlar:

- bir müəssisə digər müəssisənin idarə edilməsində, ona nəzarət olunmasında və ya kapitalında birbaşa və ya dolayısı yolla iştirak edirsə;

- onların qarşılıqlı kommersion və maliyyə münasibətlərində iki müstəqil müəssisə arasında mövcud ola biləcək münasibətlərdən fərqli şərtlər yaradılırsa, yaxud müəyyən edilirsə.

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı. Paris, Fransa.

Zahid Xəlil

Qarşılıqlı asılı olan şəxslərin transfertt qiymətləndirmədən istifadə etməklə vergidən yayınmasının qarşısını almaq və yaxud bunu azaltmaq məqsədilə bazar qiymətləri müəyyənləşdirilir və həmin qiymətlər əsas kimi qəbul edilir. Müəyyənləşdirilmiş bazar qiymətlərindən ancaq vergitutma məqsədləri üçün istifadə edilir və mallar (işlər, xidmətlər) qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada faktiki satış qiyməti ilə uçota alınır. Qiymətin gerçəkliyə uyğun olması həm bazar tələbləri, həm də əxlaqi dəyərlər baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Şair Zahid Xəlilin “Küp” adlı nağıl-pyesi var. Bu pyesdə bir Azərbaycan rəvayətinin motivlərindən istifadə edilmişdir.

Yad bir ölkəyə getmiş iki nəfər görür ki, burada bütün malların qiyməti eynidir: bir manata. Həmin şəxslər bu barədə fərqli fikirləşirlər. Biri deyir:

- Bazarda soğanın da kilosu bir manatdır, balın da. Bu heç yaxşı əlamət deyil.

O biri etiraz edir:

- Niyə yaxşı əlamət olmur? Lap yaşamaq olkədir. Hər şeyin kilosu bir manatadır.

- *Yox, belə ölkədə xeyir-bərəkət olmaz. Biz bu ölkədən qaçmalıyıq.*

Lakin hadisələr elə cərəyan edir ki, onlar qaçası ol-murlar. Günlərin birində camaatı meydana yığırlar. Şah şikayətlərə baxmalıymış. Bir nəfər qonşusunun evinə girdiyini, oradan qaçanda hasar hündür olduğuna görə qıçını sındırdığını söyləyir və cinayətkarın cəzalandırıl-masını tələb edir. Həmin evin sahibini çağırırlar; o, təqsiri bənnada görür; bənnə şagirdinin günahkar olduğunu deyir. Günah bir adamdan başqasına ötürülə-ötürülə son mərhələyə gedib çıxır. Axırncı şəxsi çəkirlər dar ağacının yanına. Cəllad kəndiri onun boğazına keçirir, lakin gü-nahkar hesab edilən həmin adamın boğazı yoğun olduğun-dan kəndir sürüşüb çıxır. Şah deyir ki, boğazı nazik adamlardan birini asın. “Yaşamalı ölkədir” deyən şəxsi cəlladın yanına aparırlar...

Xalqın həyat təcrübəsinin ibrət dərslərini ifadə edən bu rəvayət hər bir məhsulun, əşyanın, xidmətin özünə məxsus qiymətinin məlum olmasının vacibliyini aydın şəkildə göstərir. Doğrudan da tələb və təklifin, onların tarazlığı ilə yaranan bazar qiymətinin nəzərə alınmaması, hər şeydən əvvəl, iqtisadi tənəzzülə, sonra isə ümumi fəlakətə gətirib çıxara bilər.

Bazar qiyməti hər bir iqtisadi prosesdə, o cümlədən də vergitutmada çox böyük əhəmiyyətə malikdir və ona görə də transfert qiymətlərinin bazar qiymətlərindən fərqlən-məsi vergi daxilolmalarına ciddi təsir edə bilər.

VERGİ QANUNVERİCİLİYİNDƏ MÜDDƏT MƏHDUDIYYƏTİ VƏ VERGİ ÖHDƏLİYİ

VERGİ münasibətlərinin spesifik xüsusiyyətləri vergi öhdəliyi, müddət, cərimə, güzəşt və imtiyazlardan ibarətdir. Həmin xüsusiyyətlər nəzərə alınaraq, bu sahədə tənzimləmə müddət və norma məhdudiyyətləri əsasında həyata keçirilir ki, bu məsələlər vergi qanunvericiliyində öz əsasını tapır. Vergilərin hesablanması və alınması üzrə vergi orqanlarının və vergi ödəyicilərinin hüquqlarına qoyulan müddət məhdudiyyəti məhz vergi münasibətlərinin iqtisadi fəlsəfəsinə uyğun olmaqla qədim dövrlərdən bəri formalaşmış iqtisadi təfəkkürə söykənir. Bəzən elə vergi ödəyicilərinə rast gəlmək olur ki, onlar heç vergilərin nə vaxt ödənəcəyinə də fikir vermirlər, nəyin bahasına olursun, vergidən yayınmağa çalışırlar.

Bu barədə çox maraqlı bir Altay xalq nağılı var. "Yarasa nə üçün gecələr uçur?" adlanan bu nağılı gəlin birlikdə oxuyaq:

"İndi yarasa ancaq gecələr uçur. Amma əvvəllər belə deyildi: o, gecələr də uçurdu, gündüzlər də.

Bir dəfə günorta kefi saz halda uçduğu zaman qırğı ilə rastlaşdı. Qırğı:

- Ey, haralarda gizlənmişən, - dedi, - Səni düz üç ildir axtarıram.

- Xeyirdirmi? - yarasa qorxa-qorxa soruşdu.

- *Bəs xəbərin yoxdur? Mən quşlardan vergi yığırım. Səndən başqa hamı vaxtında ödəyib. Təkcə sənin borcun qalıb.*

- *Nə? Vergi? Get, quşlardan vergini yığ. Mən quş deyiləm ki!*

Bunları deyə-deyə yarasa yerə düşdü. Yerdə siçan kimi qaçmağa başladı.

Qırğı təəccübləndisə də, bəhanə tapa bilmədi:

- *Düz deyir də. Bu quş deyil, heyvandır.*

Yarasa yaxınlıqdakı tərənin yanına qədər qaçdı, dincəlmək üçün ağacın altında oturdu. Birdən yaxınlıqdakı şam ağacının arxasından gümüşü rəngli bir tülkü çıxdı:

- *Yaxşı düşmüşsən əlimə,- tülkü acıqlı dilləndi, - yeddi ildir səni axtarıram.*

- *Neynirsən məni?*

- *Hələ danışırsan da! Bütün heyvanlar meşə vergisini çoxdan ödəyiblər. Təkcə sən qalıbsan!*

Yarasa güldü:

- *Sən məni tanımırsan. Həm də vergi tələb edirsən. Ayıb olsun sənə. Mən heyvan deyiləm, quşam.*

Aleksandr Sergeyevič
Puşkin

*Bunu dedi, qanadlarını açıb əsl
quş kimi meşəyə uçdu.*

Tülkü heyrətləndi:

- Doğrudan quş imiş!

*O vaxtdan yarasanın qorxudan
qıçları qurumağa başladı. İndi
demək olar ki, heç gəzmir. Uçanda
da gecələr uçuşur, çünki qırğıdan
yaman qorxur."*

Böyük rus şairi Aleksandr Sergeyevič Puşkinin (1799-1837) əsərlərində müxtəlif iqtisadi məsələlər, o cümlədən vergilər haqqında maraqlı fikirlər verilmişdir. Həmin dövrdə, yəni XIX əsrin əvvəllərində geniş oxucu kütləsi məşhur iqtisadçı Adam Smiti tanımırdı, vergi borcları, verginin əhəmiyyəti, biyarın vergi ilə əvəz edilməsi və s. barədə, demək olar ki, heç nə bilmirdi. Bütün bunları rus ədəbiyyatına ilk dəfə A.S.Puşkin gətirmişdir.

Bu böyük şairin uşaqlar üçün yazdığı "Keşiş və onun nökrəi Balda haqqında nağıl" əsərində aşağıdakı misralara diqqət yetirək:

"Şeytanlarla bir şərtim var,

Ömrüm boyu gərək onlar,

Versin mənə hər il töycü,

Bu ödəyər bizim xərci.

Üç ildir ki, gəlmir xərac,

Nahar etdin, tez durma qaç!"

Burada şeytanların töycü, yəni vergi borclarından söhbət gedir və keşiş nökarinə deyir ki, o borcları al.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 85.4 maddəsində yazılmışdır:

“Vergi orqanları vergiyə cəlb edilən hesabat dövrü qurtardıqdan sonra 3 il ərzində vergi ödəyicisinin vergisini, faizləri və maliyyə sanksiyasını hesablamaq və hesablanmış məbləği yenidən hesablamaq, verginin, faizlərin və maliyyə sanksiyalarının hesablanmış (yenidən hesablanmış) məbləğini vergiyə cəlb edilən hesabat dövrü qurtardıqdan sonra 5 il ərzində tutmaq hüququna malikdirlər”.

Maraqlıdır, 3 illik vergi borclarının alınması bizim Vergi Məcəlləmizdə A.S.Puşkinin nağılında olduğu kimidir. Rusiya Federasiyasında və bir çox başqa ölkələrdə də bu müddət 3 ildir. Sanki şair belə olacağını bilirmiş və ona görə də iki il, dörd il, yaxud yeddi il yazmayıb. Bundan əlavə, borcların verilməməsi üçün hər üsula əl atan ödəyicilər sanki şeytanın nağıldakı hərəkətlərinə oxşar hərəkətlər edirlər.

Vergilərdən söhbət gedəndə Rusiyanın məşhur iqtisadçılarından Nikolay İvanoviç Turgenev (1789-1871) mütləq xatırlanır. O demişdir: *“Vergilərin ləğv olunmasını tələb etmək cəmiyyətin özünü ləğv etmək deməkdir. Vətəndaşlar dövlət üçün heç nə etməsələr, dövlət də onlar üçün heç nə edə bilməz.”*

Bu qısa sitat həmin iqtisadçının vergilərə necə böyük əhəmiyyət verdiyini göstərir.

N.İ.Turgenev həm də torpaq sahibi olmuşdur. O, 1818-ci ildə Simbirsk yaxınlığında kəndlilərin “barşına”sını (yəni biyarını) “obrok”la (yəni bəhrə vergisi ilə) əvəz etmişdi. Bunun üçün bütün torpaqları kəndlilərə vermiş və onlarla razılaşaraq aşağı dərəcəli vergi qoymuşdu. Çox güman ki, A.S.Puşkin bundan xəbərdar imiş. Çünki onun məşhur

Nikolay İvanoviç
Turgenev

“Yevgeni Onegin” mənzum romanında aşağıdakı misralar var:

*“Bütün əmlakının üzərində tək,
Vaxtını keçirmək üçün Onegin,
Ən əvvəl çalışdı fikirləşərək,
İstədi yeni bir qayda düzəltsin...
Qədim biyarların ziddinə getdi,
Onları bəhrəylə o əvəz etdi”.*

Əlbəttə, biyarın vergi ilə əvəz edilməsi həmin dövrdə çox mütərəqqi bir addım idi.

A.S.Puşkinin “Qoryuxino kəndinin tarixi” adlı yarımçıq qalmış povestində gənc mülkədar İvan Petroviç Belkinin dili ilə kəndlilərin vəziyyəti təsvir edilir.

Əvvəlcə hər şey yaxşı imiş:

“Bir zamanlar Qoryuxino varlı və böyük kənd imiş, onun bütün əhalisi yaxşı yaşayırmış. Orada bəhrə vergisini ildə bir dəfə yığırlarmış və arabalarla lazım olan yerə göndərirlərmiş... Prikazçıklar yox imiş, kəndxudalar heç kimi incitmirlərmiş, işçilər az işləsə də, çox qazanırlarmış, sürüləri uzunboğaz çəkməli çobanlar otarırlarmış”.

Lakin kəndin xoşbəxt həyatı uzun sürmür. Günlərin birində kəndxuda mülkədardan belə bir məktub alır:

“Trifon İvanov!

Bu məktubu təqdim edən şəxs Qoryuxinoya oranı idarə etmək üçün göndərilir. O, kəndə gələn kimi kəndlilərin hamısını bir yerə yığ və mənim göstərişimi elan elə. De ki, müvəkkilimin əmrləri mənim əmrlərim hesab edilməlidir. Onun tələblərini sözsüz yerinə yetirməlisiniz, əks halda o, ciddi tədbirlər görəcək. Buna məni kəndlilərin vicdansızcasına itaətsizliyi və sənin hiyləgər başısoyuluğun vadar etmişdir”.

Beləliklə, kəndə təzə prikazçik gəlir. Onun isə fikri beləymiş ki, kəndli nə qədər varlıdırsa, bir o qədər sözəbaxmazdır, nə qədər kasıbdırsa, bir o qədər başısağıdır. Təzə qoyulan qaydaya görə, kənddə vergilər bütün il boyu yığılır və əsas ağırlıq az-çox imkanlı olanların üzərinə düşür. Bu yenidənqurma onunla nəticələnir ki, hamıda ruh düşkünlüyü yaranır, bazar boşalır, əhali müflisləşir.

Maraqlıdır ki, A.S.Puşkinin dəqiq elmlərə o qədər də həvəsi yox idi və liseydə aldığı qiymətlər də bunu göstərir. Lakin o iqtisadiyyatı gözəl bilirdi və vergiyə aid olan məsələlərə əsərlərində yer verməsi də bunun nəticəsidir.

Prikazçik. Rəssam B.M.Kustodiyev.

SOSIAL TƏYİNATLI VERGİ GÜZƏŞTLƏRİ

BÜTÜN dünyada dövlət idarəçiliyində vergilər üç əsas funksiyanı – fiskal, sosial və tənzimləyici funksiyaları yerinə yetirir.

Vergilərin sosial funksiyası – cəmiyyətin ayrı-ayrı sosial qruplarının gəlirləri arasındakı nisbəti dəyişdirməklə onlar arasındakı bərabərsizliyin minimuma endirilməsini nəzərdə tutur.

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi (1141-1209) "İskəndərnamə" əsərində vergilərin həmişə sosial yönümlü olması ideyasını irəli sürmüşdür. Zülmədən xarabazarlığa çevrilmiş kənddə İskəndərin yeni qaydalar qoyduğu əsərin bir yerində aşağıdakı kimi təsvir etmişdir:

*"Bir qanun qoydu ki, o kənddə heç kəs,
Muzdurun haqqını verməyə bilməz.
Hər kəs verməlidir malına zəkat,
Ora xərac üçün gəlməsin barat.
Heç bir vergi yığan ora gəlməsin...
Belə hökmdara yüz min afərin!"*

Müasir dövrdə sahibkarla işçilər arasındakı münasibətlərin, o cümlədən əməyin ödənilməsi məsələlərinin sərbəst şəkildə həll edilməsi ilə əlaqədar, fəaliyyət növündən

Nizami Gəncevi

və sahəsindən asılı olaraq, əhalinin yüksək və az gəlirli təbəqələrinin formalaşması bazar iqtisadiyyatına xas olan faktorlardandır. Bu proseslərin sürətləndiyi bir şəraitdə əhalinin aztəminatlı təbəqələrinin dövlət tənzimləmələrinə, o cümlədən vergilərin sosial funksiyasının tətbiqinə ehtiyacı artmış olur. Bu səbəbdən, sosial yönümlü vergi güzəştlərinin və azadolmalarının verilməsi sosial tənzimləmə məsələlərində istifadə edilən alət kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Beynəlxalq təcrübədə sosial yönümlü vergi güzəştləri, əsasən, əlillər, veteranlar, məcburi köçkünlər, dövlət və cəmiyyət qarşısında xüsusi xidmətləri olmuş şəxslər, çoxuşaqlı ailələr və s. bu kimi kateqoriyadan olan fiziki şəxslər üçün nəzərdə tutulur. Belə güzəştlərin verilməsi, təbii ki, dövlət büdcəsində vergi daxilolmalarının azalmasına gətirib çıxarır.

Bununla yanaşı, büdcənin bu qəbildən olan itkilərini, mahiyyətə, əhalinin aztəminatlı təbəqələri üçün dövlətin çəkməli olduğu sosial xərclər kimi də qiymətləndirmək olar. Sosial yönümlü vergi güzəştləri ilə dövlət milli

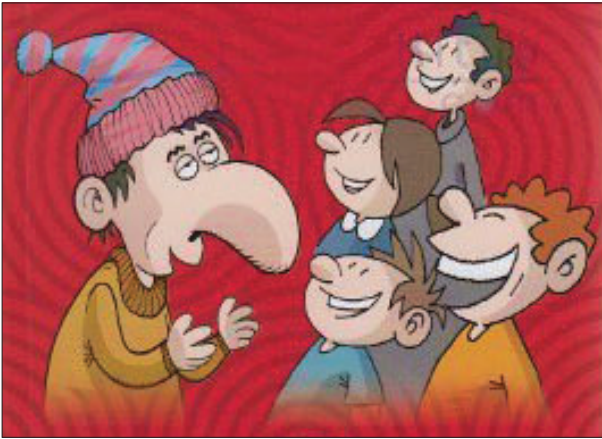
gəlirin yenidən bölüşdürülməsini və cəmiyyətdə sosial sabitliyin qorunmasını təmin edir.

Vergilərin fiskal funksiyası – dövləti öz fəaliyyətini həyata keçirmək üçün lazım olan maliyyə resursları ilə təmin etməkdən ibarətdir. Tənzimləyici funksiya isə – vergiləri yenidən bölgü prosesinə daxil etməklə iqtisadi inkişaf tempini stimullaşdırır və ya ləngidir.

Aşağıdakı "Təməl və vergi" türk nağılında vergilərin xərclənməsi, yəni fiskal və tənzimləyici funksiyalara vəsaitin ayrılması qaydaları satirik üslubda tənqid edilir. Nağıl belədir:

"Ölkələrarası iqtisadi toplantı keçirilir. Üç nəfər təkliflə çıxış etməli olur. Biri amerikalı, biri avropalı, biri də Təməl. Vergilərin istifadə edilməsi barədə müzakirə aparılır. Vəsaitin necə bölünəcəyi barədə hər kəs öz fikrini deməlidir. Amerika vətəndaşı söz alır:

- Bizim Amerikada yerdə bir düz xətt çəkirik və sonra topladığımız vergiləri havaya atırıq... Düz xəttin soluna düşən pulları xalqa xidmət, sağına düşəni dövlət xərcləri üçün istifadə edirik.

Türk folklorunun qəhrəmanı – Təməl

Avropalı deyir:

- Biz yerdə bir dairə çəkirik. Toplanan vergiləri havaya atırıq. Dairənin kənarında qalan pullar xalqa xidmət üçün, dairənin içindəkilər dövlət üçün xərclənir.

Növbə Təmələ çatır və o, fikrini belə izah edir:

- Bizim qayda da sizinkinə oxşardır. Amma biz daha sadə üsuldan istifadə edirik. Heç bir xətt, dairə və s. çəkməyə ehtiyac yoxdur. Bizdə hökumət xalqdan toplanan vergiləri... atır havaya. Yerə düşənləri özü xərcləyir, havada qalanlar xalqa xidmət üçün kifayət edir."

Lətifəvari bu nağıl, əlbəttə, həqiqətə uyğun görünmür. Amma məqsəd də elə bundan ibarətdir ki, hökumət yığılan vergilərin daha çox aztəminatlı ailələrə xərclənməsinə çalışmalıdır.

Müstəqil Azərbaycanın vergi sistemi yarandığı ilk dövrdən əhalinin aztəminatlı kateqoriyalarının sosial müdafiəsi və maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədləri üçün sosial yönümlü vergi güzəştlərinin tətbiqinə başlanılmışdır. Sosial yönümlü vergi güzəştləri 1 yanvar 2001-ci ildən tətbiq olunan Vergi Məcəlləsində də xüsusi yer tutur. Vergi siyasətinin sosial funksiyasının təmin olunması üçün Məcəllədə az məbləğdə olan gəlirlərə aşağı vergi dərəcəsi müəyyən edilmiş və əhalinin bəzi kateqoriyaları üçün gəlir vergisi üzrə güzəştlər və azadolmalar nəzərdə tutulmuşdur.

Məcəllənin 102-ci maddəsində dövlət təqaüdlərinin, dövlət pensiyalarının, fiziki şəxslərin kompensasiya xarakterli gəlirlərinin gəlir vergisindən azad olunması ilə yanaşı, müharibə veteranlarının, milli qəhrəmanların, əlillərin, məcburi köçkün və qaçqınların, himayəsində azı üç nəfər olan fiziki şəxslərin muzzdlu işlə əlaqədar gəlirləri üzrə vergidən azadolmalar da müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda, aylıq və illik gəlirləri, müvafiq olaraq, 200 manat və

2400 manatdan çox olmayan fiziki şəxslər üçün xüsusi güzəşt nəzərdə tutulmuşdur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ölkə iqtisadiyyatının inkişafı nəticəsində büdcə gəlirləri artdıqca sosial yönümlü güzəştlərin təkmilləşdirilməsi, o cümlədən artırılması məsələləri həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur.

Əlillərin, məcburi köçkün və qaçqınların, himayəsində azı üç nəfər olan fiziki şəxslərin, habelə aylıq gəlirləri 200 manatdan (illik gəliri 2400 manatdan) çox olmayan fiziki şəxslərin maddi və sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədilə 1 yanvar 2013-cü il tarixdən Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklərə əsasən, vergidən azad olunan məbləğlər artırılmışdır. Məcəllənin 102.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan şəxslərin maddəyə əsasən, vergidən azad olunan məbləği 100 manatdan 200 manata, 102.4-cü maddəsində göstərilən şəxslər üçün 55 manatdan 100 manata, himayəsində azı 3 nəfər olan şəxslər üçün 20 manatdan 50 manata, aylıq gəliri 200 manatadək (illik gəliri 2400 manatadək) olan şəxslərə verilən güzəştin məbləği 93,5 manatdan 125 manata qaldırılmışdır. Eyni zamanda, I-II qrup müharibə əlillərinin maddəyə əsasən, vergidən azad olunması barədə güzəşt hüququ bütün qruplardan olan müharibə əlillərinə şamil edilmişdir. Bunlardan əlavə, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin maksimal dərəcəsi 30%-dən 25%-ə endirilmiş, aylıq və illik gəlirlərin 14% dərəcə ilə vergiyə cəlb edilən məbləğləri, müvafiq olaraq, 2000 manatdan 2500 manatadək və 24000 manatdan 30000 manata qədər qaldırılmışdır.

POS-TERMİNALLARIN QURAŞDIRILMASI

AZƏRBAYCANDA mütərəqqi ödəniş sisteminin formalaşdırılması istiqamətində aparılan islahatlar nəticəsində nağdsız ödəmələrin genişləndirilməsi üçün müasir banklararası hesablaşmalar sistemi yaradılmış və ödəmələrin elektron daşıyıcılar, o cümlədən plastik kartlar vasitəsilə şəffaf, təhlükəsiz, səmərəli həyata keçirilməsinə geniş imkanlar verilmişdir.

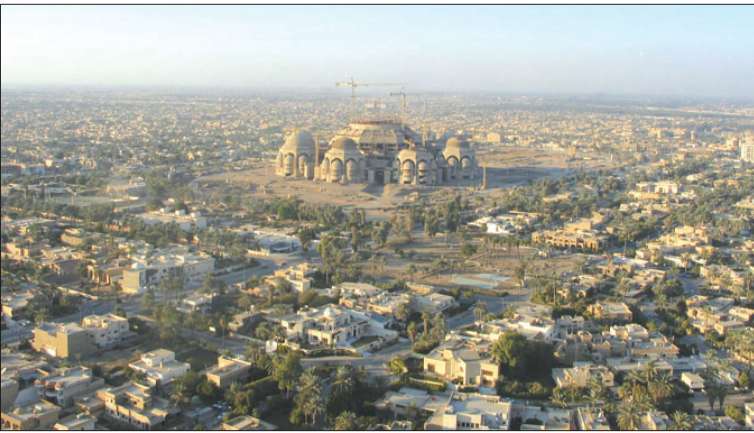
Məlumdur ki, dövriyyədəki pul kütləsində nağdsız ödəmələrin xüsusi çəkisinin yüksək olması bank-kredit sistemini iqtisadi inkişafın hərəkətverici qüvvəsinə çevirir. Eyni zamanda, nağdsız ödəmələr pul kütləsinin səmərəli idarə olunmasını, inflyasiyanın qarşısının alınmasını, pul kütləsinin dövretmə sürətinin artırılmasını təmin etməyə imkan verir.

Nağd pul kütləsi inkişaf etmiş ölkələrdə də, demək olar ki, müəyyən xüsusi çəkiyə malikdir. Lakin bu çəkinin hansı səviyyədə olması, ümumiyyətlə, pul kütləsinin ümumi daxili məhsula nisbəti son dərəcə mühüm məsələlərdəndir. Azərbaycanda dövriyyədə olan pul kütləsinin ÜDM-dəki xüsusi çəkisi 2011-ci ildə 27,8 faiz, 2012-ci ilin 9 ayı üzrə isə 38 faiz təşkil etmişdir. Nağd pul kütləsinin ümumi pul kütləsində xüsusi çəkisi inkişaf etmiş ölkələrdə 7-10 faiz arasında olduğu halda, 2012-ci ilin məlumatına əsasən, bu

göstərici Azərbaycanda 51 faiz olmuşdur. Bunlar da onu göstərir ki, nağdsız ödənişlərin genişləndirilməsi dövlətimizin maliyyə-iqtisadi siyasətinin əsas hədəflərindən biri olaraq qalır.

Məlumdur ki, nağd ödənişlər mənimsəmələr üçün, korrupsiya üçün şərait yaradır. "Paşanın çobanlığı" adlı bir türk xalq nağılı var. Vergiləri yığan paşa topladığı vəsaitin, demək olar ki, yarısını özünə saxlayırmış. Xalq deyiminə görə, "nə əkərsən, onu da biçərsən", yəni hər kəs öz əməlinin cəzasını çəkməlidir. Əli adlı vergi yığan paşanın başına çox işlər gəlir və o, elədiyi əməllərə görə peşman olur. Həmin nağıldan bir parça aşağıda verilmişdir:

"Bağdadda Əli adlı bir paşa hökmranlıq edirdi. Sultanla münasibəti yaxşı olduğundan işləri rəvan gedirdi. Hər ay İstanbuldan əmr gəlirdi ki, vergiləri göndər. O da tacirləri yığıb onlardan vergiləri alır, yarısını özünün şəxsi xəzinəsinə qoyur, yarısını sultana göndərirdi. Kim vergi vermək istəmirdisə, onun başmaqlarını çıxartdırır, ayaqlarının altına çubuqla o qədər döydürürdü ki, yazıq uzun müddət yeriyə bilmirdi. Ona görə əhalinin əksəriyyəti vergini vaxtında ödəyirdi ki, döyülməsin.

Bağdad şəhəri

Bir dəfə dövlətlilərdən biri vergi ödəməkdən boyun qaçırdı. Əli paşa, adəti üzrə, onu möhkəm döydürdü. Sən demə, bu şəxs sultanın yaxın qohumu imiş. Bunu eşidən sultan qəzəbləndi və paşanın vəzifəsini də, bütün var-dövlətini də əlindən aldı. Bağdadın daha onun üçün təhlükəli bir şəhər olduğunu hiss edən Əli bir karvana qoşulub Suriyanın Şam şəhərinə getdi.

Heç bir vəsaiti olmayan ac, susuz sabiq paşa küçələri gəzib iş axtarırdı. Birdən gördü ki, bir dəstə adam anbardan mağazaya yağ küpləri daşıyır. O da hamballara qoşuldu ki, bəlkə bir az pul qazansın. Ağır yağ küpünün birini qucağına aldı, ayaqları dolaşa-dolaşa aparmaq istədi. Qəfildən büdrəyib yığıldı, küp parça-parça oldu, yağ dağıldı.

Mağaza müdiri Əlinin yaxasından yapışıb bağırdı:

- Axmağın biri axmaq! Bacarmadığın işə niyə girişirsən? Tez ol, 50 piastr ver, rədd ol burdan!

Yazıq Əli neyləyə bilərdi:

- 50 piastr nədir? Heç bir param yoxdur.

Müdir yanındakı iki nəfərə işarə elədi. Onlar Əlini yerə yıxdılar, qıçlarını kəndirlə bir-birinə bağladılar və çubuqla ayağının altına döyməyə başladılar.

Əli paşanın elə bu cür döydürdükləri vergi ödəyə bilməyənlər yadına düşdü və bildi ki, öz günahlarının cəzasını çəkir".

Bu nağılın ideyasına uyğun gələn bir yəhudi rəvayəti var. Orada da heç bir əməlin əvəzsiz qalmadığı göstərilir:

"Çox qədim zamanlarda bir ölkəni zülmkar bir hökmdar idarə edirmiş. Xalq gecə-gündüz dua edirmiş ki, o ölsün, bəlkə onun yerinə bir az insaflısı gəlsin. Günlərin birində carçı elan eləyir ki, hamı şəhər meydanına yığılsın. Cəmaat qorxudan tir-tir əsirmiş ki, görəsən, bu dəfə kimlər öldürtdürüləcək, bütün var-yoxu əlindən alınacaq? Çünki

hər dəfə camaat meydana yığılanda kimlərsə ağır cəzalandırılırdı. Bu dəfə də hamı yığılır. Hökmdar ayağa qalxıb, camaata müraciət eləyir:

- Ey mənim təbəələrim! Bilirəm ki, sizə çox zülmələr eləmişəm, ona görə hamınızın məndən zəhləniz gedir. Sizə söz verirəm ki, bundan sonra bütün bəd əməllərdən çəkinəcəyəm və hamınıza yaxşılıq eləməyə çalışacağam.

Doğrudan da, həmin gündən hökmdar tamamilə dəyişir. Şəhərlər, kəndlər abadlaşdırılır, vergilər azaldılır, hər gün divanxanada şikayətlərə baxılır, ədalətli qərarlar çıxarılır.

Hökmdara yaxın olan saray adamlarından biri bu sirri öyrənmək istəyir və bu cür dəyişmənin səbəbini soruşur. Hökmdar deyir:

- Günlərin birində şər qarışan vaxt meşədə gəzirdim. Birdən gördüm ki, bir it tülkünə qovur. Az sonra ona çatdı, ayağından yapışdı, iti dişləri ilə yazıq tülkünün ayağını şikəst elədi. Tülkü birtəhər ondan aralanıb kolluğa girdi. İt meşədən kəndə qayıtdı. Mən də atın üstündə kənd yolu ilə gedirdim. Yaxında başqa bir atlı da vardı. O, qana bulaşmış iti gördü, atdan düşdü, yerdən iri bir daş götürüb itə atdı, daş itin belinə dəydi, it zingildəyib kənara süründü, elə oradaca qaldı. Atlı təzədən atını mindi, çaparaq getdi, kənddən çıxhaçıxdı at büdrədi, atlı yerə yıxıldı və qıçını sındırdı. Bütün bunları görəndən sonra başa düşdüm ki, hər kəs öz əməllərinə görə cəza alır. Ona görə də mümkün qədər yaxşılıq eləmək fikrinə düşdüm ki, mənim də başıma belə işlər gəlməsin".

Hazırda respublikamızda nağdsız ödənişlərin inkişafını, o cümlədən POS-terminalların tətbiqini təmin edən 10-a yaxın normativ-hüquqi akt qəbul olunmuşdur.

Elm və texnika çox sürətlə inkişaf edir. Son dövrlərdə geniş işlənən yeni terminlər meydana çıxmışdır. Onlardan biri də "POS-terminal" sözüdür. POS ingilis dilində

POS-terminal

işlədilən "Point of sale"-nin qısaltılmış formasıdır, mənası "ticarət (satış) nöqtəsi" deməkdir. "Terminal" latın sözüdür. "Terminalis" bu dildə "sonuncu", "yekunlaşdırıcı" mənasında işlənir. Bu sözlərin və söz birləşmələrinin mənası aşağıdakı şəkildə qəbul edilmişdir: "POS-terminal kartın maqnit zolağından və ya mikroçipindən informasiyanı oxumaqla əməliyyatlar aparən, bankla "on-line" rejimində işləyən elektron qurğudur".

Bununla belə, nağdsız ödənişlərin genişləndirilməsi üçün elektron ödəniş vasitələrinin tətbiqi heç də problemsiz deyildir. Hələ də bəzi bank təşkilatlarının və təsərrüfat subyektlərinin POS-terminallərin tətbiqinə az maraq göstərməsi və əhalinin nağd ödənişlərin aparılmasına daha meyilli olması halları müşahidə olunur. Hesab edirəm ki, bu sahədə tarixi təcrübədən, inkişaf etmiş ölkələrdə tətbiq olunan stimullaşdırıcı tədbirlərdən istifadə etməklə, habelə əhalinin maarifləndirilməsi və məlumatlandırılması yolu ilə göstərilən problemlərin aradan qaldırılmasına nail oluna bilər.

Dünya təcrübəsində də nağdsız ödənişlərin genişləndirilməsi üçün

maarifləndirmə və təbliğat vasitələrindən əlavə, inzibati metodlardan da istifadəyə geniş rast gəlinir. Bir sıra ölkələrin maliyyə və vergi qanunvericiliyində əksini tapmış bu cür tədbirlərdən biri nağdsız ödənişlərin yuxarı həddi üçün müəyyən limitin müəyyənləşdirilməsi və bu limitdən artıq ödəmələrə görə cərimənin nəzərdə tutulmasıdır. Məsələn, Avropa ölkələrindən Fransada hüquqi şəxslər arasında bir əqd üzrə nağd qaydada aparılan hesablaşmanın məbləği 1300 ABŞ dollarından artıq olduqda, artıq məbləğin 5 faizi həcmində cərimə tətbiq edilir. Bolqarıstanda nağd qaydada aparılan ödənişlərin maksimal məbləği 3,3 min ABŞ dollarından artıq olduqda, fiziki şəxslər artıq ödənilmiş məbləğin 25 faizi, hüquqi şəxslər isə 50 faizi həcmində cərimə olunur.

MDB ölkələrindən Qazaxıstanda hüquqi şəxslər arasında bir əqd üzrə nağd qaydada apardıqları hesablaşmaların məbləği 3,4 min ABŞ dollarından artıq olduqda, limitdən artıq vəsaiti ödəməyə qarşı 1,3-1,7 min ABŞ dolları məbləğində cərimə tətbiq olunur.

Qazaxıstanın paytaxtı – Astana şəhəri

Milli Ödəniş Sistemi
terminalları

Bir çox ölkələrdə isə vergi sistemi vasitəsilə müəyyən güzəştlər tətbiq edilir və beləliklə, nağdsız dövryyənin genişləndirilməsi üçün stimullaşdırıcı addımlar atılır. Azərbaycanda da Vergi Məcəlləsinə dəyişiklikləri nəzərdə tutan təkliflər paket halına salınaraq Nazirlər Kabinetinə təqdim edilmişdir. Bu dəyişikliklərin də bir qismi ölkədə nağdsız dövryyənin genişləndirilməsinə xidmət edir.

Bir müddət öncə “Azərbaycan Respublikasının ərazisində POS-terminalların quraşdırılması, istifadəsi və tətbiqi Qaydaları”nın və “POS-terminallar quraşdırılacaq obyektlərin müəyyənləşdirilməsi meyarları”nın təsdiq edilməsi barədə Nazirlər Kabinetinin qərarı qüvvəyə minib. Məlumdur ki, nağdsız hesablaşma sistemlərinin yaradılması və tətbiqi sahəsində normativ-hüquqi aktların qəbul olunması yeni məsələ deyil. Hələ ötən illər ərzində bu sahənin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutan bir sıra sənədlər qəbul olunmuşdu. Bu sənədlərə “Azərbaycan Respublikasında Milli Ödəniş Sisteminin inkişafı üzrə 2005-2007-ci illər üçün Dövlət Proqramı”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fər-

man və sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin POS-terminalların tətbiqi və istifadəsi üzrə qəbul olunmuş müvafiq qərarları aiddir.

Azərbaycan Respublikasında mütərəqqi Milli Ödəniş Sisteminin yaradılması məqsədilə yuxarıda göstərilən normativ-hüquqi aktlarla müəyyənləşdirilmiş tədbirlər icra olunaraq nağdsız elektron hesablaşma sistemlərinin yaradılıb istifadəyə verilməsi sahəsində müəyyən nailiyyətlər əldə edilmişdir. Görülmüş tədbirlər nəticəsində böyük məbləğdə ödənişlərin real vaxt rejimində aparılmasına və xırda ödənişlərin (əməkhaqqı, sosial müdafiə ödənişləri, telefon, qaz, su, elektrik enerjisi üzrə kommunal ödənişlər və s.) elektron daşıyıcılar, o cümlədən plastik kartlar əsasında şəffaf, təhlükəsiz, səmərəli həyata keçirilməsinə geniş imkanlar yaradılmışdır.

Elektron ödəniş vasitələrinin tətbiqi ilə bağlı mövcud qanunvericiliyin təhlili göstərmişdir ki, nağdsız ödənişlərin daha da genişləndirilməsi üçün müvafiq əlavə və dəyişikliklərin aparılmasına zərurət vardır. Bu məqsədlə “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilərək, ticarət, məişət və digər növ xidmətlərin göstərilməsi zamanı müştərilərlə hesablaşmaların aparılması, habelə vergilərin və dövlət orqanları tərəfindən göstərilən xidmətlərə (işlərə) görə dövlət rüsumlarının və haqlarının ödənilməsi üçün müvafiq POS-terminalların quraşdırılması nəzərdə tutulmuşdur.

Bu Qanunun icrasının təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanına uyğun olaraq, Nazirlər Kabineti tərəfindən “Azərbaycan Respublikasının ərazisində POS-terminalların quraşdırılması, istifadəsi və tətbiqi Qaydaları”nın və “POS-terminallar quraşdırılacaq obyektlərin müəyyənləşdirilməsi meyarları”nın təsdiq

Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi

edilməsi barədə” 4 oktyabr 2012-ci il tarixli qərar qəbul edilmişdir. Bu qərarla təsdiq olunmuş Qaydalar ticarət, məişət və digər növ xidmətlərin göstərilməsi zamanı müştərilərlə hesablaşmaların aparılması, habelə vergilərin və dövlət orqanları tərəfindən göstərilən xidmətlərə (işlərə) görə dövlət rüsumlarının və haqlarının ödənilməsi üçün təsərrüfat subyektlərində POS-terminalların quraşdırılması, qeydiyyatı, istifadəsi, habelə POS-terminalların tətbiqi ilə bağlı digər münasibətləri tənzimləyir. Həmin qərara əsasən, Vergilər Nazirliyinə Mərkəzi Bankla birlikdə qərardan irəli gələn məsələlərin həllinin təmin edilməsi, aidiyyəti dövlət orqanlarına isə vergilərin və göstərilən xidmətlərə (işlərə) görə dövlət rüsumlarının və haqlarının kartlarla ödənilməsi üçün zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi tapşırılmışdır.

Tapşırıqın icrasının təmin edilməsi məqsədilə Vergilər Nazirliyi tərəfindən geniş Tədbirlər Planı hazırlanmış və müvafiq əmrlə təsdiq olunmuşdur. Tədbirlər Planında POS-terminalların quraşdırılması, istifadəsi və tətbiqi üzrə təşkilati, nəzarət, maarifləndirmə, məlumatlandırma və stimullaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəzərdə tu-

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı

tulmuşdur. Artıq Tədbirlər Planının icrasına başlanılmışdır. Əminəm ki, Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunmuş Qaydalara uyğun olaraq, müəyyən olunmuş tədbirlər yüksək səviyyədə yerinə yetirilməklə POS-terminalların geniş şəkildə tətbiqi və onlardan istifadə təmin ediləcəkdir.

İstənilən ödəmə prosesində, o cümlədən nağdsız ödəmələrdə iki əsas tərəf iştirak edir – ödənişi yerinə yetirən və ödənişi qəbul edən tərəf. Deməli, nağdsız ödənişlərin həcmnin daha da artırılmasının ən optimal yollarından biri hər iki tərəfin marağını təmin etməkdir. Bu gün pul hesablaşmalarının aparılmasında nağdsız ödəniş formasının üstünlükləri heç kəsdə şübhə doğura bilməz. Dünya təcrübəsi göstərir ki, nağdsız ödənişlər hesablaşmalarda operativliyin, rahatlığın, təhlükəsizliyin və şəffaflığın təmin olunması deməkdir. Yəqin ki, heç kim bu üstünlüklərdən imtina etmək istəməz.

Qeyd olunanlar belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, nağdsız ödənişlərin həcmnin daha da artırılması üçün, ilk növbədə, ticarət və xidmət fəaliyyəti göstərən hər bir təsərrüfat subyekti üçün elektron ödəniş vasitələri olan POS-ter-

minalların quraşdırılması təmin olunmalıdır. Eyni zamanda, əhalinin geniş kütlələrinin təsərrüfat subyektlərində quraşdırılmış POS-terminallardan istifadəyə cəlb olunması üçün inzibati tədbirlərlə yanaşı, onlar arasında maarifləndirmə, məlumatlandırma işləri və stimullaşdırıcı tədbirlər görülməlidir.

Ümumiyyətlə, azad rəqabətə əsaslanan bazar iqtisadiyyatı şəraitində özəl sektorda, xüsusilə ticarət və xidmət sahələrində fəaliyyət göstərən hər hansı subyektin yüksək gəlirliliyini təmin edən əsas amillərdən biri geniş müştəri kütləsinin bu biznesə cəlb edilməsi imkanlarının olmasıdır. Belə bir imkanın əldə edilməsi üçün subyektin göstərdiyi xidmət yüksək keyfiyyətə malik olmalı və hər bir alıcı üçün maksimum əlverişli şərait yaradılmalıdır.

Bu gün aktiv əhalinin əksər hissəsi elektron ödəmələrin aparılması üçün plastik kartlara malikdir. Əhalinin bu hissəsi POS-terminal quraşdırılmış ticarət və xidmət obyektləri üçün böyük müştəri potensialıdır. Bu potensialdan istifadə olunmasında isə özəl sektorun özünün də çox böyük rolu olmalıdır. Buna nail olunmasının geniş yayılmış üsulları kimi plastik kartlar vasitəsi ilə ödəniş aparən müştərilərə sahibkarlar tərəfindən qiymət endirimlərinin tətbiqini və yaxud onlar arasında uduşlu lotereyaların keçirilməsini göstərmək mümkündür.

Artıq mətbuat və internet səhifələrində elektron ödəniş aparən alıcılara qiymət endirimləri edən bəzi özəl sektor subyektlərinin elan və reklamlarına rast gəlirik. Lakin təəssüf ki, belə subyektlərin sayı hələlik kifayət qədər deyil. Ümidvarıq ki, nağdsız ödəmələrin genişləndirilməsi istiqamətində dövlət qurumlarının həyata keçirdikləri tədbirlərlə yanaşı, gələcəkdə özəl sektorun stimullaşdırıcı tədbirlərinin rolu daha da artacaqdır.

Maliyyə əməliyyatlarında nağdsız ödənişlərin xüsusi

çəkisinin artırılması həm biznes subyektləri, həm əhali və həm də bütövlükdə cəmiyyət üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyinə görə dünyanın əksər ölkələri bu ödəniş formasının daha da genişləndirilməsində maraqlıdır.

Beynəlxalq təcrübədə nağdsız ödənişlərin genişləndirilməsi üçün daha çox stimullaşdırıcı tədbirlərdən və nağd ödənişlərə məhdudiyətin qoyulması üsullarından istifadə olunur. Məsələn, Macarıstanda POS-terminalların quraşdırılması üçün 3 il müddətinə subsidiyalar verilir. İsveçdə plastik kartlar vasitəsi ilə il ərzində edilən ödənişlərin 2%-i həcmində əlavə bonus təqdim olunur. Kolumbiyada malların (işlərin, xidmətlərin) dəyəri plastik kartlarla ödənilərkən istehlakçılardan tutulan ƏDV-nin məbləği 2% həcmində azaldılır.

Bundan əlavə, bir sıra ölkələrdə nağd hesablaşmaların minimuma endirilməsi məqsədilə qanunvericilikdə məhdudiyətlər qoyulmuşdur. Qazaxıstan, Rusiya Federasiyası, Belarus, Bolqarıstan və Fransanın qanunvericiliklərində təsərrüfat subyektləri arasında bir əqd üzrə nağd qaydada aparılan hesablaşmaların yuxarı həddi müəyyən edilmişdir.

Müəyyən olunmuş həddən aırıq məbləğdə nağd hesablaşmalar aparıldıqda vergi ödəyicisinə qarşı qanunvericiliklə müəyyən olunmuş maliyyə sanksiyaları tətbiq edilir.

Nağdsız ödənişlərin stimullaşdırılması sahəsində beynəlxalq təcrübə yaxından öyrənilməklə bu sahədə daha müasir və qabaqcıl üsulların Azərbaycanda da tətbiqi məsələsi bu günün aktual məsələlərindəndir.

VERGİ QANUNVERİCİLİYİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI

AZƏRBAYCAN Respublikasında Vergi Məcəlləsi tətbiq olunmaqla vergi sisteminin vahid normativ-hüquqi bazası yaradıldı və vergi qanunvericiliyində olan boşluqlar, ziddiyyətlər və pərakəndəlik aradan qaldırıldı.

Vergi Məcəlləsi ilə ölkəmizin vergi sistemi, vergitutmanın ümumi əsasları, vergilərin müəyyən edilməsi, ödənilməsi və yığılması qaydaları, vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi orqanlarının, habelə vergi münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergitutma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələri, vergi nəzarətinin forma və metodları, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət, dövlət vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilməsi qaydaları müəyyənləşdirildi.

Ümumiyyətlə, məcəllə hər hansı sahənin və ya bir-neçə sahənin sistemləşdirilmiş normalarının daxil edildiyi qanunvericilik aktıdır. "Məcəllə" ərəb sözüdür, kökü "cəll" (qüdrətli, hörmətli) olsa da, mənası "qaydalar toplusu", "jurnal", "məcəmuə" deməkdir.

Türkiyədə 1868-1878-ci illərdə Əhməd Cövdət Paşanın (1822-1895) təklifi ilə yaranmış hüquq qaydaları Məcəlləyi-Əhkami-Ədliyyə adlandırılmışdı və buna bəzən qısaca "Məcəllə" deyirdilər. Bununla da bu söz türk dillərinə

Əhməd Cövdət Paşa

keçdi. Müəyyən sahə üzrə qanun və qaydaların bir yerə toplanması çox əlverişli olduğundan bütün dünyada müxtəlif məcəllələr qəbul olunmuşdur: Mülki Məcəllə, Gömrük Məcəlləsi, Əmək Məcəlləsi, Ailə Məcəlləsi, Vergi Məcəlləsi, Torpaq Məcəlləsi və s.

Dünya dillərində "məcəllə" sözünün mənasını verən müxtəlif yazılış şəkilləri var. Bunlardan ən geniş yayılanları "kode" və "kodeks" formalarıdır. Bu sözlər latınca "codex" şəklində yazılır və "kitab", "əsər", "ağac gövdəsi" mənalərini verir. Burada ilk baxışda ziddiyyət nəzərə çarpır: ağacın kitaba və əsərə nə dəxli var? Məsələ burasındadır ki, qədim romalılar və bir çox başqa xalqlar taxtanın üstünə mum çəkib yazını orada yazırdılar və sonra onları bir yerə yığıb saxlayırdılar.

Vergi Məcəlləsinin tətbiq edildiyi dövr ərzində ümummilli lider Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi milli inkişaf strategiyası əsasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin həyata keçirdiyi məqsədyönlü və balanslaşdırılmış siyasət sayəsində, mövcud iqtisadi şərait və beynəlxalq normalar nəzərə

alınmaqla, Məcəllənin təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər davam etdirilmiş, ölkədə əlverişli investisiya mühitinin yaradılması və vergi ödəyicilərinin qanuni mənafelərinin qorunması məqsədilə bu qanunvericilik sənədinə bir sıra əlavələr və dəyişikliklər edilmişdir.

Vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin konseptual əsasları vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsini, vergi güzəştlərinin minimuma endirilməsini, vergidən yayınma hallarına qarşı səmərəli mübarizənin təşkilini, əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasını əhatə etmişdir. Eyni zamanda, bütün vergi ödəyiciləri üçün bərabər iqtisadi şəraitin yaradılması, ölkədə sahibkarlığın inkişafı və azad rəqabətin formalaşması vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin əsas prinsiplərindən olmuşdur.

Ölkə iqtisadiyyatının sürətlə inkişaf etdiyi və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin daha da genişləndiyi bir dövrdə vergi inzibatchılığının yeni müasir metodlarından istifadə olunmasına yaranan zərurət nəzərə alınaraq, 2012-ci ildə də Vergi Məcəlləsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində lazımi işlər davam etdirilmişdir.

Vergi qanunvericiliyinin iqtisadi inkişaf səviyyəsinə, habelə beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılmasından, son 3 il ərzində qarşıya çıxan mübahisəli məsələlərin həll olunması və vergi sisteminə olan tələblərin dəyişməsindən irəli gələrək, Vergi Məcəlləsinə dəyişikliklərin edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, 1 yanvar 2013-cü il tarixdən qüvvəyə minmiş “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə vergi siyasətinin dörd istiqaməti əhatə olunmuşdur. Bunlara vergi ödəyicilərinin hüquqlarının müdafiəsi, vergi ödəyicilərinin mənafelərinin qorunması, vergi inzibatchılığının və vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi aiddir.

Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklərlə vergi ödəyicilərinə maliyyə itkilərinin minimallaşdırılmasını nəzərdə tutan vergi partnyorluğu sazişinin bağlanması hüququ verilmiş, kameral və səyyar vergi yoxlamaları ilə hesablanmış vergilər, faizlər və maliyyə sanksiyalarından məhkəməyə şikayətin verilməsi imkanları genişləndirilmişdir.

Əsas vəsaitlərə aid edilən aktivlərin dəyərinin artırılmasını, vəkillik fəaliyyətinin qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətinə aid edilməsini, əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsindən yaranan artımın mənfəət və əmlak vergilərindən azad olunmasını, əlavə dəyər vergisinin daxil olmuş məbləğlərdən hesablanmasını nəzərdə tutan maddələr vergi ödəyicilərinin mənafeələrinin qorunmasına xidmət edir.

Fiziki şəxslərin gəlirlərinin leqallaşdırılması, əhalinin pul gəlirlərinin artırılması və onların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədilə gəlir vergisinin maksimal dərəcəsi 30 faizdən 25 faizə endirilmiş, aylıq və illik gəlirlərin 14 faiz dərəcə ilə vergiyə cəlb edilən məbləğləri müvafiq olaraq 2000 manatdan 2500 manatadək və 24000 manatdan 30000 manata qədər qaldırılmış, fiziki şəxslərin müxtəlif kateqoriyalarının aylıq gəlirlərinə tətbiq edilən vergi güzəştləri 2 dəfəyədək artırılmışdır.

Həmçinin, ölkədə sənayenin və müasir texnologiyaların inkişaf etdirilməsini, vergi inzibatçılığının və vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutan maddələr Vergi Məcəlləsinə daxil edilmişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, vergi ödəyicilərinə güzəştlərin verilməsi ilə yanaşı, ölkə başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi siyasətin nəticəsi olaraq, investisiya qoyuluşlarının artması, yeni iş yerlərinin və istehsal sahələrinin yaradılması, sahibkarlığın inkişafı proqramları vergitutma bazasını genişləndirəcək və 2013-cü ilin vergi proqnozlarının tam icrasına şərait yaradacaqdır.

ELEKTRON TİCARƏT VƏ ONUN VERGIYƏ CƏLB OLUNMASI

INTERNET vasitəsilə elektron ticarətin həyata keçirilməsi dünyada gedən qloballaşma prosesinin əsas tərkib hissələrindən biridir. Demək olar ki, ötən əsrin sonu və yeni əsrin əvvəlləri informasiya texnologiyalarının inkişafı, yeni elektron vasitələrdən istifadə olunmaqla biznesin təşkil üzrə dünya iqtisadiyyatında gedən mühüm dəyişikliklərlə səciyyələnir. Son dövrlərdə də daha inkişaf etmiş ölkələr artıq yeni inkişaf mərhələsinə – vahid informasiya cəmiyyətinin yaradılması mərhələsinə daxil olmaqdadır. Sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində bu istiqamətdə baş verən yeni dəyişikliklər biznesin elektron qaydada aparılmasında və ya elektron ticarətin tətbiqində öz əksini tapmışdır.

Elektron ticarət dedikdə kommərsiya əməliyyatlarının elektron rabitə vasitələrindən istifadə olunmaqla həyata keçirməsi başa düşülür. Bu qaydada təşkil olunan ticarət əməliyyatları üzrə əqdlər ənənəvi məlumat daşıyıcılarından istifadə edilmədən “on-line” rejimdə həyata keçirilir. Elektron ticarətlə bağlı mülahizələrdə də qeyd olunduğu kimi, elektron ticarətin ənənəvi ticarətdən əsas fərqi ondan ibarətdir ki, malların hərəkəti, yerdəyişməsi internet şəbəkəsi vasitəsilə aparılır.

Biznes əməliyyatlarının elektron qaydada həyata keçirilməsinə başlanılması ötən əsrin 60-cı illərinin sonuna

təsadüf edir. Son onillikdə isə belə əməliyyatların aparılması bank sahəsindən kənara çıxaraq digər sahələrdə də geniş şəkildə inkişaf etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir biznesdə bu cür radikal dəyişikliklərin həyata keçirilməsində internet şəbəkəsi əsas vasitəyə çevrilmişdir. Bunlarla yanaşı, dünya miqyasında elektron ticarət deyilən bir yeniliyin meydana çıxması yeni yaranmış münasibətlərin tənzimlənməsində, o cümlədən texniki, iqtisadi, maliyyə, vergi və hüquq normalarının uzlaşdırılmasına zərurət yaratmışdır. Mütəxəssislərin fikrincə, qeyd olunan məsələlərin həllinin zəruriliyi daha çox iki aspektdən, yəni texnologiyaların dəyişilməsindən və iqtisadi münasibətlərin yüksək səviyyədə qloballaşmasından irəli gəlir.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə iqtisadi cəhətdən daha inkişaf etmiş bir sıra qabaqcıl ölkələrdə elektron qaydada həyata keçirilən biznesi tənzimləyən qanunvericilik aktları qəbul edilmişdir. ABŞ-da, Kanadada, Avstraliyada və bəzi Avropa ölkələrində bu sahəni tənzimləyən qanunvericilik aktlarının tətbiqi çox da uzaq olmayan dövrlərə təsadüf edir.

Artıq Azərbaycanda da biznesin elektron qaydada aparılması zamanı meydana çıxan hüquqi və iqtisadi münasi-

bətləri tənzimləyən bir sıra qanunvericilik aktları qüvvəyə minmişdir. Bunlara “Elektron sənəd, elektron imza haqqında”, “Elektron ticarət haqqında” qanunları, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə və İnzibati Xətalər Məcəlləsinə elektron ticarətlə bağlı müddələrin daxil edilməsini, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında milli ödəniş sisteminin inkişafı üzrə 2005-2007-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nı və bunlardan irəli gələrək qəbul edilmiş digər müvafiq normativ hüquqi aktları göstərmək olar.

Avropa İttifaqında “Elektron Avropa” adlı proqramın reallaşması İttifaq çərçivəsində elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsinə vahid yanaşmanın təmin olunmasına, İttifaqa daxil olan dövlətlərin vətəndaşlarının həyat tərzinə yeni informasiya texnologiyalarının geniş şəkildə daxil edilməsinə imkanlar yaratmışdır. Bu proqramın hüquqi tərəfi Avropa İttifaqı çərçivəsində vahid qanunvericilik bazasının yaradılmasını nəzərdə tutur və aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- daxili bazarda informasiya məhsullarının sərbəst yerdəyişməsinə təmin edən qaydalara əməl olunması;

- yeni informasiya texnologiyalarının geniş tətbiq edildiyi bir şəraitdə söz azadlığının, informasiya əldə etmək hüququnun, şəxsi həyatın toxunulmazlığının qorunmasının təmin edilməsi;

- kiçik və orta biznesin innovativ inkişafına, elmi-tədqiqat işlərinə investisiyaların artırılmasına, əhəlinin məşğulluğuna dair məsələlərin həlli;

- insanların sağlamlığı və təhlükəsizliyi kimi ictimai maraqların və istehlakçıların hüquqlarının qorunmasına yönəldilən hüquq normalarının müəyyən edilməsi.

Elektron ticarət sahəsində normativ-hüquqi bazanın yaradılması işləri Avropa İttifaqında hələ 1996-cı ildən başlanılmışdır. İttifaq daxilində gedən geniş müzakirələrdən sonra 1997-ci ilin aprel ayında Avropa Komissiyası elektron ticarət sahəsində

“Avropa təşəbbüsü” ilə çıxış etdi. 2000-ci ildə informasiya cəmiyyəti və daxili bazarda elektron ticarətin bəzi hüquqi aspektləri barədə Direktiv qəbul edildi. Həmin Direktivin əsaslarını Avro-

pa İttifaqının daxili bazarının ümumi prinsipləri, xidmətlərin azad təşkili və təqdim olunması, milli qanunvericiliklərin harmonizasiyası təşkil edir.

Ümumiyyətlə, elektron ticarətlə bağlı qanunvericilik bazasının yaradılmasında əsas məqsəd bu sahədə fəaliyyətin təşkilini və həyata keçirilməsini təmin edən effektiv mexanizmin yaradılmasından, vahid bazar çərçivəsində xüsusi təşəbbüsün və sərbəstliyin təmin edilməsindən, “ifrat

dərəcədə tənzimləmə”yə yol verilməməsindən ibarətdir. Elektron ticarətin tətbiqi zamanı istehlakçıların hüquqlarının qorunması, müvafiq vergilərin tam və vaxtında ödənilməsi, ictimai qaydalara əməl olunması, əhalinin sağlamlığının, təhlükəsizliyinin və əxlaqi prinsiplərinin gözlənilməsi də ən vacib məsələlərdəndir.

İnformasiya texnologiyalarının inkişafı nəticəsində elektron ticarətin meydana gəlməsi və onun, demək olar ki, iqtisadiyyatın bütün sahələrinə nüfuz etməsi, digər sahələrdə olduğu kimi, vergitutma sahəsində də yeni və kifayət qədər mürəkkəb problemlərin qarşıya çıxmasına səbəb oldu.

Bu sahədəki çətinliklər daha çox texniki xarakter daşıyır. Məsələn, vergi ödəyicisinin fəaliyyət göstərdiyi yerin müəyyən olunması ilə bağlı meydana çıxan məsələlər... Tutaq ki, hər hansı bir A şəhərində internet-mağaza vasitəsilə satılan gül buketlərini alıcılara kuryer çatdırır. Buketlər üçün ödəniş onların alıcılara çatdırılması zamanı həyata keçirilir. Şübhəsiz, belə fəaliyyət vergiyə cəlb olunan fəaliyyət sayılır. Lakin vergi orqanlarının həmin internet-mağazanın fəaliyyətinə nəzarət etməsi o qədər də asan deyil: mal satışını bu qaydada həyata keçirən internet-mağazanın nəinki satış binası, hətta ofisi, anbarı və işçiləri (kuryerlər istisna olmaqla) olmaya bilər.

Bunlardan əlavə, satılan buketlərin birbaşa malgöndərinin anbarından götürülməsi də mümkündür. Belə hallarda vergi yoxlamasının aparılması üçün vergi müfəttişinin gedəcəyi yerin, yəni internet-mağazanın ofisinin yerinin müəyyən edilməsində çətinlik yaranır. Bu çətinlik həm də ondan irəli gəlir ki, internet-mağazanın veb-saytı yerləşdirilən server dünyanın istənilən yerində ola bilər.

Bunlara baxmayaraq, hazırda bu sahədə araşdırmalar aparan mütəxəssislərin məsələyə yanaşması belədir ki, elektron ticarətin vergiyə cəlb olunması üçün yeni vergi

növlərinin tətbiqinə zərurət yoxdur. Yəni ənənəvi vergi növlərini elektron ticarət fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırmaqla bu sahənin vergiyə cəlb olunması məsələlərini həll etmək mümkündür.

Elektron ticarətin vergiyə cəlb olunması məsələsinə toxunarkən, ilk növbədə, birbaşa və dolayı vergi növlərini nəzərdən keçirmək lazımdır. Birbaşa vergilərə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi və fiziki şəxslərin gəlir vergisi, dolayı vergilərə isə ƏDV və aksiz aiddir.

Birbaşa vergilərə aid mənfəət vergisi dünyanın əksər ölkələrində tətbiq olunur. Bu vergi tətbiq olunarkən əsas məsələlərdən biri digər ölkələrdə əldə edilən gəlirin vergiyə cəlb olunması ilə bağlıdır. Şirkətin digər ölkədəki gəlirləri, bir qayda olaraq, onun qeydiyyatda olduğu ölkədə vergiyə cəlb edilir. Lakin burada əsas məsələ şirkətin digər ölkədə daimi nümayəndəliyinin olub-olmamasının müəyyən edilməsidir. Daimi nümayəndəlik dedikdə, adətən, şirkətin bilavasitə və ya müvəkkil edilmiş şəxs vasitəsilə xarici ölkədə sahibkarlıq fəaliyyəti göstərdiyi yer və yaxud ofisinin yerləşdiyi ünvan nəzərdə tutulur. Elektron ticarət həyata keçirildikdə isə sifarişlərin göndərilməsi, onların qəbulu, ödəmələrin həyata keçirilməsi avtomatlaşdırılmış kompleks tərəfindən həyata keçirildiyindən bu əməliyyatların hansı yerdə və ölkədə baş verdiyini müəyyənləşdirmək o qədər də asan olmur.

Elektron ticarətin dolayı vergilərə cəlb olunmasında daha çox diqqəti cəlb edən məsələ ƏDV-nin tətbiqi ilə bağlıdır. Məlumdur ki, ƏDV istehlakçıdan tutulan vergi olmaqla birbaşa deyil, satıcı vasitəsilə tutulur və buna görə də dolayı vergi adlanır. Elektron ticarətin bu vergiyə cəlb olunmasında meydana çıxan əsas problemlərdən biri əməliyyatın aparıldığı və alıcının olduğu yerin müəyyən edilməsidir. Buna aydınlıq gətirmək üçün ƏDV-nin tutulmasının əsas prinsiplərinə nəzər salmaq lazımdır. Həmin

prinsiplərə ƏDV ödəyicisi tərəfindən alınmış mallara (işlərə, xidmətlərə) görə ödənilmiş ƏDV məbləğinin əvəzləşdirilməsi, son istehlakçılar tərəfindən əvəzləşdirmənin aparılmaması, ƏDV ödəyicisi olan idxalçılar tərəfindən idxal olunmuş mallara görə onların gömrük dəyərindən ödənilmiş ƏDV-nin əvəzləşdirilməsi, ixrac olunan mallara və xidmətlərə görə ƏDV-nin sıfır dərəcə ilə tətbiq olunması və s. aiddir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu prinsiplər nə qədər sadə olsa da, elektron ticarət zamanı aparılan əməliyyatlarda onlara əməl olunması məsələsi problem olaraq qalmaqdadır. Bu problemin həlli ilə bağlı meydana çıxan müzakirələrə daha çox əsas yaradan suallar xidmətlərin ƏDV-yə cəlb olunması xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Avropada tətbiq olunan ƏDV modelinə əsasən, xidmətlərin göstərilməsi zamanı vergi tutulan əməliyyatın aparıldığı yer xidmət alıcılarının olduğu yerlə müəyyən edilir. Elektron ticarətin ən geniş yayılan forması olan “rəqəmsal məhsulların” (kompüter proqramlarının, audio-video materialların və s.) satışının xidmətlərin göstərilməsi sayıldığını nəzərə alsaq, bu fəaliyyətin ƏDV-yə cəlb olunması məqsədilə xidmət alıcılarının olduğu yerin müəyyən edilməsi problemi daha da aktuallaşır.

İlk baxışdan belə fikir yarana bilər ki, alıcının olduğu yeri hesablaşmada istifadə olunan bank kredit kartları əsasında müəyyən etmək mümkündür. Lakin alıcının hesabı bir ölkədə, faktiki yaşadığı yer isə digər ölkədə olduğu halda, kredit kartına görə onun olduğu yeri müəyyən etmək çətinidir.

Yuxarıda qeyd edilənlər belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, elektron ticarətin vergiyə cəlb olunmasının səmərəli sisteminin yaradılması üçün qanunvericiliyin və informasiya texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi sahəsində beynəlxalq səviyyədə, o cümlədən Azərbaycanda mühüm işlərin görülməsi tələb olunur.

ZƏRƏR ZAMANI VERİLƏN GÜZƏŞTLƏR

BAZAR iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə vergitutmanın əsas prinsiplərindən biri vergi sisteminin sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətini təşviq etməsidir. İnvestisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması istiqamətində dövlətin həyata keçirdiyi əsas tədbirlərdən biri kimi investorlar üçün əlverişli vergi mühitinin yaradılmasını göstərmək olar. Belə bir mühitin yaradılması investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri üçün müxtəlif vergi güzəştlərinin verilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

İnvestisiya fəaliyyətini həyata keçirən vergi ödəyicilərinə vergi güzəştləri verilməklə onların üzərində düşən vergi yükü nisbətən azaldılır və bunun nəticəsində kapital qoyuluşları üçün sərbəst maliyyə vəsaitlərinin formalaşdırılması təmin edilir.

Müasir vergi sistemlərində investisiyanın stimullaşdırılması məqsədilə vergi güzəşti olaraq vergi dərəcələrinin aşağı salınması, zərərin gələcək dövrlərə keçirilməsi, kapital qoyuluşlarına vergi güzəştlərinin verilməsi, vergi tətillərinin tətbiqi, uzunmüddətli investisiya zamanı kapital artımından əldə edilən gəlirlərə güzəştli vergi rejiminin tətbiq edilməsi və s. formalarından istifadə olunur.

Zərərin keçirilməsi vergi güzəştlərinin verilməsinin daha geniş yayılmış formalarından biridir.

Beynəlxalq təcrübədə investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması məqsədilə zərərin keçirilməsi formasında vergi güzəştinin verilməsinin iki əsas metodundan istifadə olunur. Bunlardan biri yaranmış zərərin gələcək və ya keçmiş dövrlərə keçirilməsindən ibarətdir. Bu metodun tətbiqi hesabat dövründə yaranmış zərərin gələcək və ya keçmiş dövrlərin mənfəəti hesabına kompensasiya edilməsi şəklində həyata keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, yeni yaradılmış şirkətlərin fəaliyyətə başladığı ilk illərdə, müəyyən obyektiv səbəblərdən, mənfəət əldə etmək imkanları az olduğundan, birinci metodun tətbiq edilməsi həmin şirkətlər üçün daha çox əlverişlidir.

Zərərin keçirilməsi formasında vergi güzəştinin verilməsinin ikinci metodu sürətli amortizasiyanın tətbiqini nəzərdə tutur. Bu metodun tətbiq olunması ilə investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsindən sonrakı illərdə müəssisənin vergi yükünün azaldılmasına və gələcək inkişafı üçün sərbəst vəsaitlərin formalaşdırılmasına imkan yaranır. Bir sıra ölkələrdə zərərin keçirilməsi ilə bağlı güzəştin verilməsi məsələlərinə yanaşmalar da müxtəlif formalarda həyata keçirilir. Məsələn, Böyük Britaniyada maliyyə ilinin ticarət zərəri həmin ilin hər hansı digər gəliri ilə kompensasiya oluna və ya əvvəlki ilin hesabına ötürülə bilər (bəzi hallarda isə 3 il əvvələ də ötürülə bilər). Əgər bundan sonra ticarət zərəri qalarsa, qalmış məbləğ gələcək illərin ticarət mənfəəti hesabına kompensasiya olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-ticarət zərərləri yalnız gələcək illərin mənfəəti hesabına kompensasiya edilir və əvvəlki illərə ötürülə bilməz. Bu növ zərərlərə kapital itkisi və ya əmlakın icarəsindən yaranan zərərlər aid edilir.

Böyük Britaniyada zərərin keçirilməsi sahəsində tətbiq olunan daha bir qayda şirkətlər qrupu daxilində zərərin ötürülməsi ilə bağlıdır. Həmin qaydalara əsasən, üzv

şirkətlərdən biri zərərin keçirilməsi hüququndan imtina etdiyi halda, onun ticarət zərəri digər üzv şirkətin vergi tutulan cari mənfəəti hesabına kompensasiya edilə bilər. Eyni zamanda, qaydalara əsasən, üzv şirkətdə yaranmış zərərin qrupun bir neçə üzvünə ötürülməsi halı da mümkündür.

Burada “qrup” dedikdə səhmlərinin 50%-dən çoxu ana şirkətə məxsus olan törəmə şirkətlərdən və ya səhmlərinin 75%-i şirkət sahiblərinin konsorsiumuna məxsus olan şirkətlərdən ibarət qrup nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikasında zərərin keçirilməsi ilə bağlı vergi ödəyicilərinə güzəştin verilməsi məsələlərini tənzimləyən normalar Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmişdir. Məcəllənin 121-ci maddəsinə əsasən, müəssisənin gəlirlərdən çıxılmasına yol verilən xərclərinin gəlirdən artıq olan hissəsi beş ilədək davam edən sonrakı dövrə keçirilir və illər üzrə məhdudiyət qoyulmadan həmin illərin mənfəəti hesabına kompensasiya edilir.

Fiziki şəxsin sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə edilən ümumi gəlirindən çıxılmasına yol verilən xərclərinin belə

Böyük Britaniya, London

ümumi gəlirdən artıq olan hissəsi digər gəlirlərdən çıxıla bilməz, lakin gələcək dövrlərdə sahibkarlıq fəaliyyətindən ümumi gəlir hesabına kompensasiya edilməsi üçün üç ilədək davam edən sonrakı dövrə keçirilir.

Vergi ödəyicilərinin məyyən səbəbdən zərər çəkməsi və ona görə də vergini vaxtında ödəyə bilməməsi barədə bir moldavan xalq nağılı var. Bu nağılda vergi ödəyiciləri açıq-aşkar yalan danışsalar da, yenə də verginin zərərə görə ləngidilməsindən söhbət gedir. Nağıl "Vergi yığan, vergi ödəyicisi və mülkədar" adlanır:

"Bir dəfə vergi yığan həddindən artıq kasıb vergi ödəyicisinin qapısını döydü və dedi:

- Bu gün daxman, torpağın və inəyin üçün vergiləri verməlisən. Gözləyirdim ki, özün gətirib verəcəksən. Bu gün axırncı gündür. Ona görə özüm gələsi oldum.

Kasıb ondan yenə də vaxt istədi:

- Bir az da gözlə. Heç pulum yoxdur, gecə siçanlar bütün pullarımı parça-parça eləyiblər.

- İnanmıram. Siçan pul yeməz. Təzə qanuna görə, sənə ən çoxu üç ay vaxt verilir. Pulları hazırla. Yoxsa daxman da, torpağın da, inəyin də hərraca qoyulub satılacaq.

Vergi yığan oradan birbaşa mülkədarın evinə yollandı. Darvazanı döydü, mülkədar küçəyə çıxdı, onu salamladı, "xoş gəlibsən" dedi və sonra başladı deyinməyə:

- Başıma elə bir iş gəlib ki, deməyə də xəcalət çəkirəm. Atlarımı bu gecə otlaqdan oğurlayıblar. Biri də qalmayıb.

- Ağ, mən bilən sən atları otlağa buraxanda ayaqlarına dəmir kündə vururdun. Oğrular onu necə açıblar?

- Açmayıblar. Elə məsələ burasındadır ki, aç

bilməzdilər. Amma onlara bu acgöz, nadürüst siçanlar kömək ediblər.

- Necə?

- Dəmir kündələri bir saatın içində elə yeyiblər ki, bir qəlpəsi də qalmayıb. Heç bilmirəm, neyləyim, sənin də yanında xəcalətli olduq.

- İnanıram, ağa, inanıram. Siçanlar nəyi görsələr, yeyirlər: Dəmir nədir ki? Qonşunun pulunu yeyiblər".

Aydındır ki, vergi ödəyicisinə müəyyən güzəştlər verilsə də, bu güzəştlərin, həqiqətən, zəruri olub-olmadığı mütləq yoxlanılmalıdır. Təqdim edilən nağılda isə həm kasıb kəndli, həm də mülkədar vergi yığana kələk gəlsələr də, onlara borclarını ödəmək üçün müəyyən vaxt verilir. Əslində, bu, belə olmamalıdır.

Zərərin keçirilməsi ilə bağlı vergi ödəyicilərinə vergi güzəştlərinin verilməsi müxtəlif formalarda həyata keçirilir. Lakin qeyd olunmalıdır ki, belə güzəştlərin verilməsi bütün hallarda eyni məqsədi daşıyır: müəyyən səbəblərdən hesabat ilini zərərlə başa vurmuş vergi ödəyicilərinin zərəri gələcək dövrlərin mənfəəti ilə kompensasiya edilərək vergi yükü azaldılır və bunun nəticəsində investisiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinə tələb olunan sərbəst maliyyə vəsaitlərinin formalaşdırılması üçün imkan yaradılır.

VERGİTUTMADA PARTNYORLUQ MÜNASİBƏTLƏRİ

DÜNYA iqtisadiyyatında yüksək tempolə gedən qloballaşma prosesləri, biznes fəaliyyətinin dayanmadan genişləndirilməsi və müxtəlif formalarının yaranması vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında qarşılıqlı münasibətlərin qurulmasının səmərəli yollarının axtarılmasını zəruri edir. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının sürətlə inkişaf etdiyi bir şəraitdə ticarətin, kapitalın və işçi qüvvələrinin liberallaşması, biznesin təşkili və idarə olunmasının yeni modellərinin meydana çıxması vergi inzibatçılığının əhəmiyyətli metodlarından istifadə edən ölkələrdə vergi nəzarətinin həyata keçirilməsini getdikcə çətinləşdirir.

Mütəxəssislərin fikrincə, vergi inzibatçılığının səmərəliliyi və büdcə mənafeyinin qorunması baxımından vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında münasibətlər elə qurulmalıdır ki, mübahisəli məsələlərin minimuma endirilməsi təmin olunsun, yaranmış mübahisələr isə tərəflərin qanuni maraqları və ictimai mənafeələr qorunmaqla qarşılıqlı razılaşmalar əsasında həll edilsin.

Beynəlxalq təcrübədə vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında münasibətlərin qurulmasına yanaşmanın üç əsas formasına – güc, hüquq və maraqlar mövqeyindən yanaşmalara rast gəlinir.

Güç mövqeyindən yanaşmanın əsas mahiyyəti ondan

ibarətdir ki, vergi orqanları onlara verilmiş səlahiyyətlərdən istifadə edərək, vergi ödəyicilərini vergiləri maksimal həcmdə ödəməyə məcbur edirlər. Bunun çatışmayan cəhəti isə odur ki, münasibətlər bu qaydada qurularkən vergi ödəyicilərinin işgüzar aktivliyi, rəqabət qabiliyyətliliyi zəifləyir, nəticədə iqtisadiyyatın inkişaf templəri digər ölkələrlə müqayisədə aşağı düşür. Bundan əlavə, vergi ödəyicilərinin vergi orqanlarından asılılığı artır və korrupsiya hallarına yol verilməsinə şərait yaranır.

Vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında münasibətlərin qurulmasına hüquq mövqeyindən yanaşma məsələnin tərəflərin hüquqları baxımından həlli ilə əlaqədardır. Bu cür yanaşma zamanı münasibətlərin qurulması həm vergi ödəyiciləri, həm də vergi orqanları tərəfindən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hüquq və vəzifələrə tam riayət olunması ilə təmin edilir. Güc mövqeyindən yanaşma ilə müqayisədə, münasibətlərin hüquq mövqeyindən formalaşması daha ədalətli sayılır, onun tətbiqi zamanı tərəflərin qanun və məhkəmə qarşısında formal bərabərliyi təmin olunur. Buradakı çatışmazlıq isə ondan ibarətdir ki, bəzi hallarda vergitutma ilə bağlı qanunda nəzərdə tutulmayan vəziyyətlər meydana çıxır və onların həlli ilə bağlı problemlər lüzumsuz münaqişələr yaradır.

Vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında münasibətlərin qurulmasına üçüncü yanaşma – bu məsələyə maraq mövqeyindən yanaşma ilə bağlıdır. Onun əsas mahiyyəti vergi ödəyicilərinin şəxsi maraqları ilə dövlətin ictimai maraqları arasında balansın yaradılmasına əsaslanır. Münasibətlərin bu qaydada qurulması vergi orqanları və vergi ödəyiciləri arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq və partnyorluq əlaqələrinin yaradılmasına söykənir.

Yuxarıda deyilənlərdən aydın olur ki, vergi yığımında əhalinin vəziyyəti, onların biznes fəaliyyətlərinin bütün xü-

susiyyətləri araşdırılmalı, ödəyicilərin imkanları nəzərə alınmalıdır. Bu barədə çox qədim bir nağıl var:

"Ölkənin padşahı vəziri ilə birlikdə dərviş libasında ölkəni gəzirdi ki, camaatın vəziyyətini öyrənsin. Onlar köhnə bir evin yanından keçəndə padşah dedi ki, bu qapını döyək. Vəzir razılaşdı, darvazaya yaxınlaşıb gördü ki, qapı açıqdır. Hər ikisi içəri keçdi. Həyətdə qoca bir qarı inək sağirdi. Vedrə ağzına kimi süd ilə dolu idi. Padşah astadan vəzirə dedi:

- İnəklərə vergi qoymaq lazımdır.

Gecə qonaqlar qarının evində qaldılar. Səhər yuxudan oyananda gördülər ki, qarı yenə inək sağır. Amma bu dəfə süd vedrənin heç yarısına kimi olmadı.

Dərviş paltarında olan padşah soruşdu:

- Süd niyə belə azdır?

Qarı köksünü ötürdü:

- Nə bilim, dərdin alım, görünür padşah camaatın yaxşı yaşamasında maraqlı deyil.

Padşah elə pıçıldadı ki, təkcə vəzir eşitsin:

- Fikrimi dəyişdim.

İnəyə vergi qoymaq lazım deyil.

Bir həftədən sonra padşah vəziri ilə yenə dərviş paltarı geyib həmin qarıya gəldi. Qarının inəyi sağmasına tamaşa elədi.

Vedra ağzına kimi doldu.

Padşah soruşdu:

- Anacan, deyəsən inəyin südü yenə artıb.

Qarı razılıqla gülümsədi:

- Padşahımızın Allah canını sağ eləsin. O, xalqın qayğısına qalanda ruzimiz artır, bərəkətli olur".

Vergitutmada partnyorluq münasibətləri vergilərin hesablanması, ödənilməsi və onlara nəzarətin həyata keçirilməsi məsələləri üzrə vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında etibara, şəffaflığa və qarşılıqlı anlaşmaya əsaslanan razılaşmaların əldə edilməsini nəzərdə tutur. Bir çox ölkələrin, o cümlədən İrlandiyanın, İsveçrənin, Niderlandın və ABŞ-ın təcrübəsi vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında partnyorluq münasibətlərinin qurulmasının səmərəliliyini təsdiq edir.

Beynəlxalq təcrübədə partnyorluq münasibətlərinin tətbiqi forması olan "horizontal monitoring" sistemi daha geniş yayılmışdır. Bu sistemə əsasən, vergi orqanı ilə vergi ödəyicisi arasında etibara, şəffaflığa və qarşılıqlı anlaşmaya əsaslanan vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə və vergi nəzarətinə dair razılaşma imzalanır. Razılaşmanın şərtləri vergi orqanı nümayəndələri ilə vergi ödəyicisinin maliyyə mütəxəssisləri arasında aparılan müzakirələr nəticəsində müəyyən edilir. Ən əsası isə vergi orqanı ilə vergi ödəyiciləri arasında yüksək etimada əsaslanan "horizontal monitoring" sistemi ənənəvi auditdən imtina edilməsini, vergi ödəyicisinin apardığı əməliyyatlar barədə vergi orqanının davamlı olaraq məlumatlandırılmasını və izahatların verilməsini nəzərdə tutaraq, vergi nəzarətinin əməkdaşlıq müstəvisinə keçirilməsini təmin edir.

Ümumiyyətlə, partnyorluq münasibətləri vergi ödəyicilərinin vergi yükünün azaldılmasını nəzərdə tutmur. Sadəcə olaraq, bu münasibətləri qurmaqla intizamlı vergi

ödəyiciləri onların vergiyə cəlb olunmasının xüsusiyyətlərini əvvəlcədən vergi orqanları ilə razılaşdıraraq, özlərini əsassız günahlandırılmaldan sığorta etmiş olurlar. Meydana çıxan mübahisəli məsələlər isə hər iki tərəfin mənafeyi gözlənilməklə güc və məhkəmə prosedurları tətbiq olunmadan həll edilir.

Vergitutmada partnyorluq münasibətlərinin tətbiq olunmasının yuxarıda göstərilən üstünlükləri nəzərə alınaraq, bunun ölkəmizin vergi sistemində də tətbiqi məqsədəmüvafiq hesab edilir. Bu məqsədlə müvafiq təkliflər hazırlanmış və Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklərin olunmasına dair qanun layihəsinə daxil edilmişdir.

VERGİ SİYASƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

SON illər yüksək iqtisadi artım göstəricisinə görə dünya ölkələri arasında ön sıralarda qərarlaşan Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına paralel olaraq aparılan kompleks vergi islahatları, həyata keçirilən vergi siyasəti respublikanın vergi sisteminin inkişafının keyfiyyətə yeni mərhələyə çıxmasına imkan vermişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin vergi siyasəti vergitutma sahəsində konkret məqsədə çatmaq üçün vergilər vasitəsilə manipulyasiyanı (istehsal həcmünün artırılması və məşğulluğun təmin olunması və ya inflyasiya səviyyəsinin azaldılması və s.) nəzərdə tutur. Dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən olan fiskal siyasətin tərkib hissəsi olmaqla vergi siyasəti vergi sisteminin formalaşması və dəyişməsinə nəzərdə tutan vergilərin növlərini, həmçinin hər bir verginin dövlət büdcəsinin formalaşmasındakı rolunu, vergilərin dərəcələrini və diferensiasiyasını, vergi güzəşt, imtiyaz və kreditlərini, vergilərin hesablanması və dövlət büdcəsinə ödənilməsi mexanizmini müəyyən edir.

Vergi siyasəti sahəsində aparılan bir çox empirik tədqiqatların nəticələri göstərir ki, bu və ya digər ölkənin iqtisadi inkişafı iqtisadiyyatın vergi yükünün səviyyəsindən asılıdır. Bununla yanaşı, ölkədə siyasi sabitlik səviyyəsi də vergi yığımından asılıdır. Siyasi hakimiyyətin zəifləməsi

ərafəsində vergi borcları artır və dövlət öz funksiyalarını həyata keçirmək üçün maliyyə təminatında çatışmazlıqla üzləşir. Vergi yığımının səviyyəsi isə ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, iqtisadiyyatın strukturundan, əhəlinin iqtisadi bilik səviyyəsindən, təkmilləşmiş mühasibat uçotu və vergi qanunvericiliyinin imkanlarından istifadə səviyyəsindən, əhəlinin qanuna əmələtmə meyilliliyindən, ölkədə formalaşan vergi mədəniyyəti və vergiödəmə ənənələrindən asılıdır.

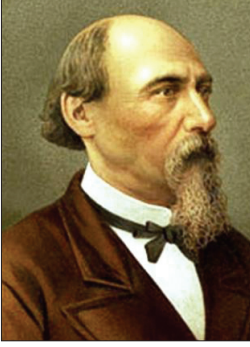
Beynəlxalq təcrübədə, yuxarıda qeyd olunan sahələr üzrə önəmli məsələlərdən biri kimi, vergi qanunvericiliyinin və inzibətçılığının sadəliyinə çox böyük əhəmiyyət verilir. Lakin maksimal sadə vergi sisteminə yönəlmiş vergi siyasətinin formalaşdırdığı gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi mexanizmi ictimai təminatın optimal səviyyəsi və s. ilə bağlı məqsədlərə çatmağa imkan vermir. Xüsusi halda nisbətən sadə vergi sistemində vergilərdən gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi aləti kimi istifadə etmək mümkün olmur.

Formalaşma və həyata keçirilmə xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, təcrübədə vergi siyasətinin iki istiqaməti fərqləndirilir.

- diskriminasiya xarakterli vergi siyasəti;
- qeyri-diskriminasiya xarakterli vergi siyasəti .

İdeal cəmiyyət olmadığı kimi, diskriminasiyasız vergi sistemi, o cümlədən vergi siyasəti də mümkün deyil. İqtisadi inkişafın səviyyəsindən və mərhələlərindən (keçid iqtisadiyyatı, fəvqəladə vəziyyət və s.) asılı olaraq diskriminasiya xarakterli vergi siyasəti aparıla bilər. Lakin uzunmüddətli diskriminasiya əhalini, xüsusilə də onun kasıb təbəqəsini çox çətin vəziyyətə salır.

Rusiyada, bir çox başqa ölkələrdə olduğu kimi, kəndlilər (xüsusilə təhkimçi kəndlilər) diskriminasiya xarakterli

Nikolay Alekseyevich
Nekrasov

idarəetmənin bütün əziyyətini çəkməli olmuşdular. Onların vəziyyəti rus yazıçılarının əsərlərində çox gözəl təsvir edilmişdir. Misal olaraq, Nikolay Alekseyevich Nekrasovun (1821-1878) əsərlərini göstərmək olar. Yaradıcılığının ilk dövründə – 1845-ci ildə yazdığı "Yolda" adlı bir şeirində o, arabaçının vəziyyətini onun öz dili ilə təsvir edir. Arabaçı hər şeydən, vəziyyətindən, töycüdən, biyardan danışsa da, arvadından daha çox şikayətçidir. Deyir ki, Qruşa adlı arvadı bir müddət mülkədarın evində işlədiyinə görə ağır kəndli əməyinə dözə bilmir. Şeirdən də görünür ki, belə şəraitdə yaşamaq, üstəlik də öhdəsinə düşən vergiləri ödəmək onun üçün həqiqətən çox çətinidir.

N.A.Nekrasovun "Biçilməmiş zəmi" adlı şeirində gecə-gündüz işləyib bol taxıl məhsulu yetişdirədiyinə baxmayaraq kəndli çox böyük hissəsini vergi kimi ödəyəcəyi taxılını biçə bilmir, çünki ölüm yatağındadır. Şeirin son misraları belədir:

*"Əziyyətlə əkdi, becərdi, ancaq
Biçməyi əlləri bacarmayacaq,
Parlayan gözləri tamam sönübdür,
Qolları quruyub çöpə dönübdür,*

*Bir vaxt mahnı deyib işləyən adam,
İndi xırıldayır, inləyir müdam".*

Bəzən elə tarixi məqamlar olur ki, qısa müddətli diskriminasiya zərurətə çevrilir. Bu, dövlət üçün təhlükəli vəziyyəti aradan qaldırmağa və bütün qüvvələri səfərbərliyə almağa imkan yaradır. Lakin bu halda da vergitutmanın təməl prinsipləri toxunulmaz qalmalıdır.

Azərbaycanın Vergi Məcəlləsinin 3-cü maddəsində vergilərin müəyyən edilməsinin və tutulmasının əsasları göstərilmişdir. Orada yuxarıda göstərilən prinsiplər öz əksini tapıb və dövlət tərəfindən iqtisadi proseslərə müdaxilə zamanı bu prinsiplər nəzərə alınır. Həm də burada tamamilə aydın olaraq göstərilib ki, vergilər siyasi, ideoloji, etnik, konfessional və vergi ödəyiciləri arasında mövcud olan digər xüsusiyyətlər əsas götürülməklə müəyyən edilə bilməz və diskriminasiya xarakteri daşıya bilməz.

Diskriminasiya xarakterli vergi siyasəti dövlətin bilərəkdən iqtisadi proseslərə müdaxilə etməsi, vergi amilləri ilə manipulyasiyasının nəticəsi olaraq meydana çıxır. Bu halda iqtisadi sistemin subyektləri arasında diskriminasiya elementlərinin meydana gəlməsi qaçılmazdır. Belə ki, vergi dərəcələri, vergitutma bazası, vergi güzəşt və imtiyazlarında istənilən dəyişiklik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyən qrupunun digərləri qarşısında üstünlük qazanmasına, sahibkarlıq subyektlərinin hərəkətlərinə məhdudiyət qoyulmasına gətirib çıxarır.

Dövlətin iqtisadi proseslərə müdaxilə səviyyəsi artıqca, vergi siyasətinin diskriminasiya xarakteri də artır. Ona görə də vergi siyasətinin sabitliyi sahibkarlıq mühitinin əsas göstəricisidir.

VERGİ ÖDƏYİCİLƏRİNİN HÜQUQLARI VƏ VERGİ ORQANLARININ SƏLAHIYYƏTLƏRİ NİSBƏTİ

MÜASİR vergi siyasətində vergi ödəyicilərinin hüquqları və vergi orqanlarının səlahiyyətlərinin optimal nisbətinin gözlənilməsi problemi bütün mərhələlərdə diqqətdə saxlanılan ən vacib prioritetlərdən biridir.

Burada “qızıl orta”nın əldə olunması və vergi qanunvericiliyində bu balansın əks etdirilməsi müasir vergi inzibatçılığı haqqında qanunvericiliyin keyfiyyət göstəricisi kimi qiymətləndirilir.

Azərbaycanda vergi orqanlarının ən başlıca səlahiyyəti, Vergi Məcəllənin 23-cü maddəsinə əsasən, verilmiş hüquqlar çərçivəsində vergi nəzarəti tədbirlərini həyata keçirməkdən və bununla bağlı vergi ödəyicisindən zəruri məlumatları almaqdan ibarətdir.

Beynəlxalq təcrübədə, xüsusilə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı ölkələrində də vergi öhdəliyinin düzgün müəyyən olunması və vergidən yayınma risklərini minimallaşdırılması üçün vergi ödəyicisindən zəruri informasiyaların alınması səlahiyyətləri Vergi Məcəlləsi çərçivəsində Azərbaycanın vergi orqanlarına verilmiş səlahiyyətlərə adekvatdır.

Həm vergi orqanlarına, həm də vergi ödəyicilərinə münasibətdə qeyd olunan hüquq və səlahiyyətləri aşağıdakı fəaliyyət sahələri üzrə müqayisə edək:

- səyyar vergi yoxlamalarının keçirilməsi və sanksiyaların tətbiqi;
- vergi orqanlarının vergi ödəyicilərinin istehsal və yaşayış binalarına daxil olması;
- banklardan vergi ödəyicisi barədə məlumatların alınması;
- borcların alınması.

Səyyar və operativ vergi yoxlamalarının aparılması ilə bağlı vergi orqanlarına verilmiş hüququn həyata keçirilməsi vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinə müdaxiləni nəzərdə tutduğu üçün vergi ödəyicilərinin qanuni maraqlarının qorunmasının təmin edilməsi məqsədilə yoxlama hüquqlarının verilməsi şərtləri qanunvericiliklə müəyyən çərçivəyə salınmışdır.

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına üzv olan ölkələrdə səyyar vergi yoxlamalarının həyata keçirilməsi hüququ ilə bağlı qoyulmuş məhdudiyətlər daha çox növbəti səyyar vergi yoxlamalarına başlamazdan əvvəl vergi ödəyicisinin bu barədə xəbərdar edilməsi, yoxlanılmış vergi dövrü üzrə təkrar yoxlamanın keçirilməsinin yolverilməzliyi, yoxlamanın keçirilməsi tezliyinin və müddətinin maksimal həddinin müəyyən olunması ilə əlaqədardır.

Azərbaycanda da vergi orqanları tərəfindən səyyar vergi yoxlamaları Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş şərtlər daxilində həyata keçirilir. Məcəllənin 36-cı maddəsinə əsasən, səyyar vergi yoxlaması mənfəət, gəlir, əmlak, yol və torpaq vergiləri üzrə vergi ödəyicisinin son 3 təqvim ilindən çox olmayan fəaliyyətini, digər vergilər üzrə, həmin yoxlamanın keçirildiyi il də daxil olmaqla, vergi ödəyicisinin son 3 ildən çox olmayan fəaliyyətini əhatə edə bilər.

Məcəllənin 38-ci maddəsi ilə müəyyən olunmuşdur ki, səyyar vergi yoxlaması vergi orqanının qərarına əsasən həyata keçirilir və növbəti səyyar vergi yoxlamasının başlan-

masından azı 15 gün əvvəl vergi ödəyicisinə yazılı bildiriş göndərilir. Növbəti səyyar vergi yoxlaması ildə bir dəfədən çox olmayaraq keçirilir və 30 gündən artıq davam edə bilməz. Müstəsna hallarda, yuxarı vergi orqanının qərarına müvafiq olaraq, səyyar vergi yoxlamasının keçirilməsi müddəti Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada 90 günə qədər artırıla bilər.

Müqayisə üçün qeyd edək ki, səyyar vergi yoxlaması Portuqaliyada 6 aya, Meksikada 18 aya, İspaniyada 12 aya qədər davam edə bilər.

Növbədənkənar səyyar vergi yoxlamalarının keçirilməsi səlahiyyətləri də Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən çərçivəyə salınmışdır. Belə yoxlamalar yalnız Vergi Məcəlləsinin 38-ci maddəsində göstərilən hallardan hər hansı biri olduqda vergi orqanının əsaslandırılmış qərarına görə həyata keçirilə bilər. Vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunması məqsədilə Məcəllənin 36-cı maddəsi ilə müəyyən olunmuşdur ki, vergi yoxlamasının nəticələri ilə razılaşmayan vergi ödəyiciləri növbədənkənar vergi yoxlamasının keçirilməsini tələb edə bilərlər. Bu halda növbədənkənar vergi yoxlaması vergi orqanlarının əvvəlki yoxlamamı keçirmiş vəzifəli şəxsləri tərəfindən aparıla bilməz.

Səyyar vergi yoxlamaları həyata keçirilərkən vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunmasının təmin edilməsi diqqət mərkəzində saxlanılan əsas məsələlərdəndir. Bununla əlaqədar Məcəllənin 39-cu maddəsi ilə müəyyən edilmişdir ki, vergi ödəyicisi vergi yoxlaması aktı ilə və ya onun hər hansı bir hissəsi ilə razılaşmadıqda vergi yoxlaması aktının verilməsi gündündən 30 gün müddətində müvafiq vergi orqanına aktı imzalamamasının səbəblərini izah edə, yaxud akta və ya onun ayrı-ayrı hissələrinə öz etirazını yazılı surətdə bildirə bilər. Bu halda vergi ödəyicisinin yoxlama aktını imzalamamasını və ya etirazını ona öz yazılı

izahatını (etirazını) təsdiq edən sənədlərin surətini əlavə edərək vergi orqanına təqdim etmək hüququ vardır.

Bundan əlavə, Vergi Məcəlləsinin 15-ci maddəsinə əsasən, vergi ödəyiciləri vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin vergi qanunvericiliyinə uyğun olmayan aktlarını (qərarlarını) və tələblərini yerinə yetirməmək və müəyyən edilmiş qaydada vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) inzibati qaydada və (və ya) məhkəməyə şikayət etmək hüququna malikdirlər.

Vergi orqanlarının səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi və vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunmasında ədalətlik prinsipinə əməl olunmasını təmin edən normalar vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyətə cəlb olunma müddəalarında öz əksini tapmışdır. Burada vergi ödəyicisinin məsuliyyətə cəlb olunmasını istisna edən normalar daha çox rol oynayır. Bunlara misal olaraq, vergi qanunvericiliyinin pozulması faktını təsdiq edən halların və vergi ödəyicisinin təqsirinin sübut edilməsinin vergi orqan-

Vergi orqanı əməkdaşı iş zamanı

larının üzərinə qoyulmasını, vergi qanunvericiliyinin pozulmasında vergi ödəyicisinin təqsirinin olmasında aradan qaldırılmaz şübhələr olduqda, onların vergi ödəyicisinin xeyrinə şərh olunmasını, vergi ödəyicisinin vergitutma obyektinin uçotunda, vergilərin hesablanmasında və ödənilməsində yol verdiyi səhvlərin müstəqil düzəltmək hüququnun olmasını və s. göstərmək olar.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda vergi ödəyicilərinə tətbiq olunan maliyyə sanksiyalarının miqdarı İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına üzv olan digər ölkələrlə müqayisədə xeyli aşağıdır. Misal üçün, vergi bəyannaməsinin təqdim edilməməsinə görə tətbiq olunan sanksiya Fransada ödənilməli verginin 100%-i, İrlandiyada 80%-i həcmində tətbiq olunduğu halda Azərbaycanda bu sanksiya cəmi 40 manat təşkil edir. Daha bir misal: Yunanıstanda verginin bəyannamədə azaldılmasına görə azaldılmış məbləğdən 150% həcmində maliyyə sanksiyası hesablanır. Azərbaycanda isə bu sanksiyanın dərəcəsi cəmi 50% təşkil edir.

KÖNÜLLÜ VERGİ ÖDƏMƏLƏRİ

VERGİ anlayışının fəlsəfəsində bir icbarilik, yəni məcburilik var. Təsadüfi deyil ki, Vergi Məcəlləsində “Vergi anlayışı” maddəsində yazılıb ki, vergi dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir. Göründüyü kimi, icbarilik bu anlayışda tam ehtiva olunmuşdur. Bu icbarilik barədə çoxlu rəvayətlər, lətifələr var. Onlardan biri belədir:

"ABŞ-da polis idarəsində telefon zəng çalır.

- Allo! Polis idarəsidir?

- Bəli.

- Mənim qonşumun çoxlu pulu var.

- Nə olsun?

- Hamısını hökumətdən oğurlayıb.

- Onu bilmək olmaz.

- Vergiləri də ödəmir.

- Tez ünvanı de. Gəlirik!"

Bütün dövrlərdə vergilərin ödənilməsində çox böyük çətinliklər olub, cəza tədbirləri tətbiq edilib. Buna baxmayaraq, vergidən yayınma hallarına həmişə təsadüf olunub və olunmaqdadır. Bunun iki cür forması var. Birincisi, vergi

qanunvericiliyindəki boşluqlardan istifadə olunmaqla meydana çıxan yayınma. İkincisi, vergi qanunvericiliyinin tələblərinin pozulması yolu ilə yayınma.

Təcrübə göstərir ki, təkə inzibatçılıq, cəzalandırma yolu ilə vergilərin toplanması səviyyəsini yüksəltmək heç də asan deyil. Məhz buna görə də vergilərin könüllü ödənilməsi səviyyəsinin artırılması ilə bağlı həm beynəlxalq səviyyədə, həm də Azərbaycanda çoxlu işlər görülür.

Könüllü vergi ödəmələrinin səviyyəsini artırmaq üçün, ilk növbədə, ədalətliyin təmin olunması, diskriminasiyaların aradan qaldırılması, inzibatçılığın təkmilləşdirilməsi çox vacib şərtədir. Hətta ən yaxşı vergi qanunvericiliyi, vergi dərəcələrinin və sayının aşağı olması belə, ağır vergi inzibatçılığı şəraitində istənilən nəticənin əldə olunmasına imkan vermir. Ona görə də vergi ödəyicilərinin öz vergi öhdəliklərini asan və rahat yerinə yetirməsi üçün vergi qanunvericiliyi və inzibatçılığı yüksək səviyyədə təmin olunmalıdır.

Digər əsas istiqamətlərdən biri vergi ödəyicilərinin maarifləndirilməsidir, xüsusilə də onlarda iqtisadi biliklərin səviyyəsinin artırılmasıdır. Eyni zamanda, vergi ödəyicilərinin vaxtında məlumatlandırılması ən vacib şərtlərdən biridir. Ümumiyyətlə, vergi ödəyicilərinin bilik səviyyəsinin artırılması və gələcəyin ödəyicilərinin hazırlanması, insanların bu prosesi bir vətəndaşlıq borcu kimi qəbul etməsi üçün müxtəlif yollardan istifadə olunmalıdır. Bu prosesdə dövlət qurumlarının və cəmiyyətin bütün təbəqələrinin, hətta dini qurumların iştirakının təmin edilməsi olduqca vacibdir. Bu yolla vergilərin ödənilməsində könüllü əmələtmə səviyyəsini artırmaq olar.

Könüllü vergi ödəmələrində əsas şərtlərdən biri də dövlət və özəl biznes arasında əməkdaşlıq mühitinin yaradılmasıdır. Bu partnyorluq müqavilələr əsasında tən-

zımlənməlidir. Əvvəlcədən həm özəl sektoru, həm də dövləti təmin edən razılaşmalar yolu ilə vergiləri toplamaq mümkündür. Bu halda könüllü ödəmə səviyyəsi də yüksək olacaq.

Könüllü əmələtmə nədir? Könüllü əmələtmə ödəyicilərin öz vergi öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirməsidir. Bunun müxtəlif formaları və mərhələləri var. Könüllü əmələtmənin əsas elementlərindən biri vergi ödəyicilərinin öhdəliklərini, yəni bəyannamələri vaxtında təqdim etmələridir.

Digər bir mərhələ, bəyan olunmuş vergilərin vaxtında ödənilməsidir. Sonrakı mərhələ isə vergi ödəyicilərinin dövrüyyə vəsaitlərinin bu və ya digər halda çatışmazlığı səbəbindən vergi borclarının yaranmasıdır.

Vergi borclarının yaranması və bəzi hallarda ödəmə bilməməsi haqqında qədim bir Koreya xalq rəvayəti var. Həmin dövrdə borcunu ödəyə bilməyənlərə ölüm cəzası verirdilər. Cəmisə altı yaşında uşaq vergi borcunu yada salıb atasını ölümdən xilas edir. Rəvayət belədir:

"Keçmiş zamanda bir kasıb kəndli heç cür vergini ödəyə bilmirdi. Vaxt çatanda onu hökmdarın yanına apardılar. Hökmdar qəzəbli idi:

- Sən düz üç ildir vergi vermirsən.

Kəndli başını aşağı saldı:

- Doğrudur.

- Bəs nə vaxt ödəyəcəksən?

- İlin axırında çalışaram ödəyim, - kəndli dilləndi.

Hökmdar dedi:

- Verə bilməsən, əmr edəcəyəm, başını kəsəcəklər.

Kəndli gecə-gündüz çalışdı, məhsul yığılanda mülkədar gəldi, hamısını yığıb apardı. Çünki torpağı mülkədardan icarəyə götürmüşdü. Dövlətə vergi verməyə yenə də bir şey qalmadı.

Yazıq qoca əlacsız qalıb hökmdarın yanına getdi, əh-valatı danışdı, daha bir il möhlət istədi.

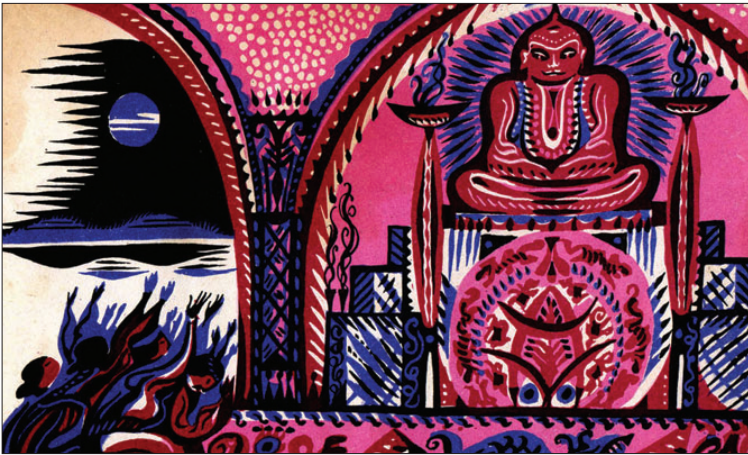
Hökmdar qəzəbləndi:

- Sən məni aldadıbsan. İndi səni cəllad aparıb öldürəcəm. Ölümqabağı nə arzun var?

- Oğlumu görmək, onun sözlərini eşitmək istəyirəm.

Hökmdar əmr verdi, kəndlinin cəmisi altı yaşı olan oğlunu gətirdilər.

- Oğlanın sözləri xoşuma gəlməsə, onu da öldürtdürəcəyəm, - hökmdarın üzündən elə bil zəhrimar tökülürdü.

Kəndlinin arıq sifətindən göz yaşları axırdı. Oğlunu qucaqlayıb öpdü.

Hökmdar dedi:

- Balaca, de görək, ürəyində hansı arzuların var?

Uşaq:

- Çox çətindir, əlahəzrət, - dedi.

Hökmdar təəccübləndi:

- Nə çətindir?

- Doğma atanı itirib yaşamaq çox çətindir. Dul qadının balaca oğlunu saxlaması çox çətindir. Amma bunlardan daha çətini atanın vergi borclarını ödəməkdir...

Hökmdar fikrə getdi. Az sonra:

- Bunların hər ikisini azad edin! - dedi".

Vergi borcları yarandığına görə onun ödənilməsi prosesi meydana çıxır. Ümumiyyətlə, vergi ödəyicilərinin yalnız məhkəmə qərarı əsasında vergi öhdəliklərini yerinə yetirməsi mütləq icbaridir, qalan hamısı könüllü əmələtmənin tərkib hissələridir. Amma, sözsüz ki, bəyannamələrin vaxtında verilməsi ilə bəyannamələrin məcburi alınmasında könüllü əmələtmə fərqlidir. Beləliklə, bütün bu mərhələlərin hamısı birlikdə könüllü əmələtmənin səviyyəsini müəyyən edir.

Azərbaycanın vergi sistemində könüllü əmələtmə səviyyəsinin artırılması ilə bağlı görülən işlərin həcmi kifayət qədər böyükdür. Hazırda könüllü əmələtmə səviyyəsini artırmaq məqsədilə yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı tədbirlər genişləndirilib ki, bu da əmələtmənin səviyyəsinin artmasına səbəb olacaq.

"Bir gün İrlandiyada yazıçı Oskar Uayld evinin qarşısında dayanmışdı. Vergiyiğan gəlib ona salam verir və hələ vergini ödəmədiyi barədə xəbərdarlıq edir. Yazıçı təəccüblənir və deyir:

- Nə vergi? Nə üçün mən vergi verməliyəm?

Oskar Uayld

Vergiyiğan cavab verir:

- Necə yəni? Sizin belə bir malikanəniz var. Burada yaşayırsınız, yatırırsınız...

Uayld onun sözünü kəsir:

- Bilirsinizmi, mən çox pis yatıram.

Vergiyiğan sakitcə dillənir:

- Nə qədər ki, ödəməmişiniz, yata bilməyəcəksiniz".

Bu rəvayətlə səsleşən bir rus "çastuşka"sı var. Tərcüməsi aşağıdakı kimidir:

*"Baş daşında qəbirin,
Yazılıb ki, rahatam,
Borcum yoxdur vergiyə,
İstəyirəm hey yatam".*

Vergiyiğanın Oskar Uaylda verdiyi nəsihətdə və zarafatyana deyilmiş bu "çastuşka"da hər bir şəxsin bütün ömrü boyu vergi mədəniyyətinə riayət etməsi təlqin olunur. Təcrübə göstərir ki, qanunla nəzərdə tutulmuş vergiləri vaxtında və könüllü surətdə ödəyən vətəndaşlar əlavə problemlərlə qarşılaşmırlar; onlar vaxtında qeydiyyatdan keçir, kənar təzyiq olmadan vergiləri hesablayır, bəyannamələri vaxtında təqdim edir, vergiləri ödəyirlər.

"YAŞIL VERGİ" SİYASƏTİ VƏ EKOLOJİ İNKİŞAF

ELM və texnologiyaların inkişaf etdiyi müasir dövrdə dünya alimlərini, iqtisadçıları, ekoloqları və sosioloqları düşündürən əsas problem ekoloji vəziyyətin gərginləşməsi və ətraf mühitə dəyən zərərin sürətlə artmasıdır. Dünyanın bütün ölkələri ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısını almaq məqsədilə iqtisadi siyasət alətləri üzərində çalışırlar. Bu baxımdan, artıq iqtisadi-ekoloji siyasətin yeni bir tərkib hissəsi olan “yaşıl vergi” siyasəti formalaşmaqdadır. Demografik inkişafıla bağlı istehsal həcmının genişlənməsinə tələbin artması ətraf mühitə mənfi təsirlər yaradır. İqtisadi nəzəriyyədə bununla əlaqədar yeni bir elmi istiqamət – eksternallar nəzəriyyəsi meydana gəlmişdir. Ətraf mühitlə bağlı vergilər və tullantıların ticarət proqramları ən təsirli iqtisadi siyasət alətlərindəndir. Son illər ərzində enerji məhsullarından və tullantılardan tutulan vergilərin ətraf mühitin çirklənməsi probleminə təsiri barədə araşdırmalar və təhlillər aparılır.

Ətraf mühitin qorunması probleminin aktuallığı, əslində, həmişə böyük əhəmiyyət kəsb etməlidir. Lakin indiyə qədər buna fikir verməmişlər. Əsrlər boyu meşələr insafsızcasına məhv edilmiş, təbiəti gözəlləşdirən torpaq münbitliyini itirmiş, hava zəhərlənmişdir. Heyvanların və quşların məhv olunması davam etməkdədir. Onların bir hissəsinin adı

Jan de Lafonten

qırmızı kitaba salınmışdır. Təbiətə qarşı təcavüzə aid iki misal çəkkək.

X əsrin ortalarında İngiltərə kralı Eduard hər il canavarlara qarşı bütün ölkədə ov təşkil edirdi və torpaq sahiblərindən illik "canavar vergisi" tələb edirdi. Onlardan hər biri 300 baş canavar təhvil verməliydi. Bu tədbir İngiltərə ərazisində canavarları tamamilə yox elədi. Fransız şair Jan de Lafonten bu hadisəni tənqid etmiş və "Qurd və çobanlar" adlı təmsil yazmışdı.

Keçən əsrin ortalarında, daha dəqiq desək, 1958-1960-cı illərdə Çində sərçələri kütləvi surətdə qırdılar. Səbəbi də bu idi ki, sərçələr düyü yeyirlər və Çinin həmin dövrdə rəhbəri olmuş Mao Tsze Dun elə bilirdi ki, sərçələr qırılsa ölkədə bolluq olacaq. Ölkə ərazisində 2 milyard sərçə öldürüldü, tırtıllar, çəyirtgələr o qədər artdı ki, onların öhdəsindən gəlmək mümkün olmadı. Ölkədə aclıq başlandı. Hökumət təzədən xarici ölkələrdən sərçə gətirtməyə məcbur oldu.

Ətraf mühitin çirklənməsinə görə vergitutma ilkin mərhələlərdə inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən müsbət qarşılandı və tətbiq edildi.

Lakin son illərdə bu məsələ sıx məskunlaşmış və aşağı yaşayış standartlarının hökm sürdüyü Asiya ölkələrinin də siyasi gündəminə çevrilmişdir.

Çində atmosferin güclü zəhərlənməsinə səbəb olan bir çox qaz tullantılarına və suya buraxılan digər tullantılara görə vergi tutulur. İsveç atmosferə buraxdığı oksidləşmiş azotun miqdarı üzrə dünyada birinci yeri tutan ölkələrin sırasında idi. 1992-ci ildə bu tullantıya görə vergi tutulmağa başlandı və cəmi iki ildən sonra atmosferə buraxılan oksidləşmiş azotun miqdarı 1/3 qədər aşağı düşdü. Tullantılar üzrə vergitutmanın tətbiqi həm də yeni texnologiyaların yaradılmasına və inkişaf etdirilməsinə təkan verir. Atmosferə və ya suya daha az tullantıların buraxılmasını təmin edən texnologiyalar sahib- karlar üçün də bazarda yeni tələblərin meydana gəlməsi ilə nəticələnir. Çin və İsveç üçün sınaqdan keçirilmiş təcrübələrdən Yaponiya, Koreya, İspaniya, İsveçrə, Böyük Britaniya və İsrail də müvəffəqiyyətlə istifadə etmişlər.

Artıq dünya istehlak bazarında “yaşıl vergi” siyasətinin tətbiqi sahəsində yeni bazar seqmentləri meydana gəl-

Çində təbiət mənzərəsi

mişdir. Alternativ enerji mənbələrindən istifadənin, elektromobillərin tətbiqi dairəsinin genişlənməsində, ekoloji cəhətdən təmiz enerji mənbələrinin yaradılmasında “yaşıl vergi” siyasəti xüsusi rol oynamışdır. İqlim dəyişikliyinə məhdudlaşdırmaq üçün atmosfərə buraxılan qaz tullantılarını mümkün qədər azaltmaq vacibdir və bu, qlobal bir vəzifədir. Nəzərə alsaq ki, qaz tullantıları atmosferdə 50 ilə yaxın qalır, bu halda problem daha da ciddiləşir. Artıq bir çox dünya ölkələri tullantıların və onların satışının tamamilə məhdudlaşdırılması rejiminə can atırlar. Bu istiqamətdə əsas vasitə tullantılara görə vergi tutulması və ya mövcud vergilərin dərəcələrinin artırılmasıdır. Bu zaman istixana təsərrüfatı ilə məşğul olan evlər və sahibkarlar, təbii olaraq, məcbur olurlar ki, qaz tullantısı ilə nəticələnən enerji istifadəsini mümkün qədər məhdudlaşdırsınlar və ya təbiətə daha az ziyan vuran məhsullardan istifadə etsinlər.

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) apardığı araşdırmalar göstərir ki, iqtisadi siyasət alətlərindən düzgün istifadə etdikdə 2020-ci ilə qədər inkişaf etmiş ölkələrdə atmosfərə buraxılan qaz tullantılarının həcmi 20% aşağı salmaq olar. Yalnız bu amillərin hesabına ümumi daxili məhsulu 2% artırmaq mümkündür. Əgər iqtisadi mexanizmlər və vergi siyasəti hazırkı ənənəvi enerji istehlakı meyillərini dəyişdirməsə, hesablamalar göstərir ki, 2050-ci ilədək ciddi iqlim dəyişiklikləri baş verəcəkdir. Göründüyü kimi, “yaşıl iqtisadiyyat” istiqamətində fəaliyyət iqlim dəyişikliklərindən irəli gələn problemlərin həllinə kömək etməklə davamlı iqtisadi inkişafa təkan verəcəkdir.

Dünya ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da ətraf mühitin çirklənməsi problemi çox aktualdır. Azərbaycan tarixən uzun dövr ərzində neft istehsalçısı olmuşdur. Məlum olduğu kimi, neftin kommertiya məqsədləri üçün istehsal

Azərbaycan təbiəti

tarixi XIX əsrin ortalarından başlayır. O illərdə ekoloji problemlər, demək olar ki, nəzərə alınmırdı. Lakin iqtisadi inkişaf nəticəsində ətraf mühitə dəyən zərərlərin artması ekoloji problemlərin həllini qaçılmaz zərurət kimi qarşıya çıxarmışdır. Bu baxımdan, son illərdə Azərbaycanda “yaşıl iqtisadiyyat”ın dəstəklənməsi istiqamətində bir çox işlər görülmüşdür. Azərbaycanın ekologiya sahəsində qanunvericiliyinin prinsipləri sırasına ətraf mühitin çirklənməsinə dair sanksiyalar, təbiətdən istifadənin ödənişli olması, çirkləndirənin ödəməyə məcbur edilməsi, ətraf mühitə zərər vurulmasının qarşısının alınması, vurulan zərərin qiymətləndirilməsi, buna görə məsuliyyətin müəyyən edilməsi kimi prinsiplər daxildir. Bu cür prinsiplərin nəzərə alınması onu göstərir ki, Azərbaycanda da ətraf mühitə zərər vuran fiziki və hüquqi şəxslərin beynəlxalq aləmdə tətbiq edildiyi şəkildə vergiyə cəlb olunması məsələsi aktuallaşmışdır.

MİRAS VƏ HƏDİYYƏLƏRİN VERGIYƏ CƏLB OLUNMASI

MİRAS və hədiyyələrə qoyulan vergi üzrə vergitutma obyektinin, vergi dərəcəsinin və vergidən azad olmaların müəyyən olunmasının özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Mirasdan verginin vergitutma obyektini miras qalmış əmlak üzrə vərəsənin əldə etdiyi paydan və ya əvvəlki dövrlər də daxil olmaqla, əldə edilmiş miras və hədiyyələrin ümumi dəyərindən ibarət olur. Bir çox hallarda miras qalmış əmlaka qoyulan verginin vergitutma bazası miras qalmış əmlakın dəyərindən az olur. Bu onunla bağlıdır ki, miras qalmış əmlakların bəzi növləri ya vergitutma bazasına daxil edilmir, ya da müəyyən kateqoriyadan olan vərəsələrə çatan əmlak payı qanunvericiliklə vergidən azad olunur.

Miras və hədiyyələrin vergiyə cəlb olunmasında əsas məsələlərdən biri verginin dərəcəsinin müəyyən edilməsidir. Beynəlxalq təcrübədə bu verginin dərəcəsi daha çox mütərəqqi şkala üzrə müəyyən olunur. Verginin dərəcəsinin bu qaydada müəyyən edilməsi, əsasən, vərəsələrin vəfat etmiş şəxslə qohumluq əlaqələrinin uzaq və ya yaxın olmasından irəli gəlir. Daha yaxın qohumluq əlaqəsində olan vərəsələr üçün, təbii ki, daha aşağı vergi dərəcəsi tətbiq olunur. Mütərəqqi şkala üzrə tətbiq olunun vergi dərəcələri arasındakı intervallar da, adətən, böyük olur. Bundan əlavə,

qohumluq dərəcəsi asılı olaraq müxtəlif şkalalar tətbiq edilir.

Məsələn, Belçikada verginin dərəcəsi qohumluq əlaqəsi olanlar üçün, qohumluğun dərəcəsi asılı olaraq, 3%-dən 30%-dək, digər şəxslər üçün 30%-dən 80%-dək dəyişir. Fransada qohumluq əlaqəsi olanlar üçün 5%-dən 40%-dək, digər şəxslər üçün isə 60%-ə qədər dəyişir. Bəzi ölkələrdə (məsələn, Yaponiyada) vergi dərəcəsi vahid şkala üzrə müəyyən edilmişdir.

Keçmişdə mirasların çox böyük hissəsini hökmdarlar, vəzifə sahibləri ələ keçirirdilər. Ona görə də təsadüfən kasıb əhalinin əlinə qiymətli daş-qaş, qızıl keçdikdə gizlətməyə çalışırdı ki, heç kəs onun varlığından xəbər tutmasın.

Molla Nəsrəddinin belə bir lətifəsi var:

"Bir dəfə molla evində oturmuşdu. Bütün pullarını xərc-ləyib qurtardığına görə qanı qara idi. Allaha yalvarırdı ki, ona kömək eləsin. Birdən ağına nə gəldisə, əllərini göyə açıb ucadan dedi:

- Ey bizi yaradan! Bilirəm ki, məni ruzisiz qoymaya-caqsan. Səndən yüz qızıl istəyirəm. Bax, 99 olsa, götür-məyəcəyəm.

Mollanın sözlərini pəncərənin yanından keçən bir dövlətli adam eşitdi. Gedib evindən yüz qızıl götürdü, bir torbaya qoydu, gətirib açıq pəncərədən içəri atdı. Nəsrəddin şükür eləyib torbanı açdı, qızilları saymağa başladı. Dövlətli qapıdan içəri girdi, mollanın yanında dayanıb gülümsəyə-gülümsəyə onun pulu saymağına baxdı və:

- 99 dənədir, - dedi, - Allah sənə dediyini eşitmədi.

Molla:

- 99-nu yetirən yüzüncünü də yetirəcək, - deyib torbanı əbasının cibinə qoydu.

Dövlətli pulunu istədi, molla vermədi. Mübahisədən, dava-dalaşdan sonra qazının yanına gəldilər.

Qazı əvvəlcə yaxşı tanıdığı dövlətlini dinlədi, sonra üzünü mollaya tutub:

- Kişi səninlə zarafat edib, - dedi, - onun pulunu niyə vermirsən?

Molla dilləndi:

- Möhtərəm qazı ağa, mən hələ bu cür həyasız adam görməmişəm. Rəhmətlik atamdan mənə yüz qızıl miras qalmışdı. Onun bir qızılını xərcləmişdim. Heç cür düzəldə bilmirdim ki, gətirib onun miras vergisini verim. Torbanı açıb sayırdım ki, bəlkə düz saymamışam, elə yüz qızıldır, gördüm, yox, 99-dur. Başımı qaldırdım, gördüm bu kişi yanımda dayanıb. Qəfildən cumdu üstümə ki, pullarımı ver. Heyrətdən quruyub qaldım, hələ də özümə gələ bilməmişəm.

Qazı qaşqabağını tökdü:

- Çox böyük günah iş görübsən ki, vergini vaxtında ödəməmişən.

Molla dilləndi:

- O bir qızılı düzəldə bilmirəm.

Qazı üzünü dövlətliyə tutdu:

- Məsələ məlum oldu. Bu kəsib Allah bəndəsi atasından miras qalmış yüz qızılın vergisini vermədiyinə görə narahat olur, amma sənin atandan qalan küp dolu qızılların vergisini vermək heç ağına da gəlmir. Get, bu günlərdə ağsaqqallarla gəlib sənin maliyyə vəziyyətini yoxlayacağıq.

Dövlətli deyində-deyində çıxıb getdi. Molla:

- Qazı ağa, - dedi, - mən, görünür o bir qızılı bu yaxınlarda düzəldə biməyəcəyəm. Görürəm ki, mənə inanırsan. Hesab eləyək ki, bu torbadakı yüz qızıldır. Onun üşr vergisi on qızıl eləyir. Al, on qızılı, məni qulluğundan mürəxxəs elə.

O, torbadan on qızıl çıxarıb qazıya verdi və dedi:

- Daha mənim vergi borcum yoxdur".

Azərbaycanda miras və hədiyyələrdən tutulan gəlir vergisinin dərəcəsi təqvim ili ərzində miras və ya hədiyyə şəklində əldə edilmiş gəlirin məbləğindən asılı olaraq vahid mütərəqqi şkala üzrə müəyyən edilmişdir. Təqvim ilində miras və ya hədiyyə şəklində əldə olunan gəlirin 24000 manata qədər olan hissəsindən 14%, bundan artıq olan hissəsindən isə 30% dərəcə ilə vergi tutulur. Mütərəqqi şkala üzrə tətbiq olunarkən vergi yükü ayrı-ayrı şəxslər üçün, əsasən, müxtəlif olur, eyni zamanda, verginin bu qaydada tutulması büdcə gəlirlərinin artımına da imkan yaradır. Mütərəqqi vergi dərəcələrinin tətbiqi zamanı vergi yükünün bərabər olması o zaman yarana bilər ki, miras alan eyni şəxs olsun.

Miras və hədiyyələrin vergiyə cəlb olunması zamanı vergidən azadolmaların tətbiqinə müxtəlif ölkələrdə fərqli yanaşmalar mövcuddur. ABŞ-da vergiyə cəlb olunmayan məbləğlər müxtəlif dövrlərdə müxtəlif həcmərdə müəyyən edilmişdir. Misal üçün, 1995-ci ildə vergiyə cəlb olunmayan məbləğ 600 min dollar olduğu halda, 2000-ci ildə bu hədd 675 min dollara qədər artırılmışdır. Yeni Zelandiyada mənzilin sağ qalmış ərə və ya arvada miras keçməsi və yaxud onlar arasında biri-birinə hədiyyə edilməsi vergidən azad olunur. ABŞ-da da sağ qalmış ər (arvad) mirasa qalmış əmlaka qoyulan vergidən tamamilə azad edilir.

Azərbaycanda isə hədiyyələrin 1000 manatadək, mirasın 20000 manatadək olan hissələrindən vergi tutulmur, vergitutma məqsədləri üçün ailə üzvü sayılan şəxslər arasında miras və hədiyyələrin verilməsi vergidən tam azaddır.

Beynəlxalq təcrübədə həm də miras və hədiyyələrin vergidən azad olmasının əmlaka münasibətdə tətbiq olunmasına rast gəlinir. Bu, daha çox əmlakın miras kimi dövlət təşkilatına və ya xeyriyyəçi təşkilata verilməsi hallarına aiddir. Bəzi ölkələrdə bu azadolma, hətta, miras qalmış əm-

lakın digər ölkələrin xeyriyyə təşkilatlarına verilməsi hallarına da şamil edilir.

Bir sıra ölkələrdə isə vergidən azadolma miras qalmış əmlakın istifadə edildiyi fəaliyyət sahələrinə görə verilir. Buna incəsənət əsərlərini və müxtəlif kolleksiyaları aid etmək olar. Almaniyada miras qalmış incəsənət əsərlərinə azadolma o halda verilir ki, belə əmlak cəmiyyət üçün müəyyən əhəmiyyət kəsb etmiş olsun. İrlandiyada isə qeyd olunan azadolma o halda tətbiq edilir ki, əmlak ölkədən çıxarılmasın və cəmiyyət bundan mənəvi bəhrələnmək imkanına malik olsun.

Miras və hədiyyələrin vergiyə cəlb olunmasında digər əsas məsələlərdən biri də əmlakın qiymətləndirilməsidir. Burada ən əsası əmlakın qiymətinin hansı dövrə aid edilməsinin düzgün müəyyən olunmasıdır. Təbii haldır ki, hədiyyələrin verilməsi zamanı qiymətləndirmə hədiyyənin verildiyi dövrə aid edilir. Lakin miras qalmış əmlakın qiymətləndirilməsi zamanı bu məsələnin həlli bir qədər mürəkkəbdir. Miras qalmış əmlak ya onun sahibinin öldüyü dövrə (mirasın açıldığı dövrə), ya da onun vəərəsəyə keçdiyi konkret dövrə münasibətdə qiymətləndirilə bilər. Bununla əlaqədar olaraq qiymətləndirmə zamanı miras qalmış əmlakın əldə edildiyi dövrə görə müəyyən olunmuş qiyməti mirasın açıldığı dövrə görə qoyulmuş qiymətindən ya artıq, ya da az ola bilər. Bu zaman mirasdan verginin az miqdarda ödənilməsi məqsədilə varlı insanlar müxtəlif yollarla yığdıqları sərvətlərin qiymətlərinin aşağı salınmasına cəhd edirlər.

Göründüyü kimi, miras və hədiyyələrdən tutulan verginin təkmilləşdirilməsində vergitutma bazasının, vergi dərəcələrinin, vergidən azadolmaların, iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmaqla, düzgün müəyyən edilməsi və miras qalmış əmlakın obyektiv qiymətləndirilməsi mühüm məsələlərdir.

VERGİ HARMONİZASIYASI

DÜNYADA inteqrasiya proseslərinin sürətləndiyi, ölkələr arasında iqtisadi əlaqələrin genişləndiyi bir dövrdə kapitalın və işçi qüvvələrinin azad yerdəyişməsinə əlverişli şəraitin yaradılması üçün bu sahədə hüquqi münasibətləri tənzimləyən milli qanunvericiliklərin, o cümlədən vergi sistemlərinin harmonizasiyası vacib şərtlərdən biridir. Vergi sistemlərinin harmonizasiya olunması ayrı-ayrı dövlətlərin vergi qanunvericiliyi aktlarının uyğunlaşdırılması prosesindən ibarətdir. Bu proses vergilərin unifikasiyasını, müxtəlif beynəlxalq qurumlara daxil olan ölkələrin vergi sistemlərinin qarşılıqlı fəaliyyətini və vergi siyasətinin koordinasiya olunmasını əhatə edir.

Harmonizasiya prosesləri dövlətlərin qarşılıqlı inteqrasiyasının müəyyən mərhələsində müvafiq sahənin hüquqi münasibətlərini tənzimləyən ümumi kursun müəyyən edilməsi məqsədi daşıyaraq aşağıdakı prinsiplər əsasında həyata keçirilir:

- hüquqi tənzimləmələrin uyğunlaşdırılması;
- harmonizasiya olunmuş aktların sinxron şəkildə qəbul olunması;
- harmonizasiya mərhələlərinin ardıcılığı;
- beynəlxalq müqavilələrin milli qanunvericilik aktlarına münasibətdə üstünlüyü.

Beynəlxalq aləmdə vergilərin harmonizasiyası prosesinin sürətlənməsi, demək olar ki, keçən əsrin ikinci yarısına təsadüf edir. Avropada vergi harmonizasiya ideyası ilk dəfə 1950-ci ildə Fransanın xarici işlər naziri Şuman tərəfindən Gömrük İttifaqının yaradılması zamanı irəli sürülmüşdür. Lakin bu ideyanı təcrübi cəhətdən reallaşdırmaq mümkün olmamışdır, çünki Gömrük İttifaqının yaradılması zamanı əsas prioritetlər vergi qanunvericiliyindəki disproporsiyaların hamarlaşdırılmasına yox, gömrük münasibətlərinin unifikasiyasına verilirdi.

Avropanın vergi harmonizasiyası tarixində növbəti mərhələ Avropa Komissiyasının Memorandumu oldu. Memorandum Birliyin 1962-1967-ci illər üçün fəaliyyət proqramını ifadə edərək xarici ticarətdə diskriminasiyanın aradan qaldırılması məqsədilə məhsulların ixracatını stimullaşdıran müxtəlif vergi güzəştlərinin ləğv edilməsini, sonra isə dolayı vergi qoymada, daha sonra birbaşa vergi qoymada harmonizasiyanın həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu. Həmin dövrdən başlayaraq, bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş bir sıra ölkələrdə kapital yığımının sürətləndirilməsinə, investisiya və innovasiya üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına, sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına yönəldilmiş vergi islahatları həyata keçirilmişdir. İslahatlar iki əsas istiqamətdə aparılmışdır. Həmin istiqamətlərə uyğun islahat aparmış ölkələri iki qrupa bölmək olar. Birinci qrupa daxil olan ölkələrdə vergi islahatları, əsasən, birbaşa vergilərin təkmilləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilmişdir. Bu qrupa ABŞ, Avstriya və Yaponiya aiddir. İkinci qrupa Avropa İttifaqına daxil olan ölkələr aid edilir ki, burada vergi islahatları, əsasən, dolayı vergilərin təkmilləşdirilməsini əhatə etmişdir.

Avropa ölkələrinin vergi sistemlərinin uyğunlaşdırılması məsələləri ilk dəfə olaraq 25 may 1957-ci ildə imzalanmış

Roma müqaviləsində öz əksini tapmışdır. Birinci mərhələdə vergilərin harmonizasiyası yalnız Gömrük İttifaqına daxil olan ölkələrə aid edilmişdir. Sonradan ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması, rezidentlərlə qeyri-rezidentlər arasında diskriminasiyaya yol verilməməsi məsələlərinin həlli istiqamətində tədbirlər görülərək Avropa İttifaqı çərçivəsində vahid vergi rejimi tətbiq edilən ərazilərin yaradılması fikirləri meydana çıxmışdır. Bunlara nail olunması üçün Avropa İttifaqına daxil olan ölkələrin vergi siyasətlərinin üç əsas prinsipi müəyyən edilmişdir. Bunlara milli vergi siyasətinin malların sərbəst hərəkətinə maneçilik törətməməsi, insanların azad yerdəyişməsini təmin etməsi və Avropa İttifaqı siyasətinin əsas istiqamətlərinə zidd olmaması prinsipləri aid edilir.

1990-cı illərdən başlayaraq Avropa İttifaqına daxil olan ölkələrdə ƏDV-nin tətbiqi mexanizminin uyğunlaşdırılması prosesinə başlanılmışdır. Bu proses, əsasən, idxal-ixrac əməliyyatlarında ƏDV-nin eyni prinsip əsasında hesablanması və vergi dərəcələrinin uyğunlaşdırılmasını əhatə edir.

Hazırkı dövrdə Avropa İttifaqının vergi siyasətini nizamlayan əsasnamə Avropa İttifaqı Şurasının və Avropa Parlamentinin direktivlərindən, rəqlamentlərindən və ayrı-ayrı qərarlarından ibarətdir. Məsələn, Avropa İttifaqının direktivlərinə görə, İttifaqa üzv olan ölkə tərəfindən digər üzv ölkənin məhsulunun öz ölkəsində tətbiq olunan vergi dərəcəsi ilə yüksək dərəcə ilə vergiyə cəlb edilməsi yolverilməzdir. Yaxud direktivdə göstərilir ki, üzv ölkə öz məhsullarının dolayısı müdafiə olunması məqsədilə digər üzv ölkənin məhsulunu daxili vergilərə cəlb etməməlidir. Ən əsası isə odur ki, Avropa İttifaqına daxil olan ölkələrin vergi sistemlərinin harmonizasiya olunması üzv dövlətlərin birgə razılığı əsasında həyata keçirilir. Bunlarla yanaşı,

Avropa İttifaqına daxil olan üzv ölkələrin vergi sistemlərinin bəzi özünəməxsus xüsusiyyətləri İttifaq daxilində gedən harmonizasiya prosesini bir qədər çətinləşdirir. Məsələn, Fransa qanunvericiliyinə əsasən, digər Avropa ölkələrindən fərqli olaraq, bu ölkənin vergi rezidenti yalnız Fransadakı fəaliyyətindən əldə etdiyi mənfəətdən vergi verə bilər. Bundan əlavə, İttifaqın bəzi ölkələrində əməkhaqqından tutulan sosial sığorta ayırmaları ilə yanaşı, əməkhaqqı vergisi adlanan bir vergi növü də tətbiq edilir.

Başqa bir problem fiziki şəxslərin faiz gəlirlərinin vergiyə cəlb olunmasının tənzimlənməsi ilə bağlıdır. Demək olar ki, bu vergi üzrə harmonizasiyanın aparılması müəyyən dərəcədə mürəkkəbdir. Belə ki, bu sahədə uyğunlaşmanın ifrat dərəcədə aparılması investisiyaların Avropa İttifaqından digər ölkələrə axınına gətirib çıxara bilər. Bunun da nəticəsində üzv ölkələrdə vergi daxilolmaları əsassız olaraq azalmalı olacaqdır. Bundan əlavə, harmonizasiyanı mürəkkəbləşdirən amillərdən biri də odur ki, bu prosesdə ölkələr milli qanunvericiliklərinin müstəqilliyini maksimum qorumağa çalışırlar.

Yuxarıda qeyd olunanlar belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, ölkələr arasında kapitalın, işçi qüvvəsinin sərbəst yerdəyişməsi, iqtisadi əməkdaşlığın daha da inkişafı üçün ölkələrin vergi siyasətlərinin harmonizasiyası elə optimal səviyyədə aparılmalıdır ki, bunlar şəffaflığın, ölkələrin könüllülüyünün və müstəqilliyinin qorunması prinsiplərinə xələl gətirməsin.

VERGİNİN XƏRCDƏN HESABLANMASI PRİNSİPLƏRİ

BÜTÜN dünyada qəbul olunduğu kimi, adətən, vergi – əldə olunmuş mənfəətdən və ya gəlirdən tutulur. Bu zaman vergi gəlirdən gəlirin əldə edilməsinə çəkilmiş xərclər çıxıldıqdan sonra qalmış məbləğdən hesablanır. Lakin təcrübə göstərir ki, bir çox hallarda vergi ödəyiciləri gəlirlərini azaltmaqla və ya xərclərini süni olaraq şişirtməklə vergidən yayınmağa çalışırlar. Bunun da qarşısının alınması yollarından biri kimi dünya təcrübəsində verginin xərcdən hesablanması məsələsi meydana çıxmışdır.

Gəlir və xərclər haqqında söhbət açanda Molla Nəsrəddinin ibrətamiz bir lətifəsi yada düşür: *Deyirlər ki, molla bazarda dənəsi 9 qəpiyə yumurta satırmış. Soruşurlar ki, molla, bu yumurtaları neçəyə alıbsan ki, belə ucuz satırsan? Cavab verir ki, 10 qəpiyə. Təəccüblənirlər: "Molla, bəs heç gəlirin olmur, belə də alver olar?" Molla cavab verir ki, mənim belə işdə səriştəm yoxdur, sadəcə, istəyirəm desinlər ki, molla da tacirlik eləyir.*

Əlbəttə, elə o vaxtda da, indi də bizneslə məşğul olanlar heç vaxt bu cür alver eləməzlər. Onlar xərclərini də, gəlirlərini də çox dəqiq hesablayırlar ki, ziyana düşməsinlər.

Lakin mənfəətdən də, gəlirdən də vergi vermək lazımdır. Bəs necə etmək olar ki, vergi az ödənilsin? Əlbəttə, xərcləri

artırmaqla. Bunun qarşısını almaq üçün gəliri xərcdən hesablamaq lazım gəlir. Öz işini düzgün quran sahibkarlar heç vaxt gəlirin də, xərclərin də məbləğini artırıb əskiltməzlər və vergini də xərclərə görə hesablamağa ehtiyac olmaz.

Ən qədim zamanlardan padşahların, kralların, imperatorların xəzinədarları gəlir və xərclərin hesabatını düzgün aparmalıydılar və bu işin bütün məsuliyyəti onların üzərinə düşürdü.

A.S.Puşkinin "Çar Saltan nağılı" poemasından gəlirlərin və xərclərin hesablanmasına aid kiçik bir parçanı nəzərdən keçirək:

*Qəsrin yaşıl bağında
Hamının qabağında,
Çox şadlıqla, sevinclə
Nəğmə oxuyur dələ.
Qızıl fındıq sındırır
Fındıqdan zümrüd çıxır.
Knyaz deyir: Qu, sağ ol!
Dərddən, qəmdən uzaq ol.
Kefimi elədin saz.
Sonra dələyəcin knyaz
Ev tikdirdi billurdan
O gündən bəri hər an
Knyazın hesabdarı
Sayırdı fındıqları.
Knyaz sərvətli oldu,
Dələ hörmətli oldu.*

Verginin xərcdən hesablanması məsələsinə vergitutmanın nəzəriyyəsi və praktikasından baxımından aşağıdakı aspektlərdən yanaşmaq olar. Bunlardan biri "verginin xərcdən hesablanması" anlamına mənfiyyətdən (gəlirdən) hesablan-

malı olan verginin vergi ödəyicisinin çəkdiyi xərclər əsasında hesablanması üsulu kimi baxılmasıdır. Bəzən müxtəlif səbəblərdən (o cümlədən uçotun aparılmaması) vergi ödəyicisinin vergiyə cəlb olunan mənfəətini (gəlirini) birbaşa müəyyən etmək mümkün olmur. Belə hallar yarandıqda, vergi orqanı ödənilməli olan mənfəət (gəlir) vergisinin məbləğini, əsasən, vergi ödəyicisinin xərcləri əsasında dolayısı yolla müəyyən edir.

Verginin dolayısı yolla hesablanması metodundan beynəlxalq təcrübədə çox geniş şəkildə istifadə olunur. Misal üçün, Almaniyada verginin hesablanması ilə bağlı vergi orqanının sorğusu üzrə vergi ödəyicisi tərəfindən təsdiqedic məlumatlar təqdim olunmadıqda, vergi dolayısı yolla hesablanır və vergi ödəyicisinə bildiriş göndərilir. Fransada vergi ödəyicisi bəyannaməni vaxtında təqdim etmədiyi və bəyannamənin təqdim olunması barədə vergi orqanının tələbinə 30 gün müddətində cavab vermədiyi halda, onun gəlirlərinin qiymətləndirilməsi proseduru həyata keçirilir. Bu prosedurun tətbiqi zamanı müxtəlif

Almaniya, Berlin

məlumat mənbələrindən, o cümlədən vergi ödəyicisinin həyat tərzini haqqında məlumatlardan istifadə edilərək, onun gəliri qiymətləndirilir və müvafiq vergi məbləği hesablanır. Vergi ödəyicisi isə ona hesablanmış vergi məbləğinə dair etirazını yalnız məhkəmə qaydasında bildirə bilər.

ABŞ-da verginin dolayı yolla hesablanması daha çox iqtisadiyyatın pul dövriyyələri böyük və nəzarətin həyata keçirilməsi çətin olan sahələrində tətbiq olunur. Belə sahələrdə fəaliyyət göstərən vergi ödəyiciləri tərəfindən verginin birbaşa hesablanması mümkün olmadığı hallarda, onlar verginin dolayı yolla hesablanması üçün vergi orqanına müraciət edirlər. Azərbaycanda vergilərin dolayı yolla, daha doğrusu, əlaqəli məlumatlar əsasında hesablanması Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda həyata keçirilir. Vergi Məcəlləsinə əsasən, vergi ödəyicisi verginin hesablanması üçün zəruri olan məlumatları təqdim etmədikdə, mühasibat uçotunu aparmadıqda və hesabat sənədləri məhv olunduqda (itirildikdə), həmçinin vergitutma obyektinin müəyyənləşdirilməsi hər hansı başqa səbəblərdən mümkün olmadıqda, vergi orqanlarının ödənilməli olan verginin məbləğini əlaqəli məlumatlardan istifadə etməklə hesablamaq hüququ vardır. Belə əlaqəli məlumatlara vergi ödəyicisinin xərcləri, o cümlədən fərdi istehlak üçün malların, işlərin və xidmətlərin alınmasına çəkilən xərclər barədə rəsmi məlumatlar da aid edilmişdir.

Verginin xərcdən hesablanmasının digər aspekti vergi ödəyicisinin çəkdiyi xərclərin məbləğinə vergitutma bazası kimi baxılmasından və müəyyən olunmuş dərəcə ilə birbaşa olaraq verginin hesablanmasından ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq təcrübədə verginin xərcdən hesablanmasına dair fikirlər və bunun praktikası daha çox fiziki şəxslərin gəlir vergisinə alternativ sayılan fiziki şəxsin xərcindən verginin hesablanması metodunun tətbiqi ilə

bağlıdır. Bu metodun tərəfdarları öz fikirlərini onunla əsaslandırırlar ki, vergi daha çox iqtisadiyyatdan yararlananlardan tutulmalıdır, nəinki ona fayda gətirənlərdən. Verginin xərcdən hesablanması metodunun müəssisələrə tətbiq olunması fikri də müzakirə üçün maraq doğurur. Xərc göstəricisinin müəssisənin rentabelliyyəinə göstərdiyi mənfi təsiri nəzərə alsaq, xərcdən verginin tutulmasını istehsala çəkilən xərclərin azaldılmasını stimullaşdıran bir rıçaq kimi qəbul etmək olar. Eyni zamanda, istehsal resurslarının məhdud olduğu bir şəraitdə bu vergi tətbiq olunmaqla, müəssisələr resurslardan səmərəli şəkildə istifadə etməkdə və sərəncamlarında qalan sərbəst kapitalın istehsalın genişləndirilməsinə yönəldilməsində maraqlı olacaqlar. Bu, həm də qiymətlərin aşağı düşməsinə müsbət təsir göstərə bilər.

Göstərilən üstünlüklərlə yanaşı, verginin xərcdən hesablanması çətinləşməyə cəhətləri də vardır. Misal üçün, bu verginin tətbiqi nəticəsində rentabellik səviyyəsi aşağı olan müəssisələr kütləvi şəkildə iflasa uğramaq təhlükəsi qarşısında qala bilərlər. Qeyri-rəsmi iqtisadiyyatın mövcud olduğu şəraitdə hər bir fiziki şəxsin xərcləri barədə məlumatı toplamaq kifayət qədər çətin və mürəkkəb bir işdir. Bundan əlavə, eyni vergitutma bazasından verginin bir dəfədən çox tutulması halları da yarana bilər və s. Lakin qeyd olunmalıdır ki, göstərilən çətinliklər verginin xərcdən hesablanması metodunu tamamilə inkar etməyə əsas vermir və bu verginin müəyyən iqtisadi durumda və fəaliyyətin ayrı-ayrı sahələrində tətbiqi məsələləri ilə bağlı araşdırmaların, təhlillərin aparılması öz aktuallığını itirmir.

İDEAL VERGİ SİSTEMİ

İQTİSADİ nəzəriyyədə tez-tez “ideal vergi sistemi”, “arzu olunan vergi sistemi”, “humanitar cəmiyyətin vergi sistemi ” və s. kimi ifadələrə rast gəlinir. Təbii ki, ideal cəmiyyət mövcud olmadığı kimi, ideal vergi sistemi də mövcud deyil. Bütün dünyada və o cümlədən də Azərbaycanada mövcud vergi sistemini inkişaf etdirmək və təkmilləşdirməklə ideal vergi sisteminin yaradılması üçün nəzəri prinsiplər məlumdur və onlar tətbiq edilir. Lakin yenə də ideal vergi sistemi yaranmır ki yaranmır və çox güman ki, heç vaxt yaranmayacaq. Bəs bunun səbəbi nədir?

Məsələ ondadır ki, burada aradan qaldırılması mümkün olmayan bir ziddiyyət var: əhali mümkün qədər az vəsait vermək, hökumət mümkün qədər çox yığmaq istəyir.

Molla Nəsrəddinin bir lətifəsi yada düşür:

"Bir dəfə Teymurləng Molla Nəsrəddindən soruşdu:

- Ən yaxşı vergi növü hansıdır?

Molla dərhal cavab verdi:

- Göz yaşlarına vergi.

Şah təəccübləndi:

- Niyə?

- Çünki ağlayan adamdan vergi tələb edən kimi başlayacaq təzədən ağlamağa, sonra yenə vergi alacaqlar, ağlayacaq. Beləcə, bütün var-yoxunu vergi məmuruna

verənə qədər ağılamağa məcburdur. Bundan yaxşı vergi növü fikirləşmək mümkün deyil. Mən bilən əlahəzrətin istədiyi də elə budur".

Deməli, əslində, məqsəd adamları ağılatmaq yox, praktiki cəhətdən ideal vergi sisteminə mümkün qədər yaxın sistem yaratmaqdır və bütün ölkələrdə də buna çalışırlar.

Nəzəri olaraq ideal vergi sistemi, əsasən, aşağıdakı prinsiplərlə xarakterizə olunur.

1. Ədalətlik prinsipi vergi yükünü əhalinin hər hansı bir qrupu üçün xeyli ağır, digərləri üçün isə xeyli asan olması hallarına yol verilməməsi ilə bağlıdır.

2. Şəxsiyyətin prioriteti prinsipi vergi sistemi ilə hər bir vətəndaş üçün bərabər imkanların yaradılmasının təmin edilməsini nəzərdə tutur.

3. Səmərəlilik və neytrallıq prinsipi, azad rəqabət şəraitinə uyğun olaraq, vergilərin bazarda təşəkkül tapmış münasibətləri mümkün qədər az təhrif etməsini nəzərdə tutur (dövlət müdaxiləsinin əsaslı olduğu xarici təsirlər istisna olmaqla).

4. Elastiklik prinsipi vergitutma sisteminin iqtisadi konyunkturun dəyişməsinə reaksiya verməsi ilə bağlıdır.

5. Siyasi məsuliyyət prinsipi vergi ödəyicilərinin vergi ödəmələrinin mahiyyətini və ödənilən vergilərin istifadə olunma istiqamətlərini dərk etmələrini nəzərdə tutur.

6. İnzibatçılığın sadəliyi prinsipinə əsasən, vergi sistemi inzibati xərclərin az olması, şəffaflığı və vergilərdən yayınmanın çətinliyi ilə xarakterizə olunmalıdır.

İdeal vergi sisteminin yuxarıda sadalanan prinsipləri, demək olar ki, dünyadakı bütün qabaqcıl vergi sistemlərində bu və ya digər formada öz əksini tapmışdır.

Azərbaycanın vergi sisteminin əsas prinsiplərinə nəzər salsaq, görürük ki, bunlar da mahiyyət etibarı ilə ideal vergi sisteminin prinsipləri ilə eynidir.

Azərbaycan Respublikasında vergitutmanın əsasları Vergi Məcəlləsinin 3-cü maddəsi ilə müəyyən edilmişdir. Bu maddəyə görə, vergilər haqqında qanunvericilik vergitutmanın ümumi, bərabər və ədalətli olmasına əsaslanmalıdır. Qeyd olunan prinsip, ideal vergi sisteminin ədalətlik prinsipində olduğu kimi, vergi yükünün bərabər paylanılmasını nəzərdə tutur və qanunvericiliyin pozulması ilə bağlı məsuliyyətə cəlb olunma məsələlərində ədalətliliyi təmin edir.

Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş əsas prinsiplərdən biri vergilərin siyasi, ideoloji, etnik, konfessional və vergi ödəyiciləri arasında mövcud olan digər xüsusiyyətlər əsas götürülməklə müəyyən edilə və diskriminasiya xarakteri daşıya bilməzliyi ilə bağlıdır. Bu prinsipə əsasən, vergitutma elə tərzdə qurulmalıdır ki, vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində müxtəlif vətəndaşlar üçün müxtəlif imkanlar yaradılmasın. İdeal vergi sisteminin şəxsiyyətin prioriteti prinsipinin də əsas məqsədi bundan ibarətdir.

Sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətinin təşviq edilməsi bərdə prinsipə əsasən, vergi sistemi sahibkarlıqda azad rəqabət üçün məhdudiyyətlər yaratmamalı və sahibkarlıq fəaliyyətinə investisiya qoyuluşları üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını təmin etməlidir. İdeal vergi sisteminin səmərəlilik və neytrallıq prinsipi də təşəkkül tapmış normal bazar münasibətlərinin, o cümlədən azad rəqabətin qorunmasının təmin edilməsini nəzərdə tutur.

İdeal vergi sisteminin vergilərin mövcud iqtisadi şəraitə uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutan elastiklik prinsipi ilə əlaqədar onu qeyd etmək olar ki, Vergi Məcəlləsində də bunu təmin edən müddəalar öz əksini tapmışdır. Belə ki, Məcəllə ilə müəyyən edilmişdir ki, hər il Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi müəyyən edilərkən vergilərin dərəcələrinin yenidən müəyyən edilməsi məsələsinə baxıla bilər. Bu zaman vergilərin müəyyən olunmasına dair də-

yişikliklərlə bağlı normaların tətbiqi Vergi Məcəlləsinə dəyişiklik edilməklə həyata keçirilir.

İdeal vergi sisteminin vergi ödəmələrinin mahiyyətinin və ödənilən vergilərin istifadə olunma istiqamətlərinin dərk edilməsinə dair siyasi məsuliyyət prinsipi Azərbaycan Respublikasında, demək olar ki, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasında və onun xərclənməsində şəffaflığın təmin olunması ilə yerinə yetirilir. Belə ki, büdcə haqqında qanunvericiliyə uyğun olaraq, dövlət büdcəsinin gəlirləri (o cümlədən vergi daxilolmaları) və xərcləri barədə məlumatlar mətbu orqanlarda hər il geniş və ətraflı şəkildə işıqlandırılır.

Vergi sistemində inzibati xərclərin az olmasını, şəffaflığı və vergilərdən yayınmanın çətinliyini nəzərdə tutan prinsipə Vergi Məcəlləsinin vergilərin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmasına, vergi ödəyiciləri üçün vergi qanunvericiliyi ilə azad tanış olmaq imkanlarının yaradılmasına və vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə qanunvericilik aktları ilə müvafiq məsuliyyət tədbirlərinin görülməsinə dair müddəaları uyğun gəlir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın vergi sisteminin prinsipləri təkcə yuxarıda qeyd olunanlarla bitmir. Vergi Məcəlləsində digər prinsiplər də nəzərdə tutulmuşdur ki, onlar da vergi sisteminin ideal vergi sistemə uyğunlaşdırılması məqsədini daşıyır. Bunlara Vergi Məcəlləsinin 3-cü maddəsində göstərilən, heç bir şəxsin əldə etdiyi mənfəətdən (gəlirdən) eyni növ vergini bir dəfədən artıq ödəməyə məcbur edilə bilməzliyi, hər kəsin hansı vergiləri, hansı qaydada, nə vaxt və hansı məbləğdə ödəməli olduğunu dəqiq bilməsi və qanunvericilikdəki bütün ziddiyyətli məqamların vergi ödəyicisinin xeyrinə şərh edilməsi barədə prinsipləri aid etmək olar.

DÖVLƏT SATINALMALARININ TƏNZİMLƏNMƏSİ SAHƏSİNDƏ VERGİ ORQANLARININ VƏZİFƏLƏRİ

SON illərdə uğurla həyata keçirilən iqtisadi islahatlar nəticəsində respublikada sahibkarlığın daha da inkişaf etdirilməsi, investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması üçün əlverişli iqtisadi şərait yaradılmaqla ümumi daxili məhsulun və dövlət büdcəsi gəlirlərinin ildən-ilə dayanaqlı artımına nail olunmuş, əhalinin maddi və sosial rifahının yüksədilməsi təmin edilmişdir.

Əldə edilmiş iqtisad inkişaf templərinin daha da yüksədilməsində investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin, dövlət gəlirlərinin rəşional, səmərəli və şəffaf şəkildə xərclənməsinin təmin edilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin mühüm rolu olmuşdur. Bu istiqamətdə həyata keçirilən əsas tədbirlərdən biri kimi dövlət satınalmalarının həyata keçirilməsi qaydalarının və ona nəzarətin təkmilləşdirməsini göstərmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin sosial-iqtisadi tələbləri üçün zəruri olan, strateji əhəmiyyət kəsb edən və əhalinin tələbatını ödəyən məhsulların istehsalı, xidmətlərin göstərilməsi sahibkarlıq subyektlərinin, o cümlədən dövlət müəssisələrinin fəaliyyəti nəticəsində təmin olunur. Eyni zamanda, istər xüsusi mülkiyyətdə, istərsə də dövlət mülkiyyətində olan müəssisələr öz fəaliyyətlərinin təşkili və həyata keçirilməsi üçün digər müəssisələrdən mal, iş və

ya xidmətləri sərbəst şəkildə ala bildiyi halda, dövlət müəssisələrində bütün bunlar dövlət sifarişləri əsasında gerçəkləşdirilir.

Dövlət sifarişlərindən dövlətin sosial-iqtisadi məsələlərinin həllində, bazarda məcmu tələbin artırılmasında, iqtisadiyyatın bu və ya digər sahələrinin inkişafında, rəqabət qabiliyyəti olmayan, lakin iqtisadiyyatda xüsusi yer tutan dövlət müəssisələrinin fəaliyyətinin davam etdirilməsində bir alət kimi istifadə edilir. Dövlət sifarişlərinin ən iri istehlakçısı simasında dövlət çıxış edir və bu zaman dövlət tələbi bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsinin əsas amillərindən birinə çevrilir.

Dövlət sifarişləri, adətən, dövlətin maddi ehtiyatlarının yaradılması və saxlanması, ölkənin təhlükəsizliyinin və müdafiə qabiliyyətinin təmin edilməsi, dövlət proqramlarının reallaşdırılması məqsədləri üçün verilir. Təyinatla görə, dövlət sifarişləri aşağıdakı növlərə bölünür:

- müdafiə ilə əlaqədar hərbi sifarişlər;
- elmi tədqiqatlara olan sifarişlər;
- dövlətin maddi ehtiyat fondu üçün məhsulun təchizatı sifarişləri;
- ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün dövlət və regionların kənd təsərrüfatı məhsulları fonduna sifarişlər;
- podrat işləri dair sifarişlər və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət sifarişləri formalaşarkən əsas məsələ sifarişlərin icrası zamanı bazar iqtisadiyyatının əsas prinsipləri olan rəqabət qabiliyyətlilik, qənaətlilik, səmərəlilik, hesabatlılıq və s. prinsiplərə əməl olunmasının təmin edilməsi ilə bağlıdır. Bu məsələnin uğurla həll olunmasında dövlət sifarişləri sahəsində dövlətin qəbul etdiyi və bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə söykənən qanunvericilik aktlarının və müvafiq normativ sənədlərin xüsusi rolu vardır.

Azərbaycan Respublikasında dövlət sifarişləri və satınalmaları zamanı meydana çıxan münasibətləri tənzimləyən müvafiq qanunvericilik aktları və normativ-hüquqi sənədlər qəbul olunmuşdur. Bu sahəni tənzimləyən əsas qanunvericilik aktı olaraq “Dövlət satınalmaları haqqında” Qanunu göstərmək olar.

“Dövlət satınalmaları haqqında” Qanun Azərbaycan Respublikasında dövlət satınalmalarının iqtisadi, hüquqi və təşkilati əsaslarını müəyyənləşdirir, satınalmalar zamanı dövlət vəsaitindən səmərəli və qənaətlə istifadə edilməsi, müsabiqə və aşkarlıq əsasında bütün malgöndərənlərə (podratçılara) bərabər rəqabət mühiti yaradılması prinsipləri və qaydalarını müəyyən edir.

Qanunun müddəaları Azərbaycan Respublikasında dövlət müəssisə və təşkilatları (idarələri), habelə nizamnamə fondunda dövlətin payı 30 faiz və daha çox olan müəssisə və təşkilatlar tərəfindən malların (işçilərin və xidmətlərin) dövlət vəsaitləri, dövlətin aldığı və dövlət zəmanəti ilə alınmış kreditlər və qrantlar hesabına satın alınmasına şamil edilir.

Göstərilən Qanunda malların (işçilərin və xidmətlərin) dövlət satınalmalarının metodları və onların tətbiqi halları nəzərdə tutulmuşdur. Qanuna əsasən, dövlət satınalmalarının metodlarına açıq tender, ikimərhələli tender, məhdud iştiraklı və qapalı tender, təkliflər sorğusu, kotirovka sorğusu və bir mənbədən satınalma metodları aid edilmişdir.

Eyni zamanda, Qanunla müəyyən edilmişdir ki, dövlət satınalmaları dövlət sifarişini verən şirkətdə malgöndərən (podratçı) arasında bağlanan müqavilə əsasında həyata keçirilir. Satınalma müqaviləsinin nümunəvi forması və ona əlavə olunan sənədlərin siyahısı isə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti

Qeyd olunanlardan görüldüyü kimi, dövlət satınalmalarının ölkədə gedən iqtisadi inkişaf proseslərinə müsbət təsirin təmin olunması məqsədilə bu sahəni tənzimləyən və özündə bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə cavab verən normaları əks etdirən qanunvericilik bazası yaradılmışdır.

“Dövlət satınalmaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən, dövlət satınalmaları barədə müqavilələrin icrasına nəzarət Azərbaycan Respublikasının Satınalmalar üzrə Dövlət Agentliyi tərəfindən həyata keçirilir. Agentlik Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq olunmuş Əsasnaməyə uyğun olaraq dövlət satınalmalarında Azərbaycan Respublikasının dövlət maraqlarının və mənafeyinin qorunması məqsədilə lazımi tədbirlər görür və dövlət satınalmalarına dair hesabatların tərtibi qaydalarını müəyyənləşdirir. Eyni zamanda o, dövlət satınalmalarını tənzimləyən normativ-hüquqi aktların, sənədlərin və məlumatların ictimaiyyətə çatdırılmasını təmin edir, dövlət satınalmaları üzrə illik hesabatlar hazırlayıb, Azər-

baycan Respublikasının Prezidentinə və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət satınalmaları zamanı büdcədən ayrılan maliyyə vəsaitlərinin iqtisadi inkişafa müsbət təsirinin artırılmasında Satınalmalar üzrə Dövlət Agentliyinin gördüyü tədbirlərlə yanaşı, Vergilər Nazirliyinin icraçı müəssisələrdə apardığı vergi nəzarəti tədbirlərinin də xüsusi rolu vardır. Bu istiqamətdə həyata keçirilən vergi nəzarəti tədbirlərinin səmərəliliyinin daha da artırılması məqsədilə “Azərbaycan Respublikasının 2011-ci il dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə, Azərbaycan Respublikasının Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsinə, büdcə təşkilatlarının və səhmlərinin (paylarının) 50 faizdən çoxu dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin rəhbərlərinə tapşırılmışdır ki, dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşən investisiya layihələri üzrə keçirilən tenderlərin qalibləri ilə bağlanılan, habelə dövlət vəsaiti və dövlət zamanəti ilə alınmış kreditlər hesabına mal (iş, xidmət) alınması ilə əlaqədar bağlanılan, məbləği 50 min manatdan yuxarı olan müqavilələri Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilmiş elektron formada qeydiyyatda olduqları vergi orqanlarına təqdim etsinlər. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin tapşırığın icrası ilə əlaqədar artıq aidiyyəti dövlət orqanları və təşkilatları tərəfindən müvafiq müqavilələr barədə məlumatların vergi orqanlarına təqdim olunması təmin edilir.

Təqdim olunmuş müqavilələr üzrə aparılan təhlillərlə müqavilənin bağlanılmasında çatışmazlıqlar və vergidən yayınma riskinin yüksək olması müəyyən edilərkən müvafiq məlumatlar dövlət satınalmalarını tənzimləyən qa-

nunvericiliyin tələblərinin pozulmasının, korrupsiyaya şərait yaradan halların qarşısının alınması üçün Satınalmalar üzrə Dövlət Agentliyinə, vergidən yayınma riskinin nəzərə alınması üçün Maliyyə Nazirliyinə və İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə göndərilir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, vergi ödəyicisinin bağladığı tender müqaviləsi barədə məlumatlar həm də vergi orqanlarına ƏDV-dən yayınmanın qarşısının alınmasına, dövlət satınalmalarına cəlb edilmiş, vergi ödəyicilərinə məxsus və ya icarələrində olan daşınar və daşınmaz əmlakların vergi uçotu sənədlərində əks etdirilməsinə nəzarəti gücləndirmək imkanı verir.

Bunlarla yanaşı, aparılan təhlil və araşdırmalar göstərir ki, dövlət satınalmaları zamanı ayrılan vəsaitlərdən səmərəli və qənaətlə istifadə olunmasının, şəffaflığın və bərabər rəqabət mühitinin yaradılmasının təmin olunmasında tenderin qalibi olan təşkilatlar barədə geniş məlumat bazasının olması çox vacib məsələdir. Məsələnin həllində tender qalibinin real maliyyə-təsərrüfat imkanları barədə göstəricilərinin tender şərtlərində göstərilməsinin və onların yerinə yetirilməsinə ciddi nəzarətin həyata keçirilməsinin mühüm roluna ola bilər. Bu, həm də həmin təşkilatlarda vergidən yayınma hallarının qarşısının alınmasına imkan yaradar.

Belə ki, bir çox hallarda tenderin qalibi olan şəxslər tərəfindən xərclər süni olaraq şişirdilməklə dövlət büdcəsinə az miqdarda mənfəət vergisi ödənilir və ya heç ödənilmir. Bundan başqa müqavilənin yerinə yetirilməsinə az sayda işçilər cəlb olunur və yaxud işçilərə az məbləğlərdə əməkhaqqı hesablanır. Göstərilənlər isə son nəticədə dövlət büdcəsinə daxilolmaların azalmasına, əməkhaqlarının aşağı düşməsinə və şəffaflığın pozulmasına gətirib çıxarır.

Bunun üçün tender müqavilələrində əlavə tələblərin müəyyən edilməsi, yəni əldə ediləcək mənfəətin səviyyəsi, müqavilənin yerinə yetirilməsinə cəlb olunacaq işçilərin əməkhaqqı fondunun həcmi və işçilərin minimum sayı barədə tələblərin olmasının qanunvericilikdə nəzərdə tutulması məqsədmüvafiq olardı.

Qeyd olunanlar belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, dövlət satılmaları üçün büdcədən ayrılmış vəsaitlərin həm sifarişçi dövlət təşkilatları, həm də bu sifarişləri icra edən kommersiya qurumları tərəfindən səmərəli və qənaətlə istifadə olunması təmin edilməklə, ölkə iqtisadiyyatına böyük töhfə verilmiş olar.

KÜTLƏVİ NƏZARƏTDƏN İMTİNA NƏZARƏTİN KEYFİYYƏTİNİ ARTIRIR, VERGİ ÖDƏYİCİLƏRİNƏ İNZİBATÇILIQ TƏZYİQİNİ AZALDIR

BAZAR iqtisadiyyatı inkişaf etmiş dövlətlərin həyata keçirdiyi vergi siyasəti, əsasən, ölkə iqtisadiyyatının inkişafına müsbət təsir göstərən dəyişikliklərin stimullaşdırılmasına, sahibkarlıq subyektlərinin vergi yükünün davamlı olaraq aşağı salınmasına və vergi inzibətçiliğinin keyfiyyətinin artırılmasına yönəldilmiş olur. Vergi inzibətçiliğinin keyfiyyətinin artırılması, demək olar ki, dövlətin səmərəli vergi sisteminin yaradılmasının əsas şərtlərindən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, istənilən vergi sistemində vergi inzibətçiliğinin əsasını vergi nəzarəti təşkil edir. Vergi nəzarəti tədbirlərinin vergilərin tam və vaxtında dövlət büdcəsinə daxil olmasında, vergi ödəyiciləri arasında yüksək vergi intizamının yaradılmasında və onların vergi qanunvericiliyinin tətbiqi sahəsində bilgilərinin artırılmasında böyük rolu vardır.

Beynəlxalq təcrübədə vergi ödəyicilərinin obyektlərində həyata keçirilən vergi nəzarətinin əsas və ən səmərəli metodları kimi səyyar və operativ (bundan sonra – səyyar adlanacaq) yoxlamalar hesab olunur. Səyyar vergi yoxlamalarının keçirilməsində əsas məqsəd vergi qanunvericiliyinin tətbiqi zamanı vergi ödəyicisinin yol verdiyi pozuntu hallarının aşkar edilərək aradan qaldırılmasından,

vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarının qarşısının alınması üçün qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsindən ibarətdir. Vergi yoxlamaları təkcə dövlətin deyil, həm də vergi ödəyicilərinin qanuni maraqlarının qorunmasını, vergilərin düzgün hesablanıb tam məbləğdə dövlət büdcəsinə ödənilməsində maksimum əlverişli olan şəraitin yaradılmasını təmin edir.

Bütün göstərilənlərlə yanaşı, o da qeyd olunmalıdır ki, istənilən səyyar vergi yoxlaması vergi ödəyicisinin fəaliyyət prosesinə vergi orqanlarının müdaxilə etməsi deməkdir. Bu zaman, təbii ki, vergi orqanı tərəfindən müəyyən inzibatçılıq xərcləri çəkilir, vergi ödəyiciləri isə vergi orqanlarının təzyiqinə məruz qalırlar. Vergi ödəyicisinin fəaliyyətinə müdaxilə, o zaman səmərəli sayıla bilər ki, səyyar vergi yoxlaması qanunvericiliyin tələblərini pozan vergi ödəyicilərinin fəaliyyətini əhatə etmiş olsun. Heç bir qanun pozuntusu olmayan, intizamlı vergi ödəyicisində səyyar vergi yoxlamasının aparılması vergi inzibatçılığının səmərəliliyi baxımından istər vergi orqanı, istərsə də vergi ödəyicisi üçün məqsədmüvafiq sayıla bilməz. Çünki belə yoxlamalar nəticəsində vergi orqanının müfəttiş resurslarından lazımi istiqamətlərdə istifadə olunmur və nəzarətin səmərəliliyi aşağı düşür. Bir çox hallarda, növbəti səyyar vergi yoxlamalarının keçirilməsi kütləvi şəkildə həyata keçirildiyi üçün belə yoxlamalar zamanı buna daha çox yol verilir. Belə ki, adətən, qanunvericilikdə növbəti səyyar vergi yoxlamaları ilə bağlı məhdudiyət onun ildə bir dəfədən çox olmamaqla keçirilməsi şərti ilə məhdudlaşdırılır (Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən, növbəti səyyar vergi yoxlaması ildə bir dəfədən çox olmamaqla aparılır). Bundan əlavə, növbədənkənar səyyar vergi yoxlamalarının keçirilməsi hallarının qanunvericilikdə nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, belə

yoxlamanın keçirilməsi barədə qərarın qəbul edilib-edilməməsi də vergi orqanlarının səlahiyyətinə aid edilir. Göründüyü kimi, səyyar vergi yoxlamalarının təyin edilməsi vergi orqanlarının səlahiyyətlərinə aid edilməklə, yoxlanılacaq vergi ödəyicilərinin obyektiv seçimi üçün imkanlar yaradılmışdır.

Göstərilənlərlə əlaqədar olaraq səmərəsiz səyyar vergi yoxlamalarının aradan qaldırılması üçün vergi yoxlamaları həyata keçirilən obyektlərin düzgün seçimi olmalıdır. Ümumiyyətlə desək, səyyar vergi yoxlamalarının təyin olunması açıq bir proses olmaqla, onun yerinə yetirilməsi nəticəsində yoxlanılacaq vergi ödəyicisinin vergidən yayınma riskinin kriteriləri əsasında düzgün seçilməsi təmin olunmalıdır. Seçim zamanı vergi ödəyiciləri barədə vergi orqanlarında olan, o cümlədən digər mənbələrdən əldə edilən məlumatlar ətraflı təhlil edilməli və onların əsasında riskli vergi ödəyiciləri müəyyən olunmalıdır. Beləliklə, səyyar vergi yoxlamalarının planlaşdırılması qaydası elə olmalıdır ki, onun tətbiqi vergi qanunvericiliyinin tələblərinə riayət etmənin yoxlamalara məruz qalmamağın əsas şərtlərindən biri olması barədə vergi ödəyicilərində fikir formalaşdıra bilsin.

Vergi ödəyiciləri üçün açıq və aydın olması üçün vergi yoxlamalarının planlaşdırılması aşağıdakı prinsiplərə əsaslanmalıdır:

- intizamlı vergi ödəyicilərində əsassız yoxlamaların aradan qaldırılması;
 - yol verilməsi mümkün olan vergi hüquq pozmalarına qabaqcadan reaksiya verilməsi;
 - qanun pozuntularına görə məsuliyyətə cəlb olunmanın qaçılmaz olması;
 - yoxlanılacaq obyektlərin seçilməsinin əsaslandırılması.
- Ən əsası isə odur ki, bütün hallarda vergi yoxlamalarının

planlaşdırılması vergi ödəyiciləri barədə əldə olunmuş məlumatların tam və ətraflı təhlilinə əsaslanmalıdır.

Eyni zamanda, onu da qeyd etmək lazımdır ki, yol verilmiş pozuntuların vergi ödəyiciləri tərəfindən yoxlamayaqədərki dövrdə aradan qaldırılması, onların fəaliyyətinin şəffaflığı, vergilərin düzgün hesablanıb ödənilməsi də nəzarətlə bağlı inzibatçılıq yükünün azadılmasını təmin edən amillərdəndir.

Göstəricilər belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, vergi inzibatçılığının əsas tərkib hissəsi olan vergi nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər təkcə vergi orqanlarının deyil, həm də vergi ödəyicilərinin üzərinə düşən izafi inzibatçılıq yükünün minimuma endirilməsi və faydasız yoxlamaların qarşısının alınması deməkdir.

KONSOLIDƏ EDİLMİŞ VERGİ SİSTEMİ

DÜNYA iqtisadiyyatında gedən qloballaşma prosesləri ayrı-ayrıl ölkələrin milli iqtisadi sistemlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin daha da genişlənməsinə və onlar arasında müəyyən asılılıqların yaranmasına gətirib çıxarır. Eyni zamanda, bu proseslər daxili və xarici bazarlarda rəqabət mübarizəsinin güclənməsi və onun şərtlərinin tez-tez dəyişməsi ilə müşayiət olunur. Belə olan şəraitdə iri şirkətlər öz idarəetmə sistemlərini iqtisadiyyatda gedən qlobal proseslərin şərtlərinə uyğunlaşdırmaq məcburiyyəti qarşısında qalırlar.

Beynəlxalq təcrübələr göstərir ki, iqtisadi qloballaşma şəraitində meydana çıxan müxtəlif problem və çətinliklərin aradan qaldırılmasında hüquqi şəxslərin birləşmələri ayrıca fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslərlə müqayisədə daha çox üstünlüyə malik olur. Burada hüquqi şəxslərin birləşməsi dedikdə, onların yenidən təşkili və ya yeni hüquqi şəxsin yaranması yox, onların hüquqi statusları dəyişmədən bazarın öyrənilməsi, inkişaf strategiyasının müəyyən olunması, qarşılıqlı iqtisadi köməkliyin göstərilməsi, inzibatçılıq xərclərinin aşağı salınması və s. sahədə qarşılıqlı fəaliyyəti nəzərdə tutulur. Buna görə də dünya praktikasında bazarda liderliyin əldə olunması üçün transmilli kompaniyaların yaradılmasından əsas alət kimi istifadə

olunur. Beynəlxalq təcrübəyə əsasən, hüquqi şəxslərin birləşmələrinin aşağıdakı əsas iqtisadi üstünlükləri vardır:

- qarşılıqlı əlaqəli olan müəssisələrin hər birinin fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin artırılması;
- rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəlməsinin təmin edilməsi (xüsusən də beynəlxalq səviyyədə);
- vahid istehsal prosesi ilə bağlı olan müəssisələrin qarşılıqlı əlaqələri üzrə transaksiya xərclərinin aşağı salınması.

Göstərilən üstünlüklərə görə müəssisələrin həm ölkə daxili, həm də beynəlxalq səviyyəli birləşmələrinin dünya iqtisadiyyatında rolu olduqca böyükdür. Demək olar ki, hazırda Amerika Birləşmiş Ştatlarının və Qərbi Avropanın əksər iri kompaniyaları özlərinin holding strukturlarını yaratmışlar.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatda baş verən bu proseslər inhisarçılığa qarşı mübarizənin gücləndiyi və antiinhisar qanunvericiliyinin inkişaf etdiyi bir şəraitdə gedir. Lakin dövlətlər iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsində biznes birləşmələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi zərurəti qarşısında qalır. Mütəxəssislərin fikrincə, inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyəti iqtisadi inkişafın məhz bu mərhələsinə qədəm qoymuşlar. Bu proseslərin gedişində isə dövlət tənzimləmələrinin, o cümlədən də vergitutma məsələlərinin düzgün həll olunması çox mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Bu gün dünyada biznes birləşmələrinin müxtəlif formaları mövcuddur. Bunlardan ən geniş və aktual olanı isə konsolidə edilmiş vergi sisteminin yaradılması ilə bağlıdır.

"Konsolidə" sözü latın sözüdür ("consolido"), "birləşdirmək", "möhkəmləndirmək" deməkdir.

Beynəlxalq təcrübədə konsolidə edilmiş vergi sistemi aşağıdakı əlamətləri ilə səciyyələndirilir:

- qarşılıqlı əlaqəli müəssisələr qrupuna vahid vergi ödəyicisi kimi baxılır;
- vergilərin ödənilməsi öhdəliyi qrup adından baş təşkilat tərəfindən yerinə yetirilir;
- qrupun vergi öhdəliyi vahid vergi bəyannaməsi ilə bəyan olunur;
- qrupun üzvlərinin gəlir və xərcləri qarşılıqlı əvəzləşdirilir;
- qrupdaxili əməliyyatlar müəyyən məhdudliyyətlər çərçivəsində vergidən azad edilir (misal üçün, qrup üzvləri arasında aparılan əməliyyatlardan yaranan vergi öhdəliyinin müəyyən olunmuş müddət ərzində baş şirkət tərəfindən yerinə yetirilməsi).

Demək olar ki, müasir dövrdə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına üzv ölkələrin əksəriyyətində konsolidə edilmiş vergi sistemləri mövcuddur. Avropa İttifaqı səviyyəsində isə konsolidə edilmiş vergi sistemləri daha çox gəlir vergisi üzrə yayılmaqdadır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa İttifaqı Komissiyası tərəfindən aparılan müzakirələrin nəticəsində konsolidə edilmiş vergi sisteminin aşağıdakı üstünlükləri vurğulanmışdır:

- Avropa İttifaqı çərçivəsində transfert qiymətqoyma ilə bağlı olan problemlərin aradan qaldırılması;
- Avropa İttifaqı çərçivəsində müəssisələrin mənfəət və zərərlərinin onların daxil olduğu qrup vasitəsilə birləşdirilməsi imkanının yaradılması;
- biznesin yenidən qurulması üzrə dövlətlərarası əməliyyatların sadələşdirilməsi;
- ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması.

Göstərilənlərlə yanaşı, bu sahədə aparılan araşdırmalar və təhlillər göstərir ki, konsolidə edilmiş vergi sisteminin üstünlükləri ilə yanaşı, çatışmayan cəhətləri də vardır. Belə

çatışmazlıqlara sistemin tətbiqi zamanı vergi daxilolmalarının aşağı düşməsinin labüdlüyünü, vergi inzibatçılığı xərclərinin artmasını aid etmək olar. Bunlardan əlavə, konsolidə edilmiş vergi sisteminin tətbiqi vergi nəzarətinin və hesabatların verilməsinin konsolidə edilmiş qruplara dair xüsusi normalarının müəyyən olunmasını zəruri edir.

Lakin bunlara baxmayaraq, belə nəticəyə gəlmək olar ki, dünya iqtisadiyyatında gedən qloballaşma prosesləri ilə əlaqədar milli iqtisadiyyatın dünya bazarında rəqabətqabiliyyətliliyinin möhkəmləndirilməsi üçün müəssisələrin müxtəlif formalarda, o cümlədən konsolidə edilmiş vergi sistemi formasında beynəlxalq səviyyədə inteqrasiya olunması imkanlarının yaradılması istənilən dövlətin marağında olan məsələlərdən biri olmalıdır.

Demək olar ki, inkişaf etmiş ölkələrin bir çoxunun, o cümlədən ABŞ-ın, İngiltərənin, Fransanın, Almaniyanın vergi qanunvericiliyində konsolidə edilmiş vergi sisteminin bu və başqa formada yaradılmasını nəzərdə tutan normalar müəyyən olunmuşdur. Son dövrlərdə Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmasının daha da sürətləndiyini nəzərə alsaq, konsolidə edilmiş vergi sisteminə dair müddəaların Vergi Məcəlləsinə də daxil edilməsi məsələsinə baxılması vacibdir.

VERGİ MƏCƏLLƏSİ VƏ ONA EDİLƏN DƏYİŞİKLİKLƏR BARƏDƏ

AZƏRBAYCAN Respublikasının Vergi Məcəlləsi tətbiq olunmaqla vergi sisteminin vahid normativ-hüquqi bazası yaradıldı və vergi qanunvericiliyində olan boşluqlar, ziddiyyətlər və pərakəndəlik aradan qaldırıldı.

Vergi Məcəlləsi ilə ölkəmizin vergi sistemi, vergitutmanın ümumi əsasları, vergilərin müəyyən edilməsi, ödənilməsi və yığılması qaydaları, vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi orqanlarının, habelə vergi münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergitutma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələri, vergi nəzarətinin forma və metodları, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət, dövlət vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilməsi qaydaları müəyyənləşdirildi.

Vergi Məcəlləsinin tətbiq edildiyi dövr ərzində ümum-milli lider Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi milli inkişaf strategiyası əsasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin həyata keçirdiyi məqsədyönlü və balanslaşdırılmış siyasət sayəsində mövcud iqtisadi şərait və beynəlxalq normalar nəzərə alınmaqla Məcəllənin təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər davam etdirilmiş, ölkədə əlverişli investisiya mühitinin yaradılması və vergi ödəyicilərinin qanuni mənafelərinin qorunması məqsədilə

Azərbaycan Respublikasının qanunverici orqanı - Milli Məclis

bu qanunvericilik sənədinə bir sıra əlavələr və dəyişikliklər edilmişdir.

Vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin konseptual əsasları vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsini, vergi güzəştlərinin minimuma endirilməsini, vergidən yayınma hallarına qarşı səmərəli mübarizənin təşkilini, əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasını əhatə etmişdir. Eyni zamanda, bütün vergi ödəyiciləri üçün bərabər iqtisadi şəraitin yaradılması, ölkədə sahibkarlığın inkişafı və azad rəqabətin formalaşması vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin əsas prinsiplərindən olmuşdur.

Ölkə iqtisadiyyatının sürətlə inkişaf etdiyi və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin daha da genişləndiyi bir dövrdə vergi inzibətçiliğinin yeni, müasir metodlarından istifadə olunmasına yaranan zərurətdən 2012-ci ildə də Vergi Məcəlləsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində lazımi işlər davam etdirilmişdir.

Vergi qanunvericiliyinin ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsinə, habelə beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılması, son 3 il ərzində qarşıya çıxan mübahisəli məsələlərin həlli və vergi sisteminə olan tələblərin dəyişməsi ilə əlaqədar Vergi Məcəlləsinə dəyişikliklərin edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan 1 yanvar 2013-cü il tarixdən qüvvəyə minmiş “Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə vergi siyasətinin dörd istiqməti əhatə olunmuşdur. Bunlara vergi ödəyicilərinin hüquqlarının müdafiəsi, vergi ödəyicilərinin mənafelərinin qorunması, vergi inzibətçiliğinin və vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi aiddir.

Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklərlə vergi ödəyicilərinə maliyyə itkilərinin minimallaşdırılmasını nəzərdə tutan vergi partnyorluğu sazişinin bağlanması hüququ verilməmiş, kameral və səyyar vergi yoxlamaları ilə hesablanmış vergilər, faizlər və maliyyə sanksiyalarından məhkəməyə şikayətin verilməsi imkanları genişləndirilmişdir.

Əsas vəsaitlərə aid edilən aktivlərin dəyərinin artırılmasını, vəkillik fəaliyyətinin qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətinə aid edilməsini, əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsindən yaranan artımın mənfəət və əmlak vergilərindən azad olunmasını, əlavə dəyər vergisinin daxil olmuş məbləğlərdən hesablanmasını nəzərdə tutan maddələr vergi ödəyicilərinin mənafelərinin qorunmasına xidmət edir.

Fiziki şəxslərin gəlirlərinin leqallaşdırılması, əhalinin pul gəlirlərinin artırılması və onların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədilə gəlir vergisinin maksimal dərəcəsi 30 faizdən 25 faizə endirilmiş, aylıq və illik gəlirlərin 14 faiz dərəcə ilə vergiyə cəlb edilən məbləğləri, müvafiq olaraq, 2000 manatdan 2500 manatadək və 24000 manatdan 30000 manata qədər qaldırılmış, fiziki şəxslərin

müxtəlif kateqoriyalarının aylıq gəlirlərinə tətbiq edilən vergi güzəştləri 2 dəfəyədək artırılmışdır.

Həmçinin ölkədə sənayenin və müasir texnologiyaların inkişaf etdirilməsini, vergi inzibatçılığının və vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutan maddələr Vergi Məcəlləsinə daxil edilmişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, vergi ödəyicilərinə güzəştlərin verilməsi ilə yanaşı, Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi siyasətin nəticəsi olaraq investisiya qoyuluşlarının artması, yəni iş yerlərinin və istehsal sahələrinin yaradılması, sahibkarlığın inkişafı proqramları vergitutma bazasını genişləndirəcək və 2013-cü ilin vergi proqnozlarının tam icrasına şərait yaradacaqdır.

MİKROİQTİSADİ SƏVIYYƏDƏ VERGİ SİYASƏTİ

MİKROİQTİSADİ səviyyədə vergilər sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinə, onların idarələrindən asılı olmayaraq, kənar amil kimi təsir edir. Bu səviyyədə vergi siyasətinin əsas məqsədi, bir tərəfdən, sahibkarlıq subyektlərinə vergi təzyiqinin az olmasını və sahibkarlıq fəaliyyətini genişləndirmək üçün zəruri dövrüvvə vəsaitlərinin çox hissəsinin onların öz sərəncamında qalmasını təmin etmək, digər tərəfdən isə, sahibkarlıq subyektlərinin öz öhdəliklərini yerinə yetirmələri üçün maksimum münbit mühit yaratmaqdır.

Makro səviyyədəki iqtisadiyyatın vergi yükündən fərqli olaraq, burada sahibkarlıq subyektlərinə vergi təzyiqi onların mənfəətində faizlə ümumi vergi dərəcəsi şəklində müəyyən edilir. Bu halda fərz edilir ki, həmin dərəcə mənfəət, ƏDV, sosial sığorta ayırmaları, əmlak, torpaq və yol vergilərini əvəz edir.

Eyni zamanda, bu öhdəliyin yerinə yetirilməsi üçün zaman və maliyyə resurslarının ən az sərfinin təmin olunması da vergi siyasətinin məqsədlərindən biridir.

Burada sahibkarlıq subyektləri qalan fəaliyyətdə, yəni istehsal siyasətinin seçilməsində, iş və xidmət fəaliyyətinin həyata keçirilmə mexanizminin tətbiqində sərbəstdirlər.

Ona görə də elə vergi tutma mexanizmi seçilməlidir ki,

optimal strategiya təmin edilsin. Burada birinci zəruri şərt sabit vergi dərəcəsi mexanizmidir.

Aydındır ki, bu halda gəlir və xərclərin nisbətində görə aşağıdakı fəaliyyət alternativləri mümkündür.

Sabit vergi dərəcəsi tətbiq olunduğu halda sahibkarlıq subyektinin “az xərc çəkib baha satmaq” taktikasını seçməyi təbiidir, yəni “ucuz-baha” prinsipi təsdiq olunacaq. İnhişarçılığın mövcudluğu halında bu prinsip qiymətlərin artmasına gətirib çıxaracaq.

Bu halda vergi siyasəti süni yüksək rentabelliynin mövcudluğunu nəzərə almalı və onun müəyyən həddən yuxarı olmasına imkan verməməlidir. Bunun üçün müxtəlif sanksiya və digər məhdudlaşdırıcı tədbirlər tətbiq edilməlidir.

Təbii ki, bu məhdudiyyətlərin tətbiqinin mümkünlüyü sahibkarlıq subyektlərinə məlumdur və onlar öz fəaliyyətlərində bunları nəzərə alırlar.

Bu sadədə vergi mexanizmlərdən biri sabit vergi dərəcələrinə əsaslanan mexanizmdir. Bu vergi mexanizmlərinə əsasən, istehsalçının sərəncamında qalan gəlir onun iqtisadi fəaliyyətindən birbaşa asılı olur. Bu halda istehsalçı sərəncamda qalan mənfəəti artırmaq məqsədi ilə xərcləri azaltmağa, gəliri isə artırmağa çalışır. Yəni istehsalçı ucuz qiymətə istehsal edib, baha qiymətə satmağa çalışır. Bu zaman “ucuz-baha” prinsipi fəaliyyət göstərir. Məhsulun baha satılmasının qarşısının alınması üçün müəssisənin rentabelliynə məhdudiyyət qoyula bilər. Bu halda müəssisə son hədd rentabelliyni keçirsə, onda ona cərimə sanksiyaları tətbiq edilir. Bu halda müəssisə son hədd rentabelliyni keçməmək üçün xərclərini artırmalıdır. Xərclərin artması məhsulun keyfiyyətini yüksəltməklə yanaşı onun bahalaşmasına gətirir. Bu halda “baha-baha” prinsipi meydana gəlir. Bu vergi mexanizmlərindən han-

sının daha səmərəli olmasını demək bir o qədər də asan deyildir. Belə ki, “ucuz-baha” mexanizmində müəssisələr xərclərini azaltmağa çalışır. Bu, bir tərəfdən, əməkhaqqı fondunu məhdudlaşdırır və son nəticədə sahibkarların işçilərin əməkhaqqının artmasında olan stimulumu azaldır, digər tərəfdən isə, müəssisələrin sərəncamında qalan gəlirləri, pul vəsaitlərini artırmaqla rəqabətqabiliyyətli mühitin zəif olduğu şəraitdə inflyasiya mənbələri yaradır.

İkinci, “baha-baha” vergi mexanizmi müəssisələrin gəlir və xərcləri arasındakı fərqləri azaldır və son nəticədə əhalinin gəlirlərindəki sosial-iqtisadi diferensiasiyayı aşağı salır. Sosial baxımdan bu vergi mexanizmi məqbul olsa da, iqtisadi baxımdan qeyri-effektivdir və şirkətlərin yüksək gəlir əldə etmək motivasiyasını məhdudlaşdırır. Göründüyü kimi, hər iki vergi mexanizminin müsbət və mənfi cəhətləri mövcuddur. Hansının tətbiq edilməsinin məqsədəuyğun olduğunu demək çətindir. Lakin istər sosial, istərsə də iqtisadi baxımdan cəmiyyət üçün ən əlverişli vergi mexanizmi “ucuz-ucuz” prinsipinə əsaslanan mexanizmdir. Bu vergi mexanizmi bir tərəfdən ucuz istehsalı stimullaşdırmaqla müəssisələrin xərclərini azaldır, digər tərəfdən əhalinin alıcılıq qabiliyyəti nəzərə alınmaqla istehlak qabiliyyəti tələbi artırır. Lakin bu vergi mexanizmini rentabelliyyətin son hədd meylinin sabit yox, dəyişən olduğu halda tətbiq etmək mümkündür. Bu zaman vergi mexanizmlərinin tətbiqi texnologiyaları çətinləşir və bəzi hallarda isə onu həyata keçirmək mümkün olmur. Göründüyü kimi, vergi mexanizmlərini dəyişdirməklə müxtəlif tipli inkişaf modellərini stimullaşdırmaq mümkündür.

VERGİ SİYASƏTİ

MÜASİR qloballaşan dünyada vergi sistemi dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin əsas elementlərindən biri olmaqla, makroiqtisadi stabilliyin və ölkənin davamlı inkişafının təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində vergi siyasəti dövlət büdcəsinin gəlirlərini formalaşdırmaqla yanaşı, iqtisadi aktivliyin stimullaşdırılmasında əsas tənzimləyici rol oynayır. Formalaşması və həyata keçirilmə xüsusiyyətlərinə görə vergi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də qeyri-diskriminasiya xarakterli vergi siyasətidir.

İqtisadi inkişafın ilkin mərhələlərində diskriminasiya xarakterli vergi siyasəti qaçılmaz olsa da, inkişafın sonrakı mərhələlərində qeyri-diskriminasiya xarakterli vergi siyasəti daha səmərəli olur. Qeyri-diskriminasiya xarakterli vergi siyasətinin həyata keçirilməsi, bir tərəfdən makroiqtisadi stabilliyin təmin edilməsinə, digər tərəfdən isə mikro-iqtisadi səviyyədə fəaliyyət göstərən müxtəlif təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin aktivliyinin stimullaşdırılmasına şərait yaradır. Qeyri-diskriminasiya xarakterli vergi siyasəti makroiqtisadi səviyyədə vergi yükünün formalaşmasına, mikro-iqtisadi səviyyədə isə müəssisələrin iqtisadi göstəricilərinə vergilərin təsir dərəcəsini ifadə edir. Vergi siyasətinin əsasında makroiqtisadi dəyişikliklərə təsir edən,

iqtisadi inkişafın müxtəlif mərhələlərinə uyğun vergi daxilolmalarının səviyyəsi kimi avtomatik stabilizatorlar dayanır. Bu halda vergi dərəcələri, vergitutma bazası və bu sahədə mövcud olan güzəşt və imtiyazlar sistemi kifayət qədər uzun zaman kəsiyində sabit qalır. Bu tipli avtomatik stabilizatorlara işsizliyə görə müavinətləri, sosial transferləri, əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə ödənilən ünvanlı sosial yardımı və sair sosial ödənişləri aid etmək olar. Onlar vergilərin gəlirlərə görə paylanmasındakı sosial-iqtisadi bərabərsizlikləri tənzimləyir. Qeyri-diskriminasiya xarakterli vergi siyasəti nəticəsində iqtisadiyyatın vergi yükü formalaşır. Vergi yükü ümumi daxili məhsulda vergilərin payını göstərir. Vergi yükü vergi mexanizmləri vasitəsi ilə formalaşır. Vergi mexanizmləri hüquqi və ya fiziki şəxslərin gəlirlərinin hansı hissəsinin vergi şəklində büdcəyə ödənilməsinə müəyyənləşdirir. Bu mexanizmlərin formalaşmasında əsas rolü vergi dərəcələri oynayır. Vergi yükü, iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və makroiqtisadi göstəricilərin dinamikasından asılı olaraq, ölkələr arasında bir-birindən fərqlənir. Adətən, yüksək sosial təminatla malik, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə bu kifayət qədər yüksəkdir. Məsələn İsveçdə vergi yükü ümumi daxili məhsulun 60%-ni təşkil edir.

Vergi yükü iki hissəyə bölünür:

- nominal vergi yükü;
- faktiki vergi yükü.

Nominal vergi yükü dedikdə, mövcud qanunvericiliyə əsasən, vergi ödəyiciləri tərəfindən vergilərin tam şəkildə ödənilməyi halda əldə edilən daxilolmalar başa düşülür. Nominal vergi yükü ilə faktiki vergi yükü arasındakı fərqlər vergidən yayınma dərəcəsini göstərir. Nominal vergi yükü nə qədər yüksəkdirsə, ondan yayınma ehtimalı da bir o qədər çoxdur. Vergi yükünün həddən artıq qaldırılması vergidən yayınmanın kütləvi hala çevrilməsinə səbəb olur.

Qeyri-diskriminasiya xarakterli vergi siyasətinin iqtisadi aktivliyə təsiri iki istiqamətdə araşdırılır:

- makroiqtisadi səviyyədə;
- mikroiqtisadi səviyyədə.

Dövlət vergi siyasətini həyata keçirərkən əhəlinin gəlirlərinin yenidən paylanması, iqtisadi bərabərsizliklərin azaldılması, iqtisadiyyatın daxili və xarici investisiyalar hesabına inkişafının təmin edilməsi, xarici iqtisadi əlaqələrin stimullaşdırılması və s. məqsədləri əsas götürə bilər. Vergi siyasətinin dəyişməsi bilavasitə makroiqtisadi səviyyədə məcmu tələblə məcmu təklifə təsir göstərir. Bu baxımdan vergi siyasəti mobil xarakter daşmalı və iqtisadi aktivliyin stimullaşdırılmasında həlledici rola malik olmalıdır.

Mikroiqtisadi səviyyədə, məsələn, iqtisadiyyatın hər hansı bir sahəsindəki vergi yükü digər sahəsindəki vergi yüklərindən fərqlənə bilər. Eyni iqtisadiyyat sahəsindəki müəssisələrdə belə, vergi yükünün təsiri fərqlidir. Mikroiqtisadi səviyyədə formalaşan vergi yükü, ölkənin ümumi vergi yükünü yaradır. Mikroiqtisadi səviyyədə vergi yükünün ümumi vergi yükündən səpilmə dərəcəsi vergi mexanizmləri ilə tənzimlənir. Vergi mexanizmlərindən asılı

olaraq, sahələr arasındakı vergi yükləri arasındakı fərq böyük və ya kiçik ola bilər.

Vergi sisteminin sabitliyi, vergi ödəyiciləri arasında diskriminasiyanın yolverilməzliyinin, vergi dərəcələrinin və vergilərin sayının iqtisadi inkişafın və ölkənin maliyyə təminatının tələblərinə uyğun səviyyəsinin müəyyən edilməsidir. Bu prinsiplər son illərdə Azərbaycan vergi sisteminin təşkili və təkmilləşdirilməsi zamanı əsas kimi götürülmüşdür. Vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi, vergi orqanlarının strukturunun yenidən qurulması, vergi inzibatçılığının müasirləşdirilməsi böyük iqtisadi dəyişikliklərə, sahibkarlığın daha geniş vüsət almasına xidmət edən mühüm amilə çevrilmişdir.

Göründüyü kimi, müasir qeyri-diskriminasiya xarakterli vergi siyasətinin həyata keçirilməsi iqtisadi sistemin mikroiqtisadi, institusional və mikroiqtisadi problemlərinin tənzimlənməsinin, sahibkarlıq subyektləri arasındakı diskriminasiya hallarının aradan qaldırılmasının, rəqabətqabiliyyətli mühitin formalaşmasının əsas şərtidir.

KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ, ONUN VERGİYƏ CƏLB OLUNMASI

AZƏRBAYCANDA iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində qarşıda duran ən mühüm problemlərdən biri kiçik və orta sahibkarlığın hərtərəfli inkişafının təmin edilməsindən ibarətdir. Kiçik və orta biznesin inkişafı həm dövlətin fiskal siyasətinin təmin edilməsində, həm də əhəlinin gəlirlərinin artırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Son zamanlar kiçik və orta sahibkarlığın yüksək inkişafı hiss edilməkdədir. Kiçik müəssisələrin inkişafının üstünlüyünü xarici ölkələrin təcrübəsi inandırıcı şəkildə sübuta yetirmişdir. Hər bir ölkə iqtisadi fəaliyyətində kiçik sahibkarlıq subyektlərinin inkişafına xüsusi diqqət yetirir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə kiçik müəssisələr ümumi müəssisələrin 75%-ni təşkil etməklə, milli məhsulun 2/3 hissəsini istehsal edirlər. MDB ölkələrində isə kiçik müəssisələrin inkişafı hələ də qənaətbəxş səviyyədə deyil. Buna baxmayaraq, son illər müşahidə edilən tərəqqi onların potensialından maksimum istifadə edilməyə yönəldiyini söyləməyə əsas verir. Çünki ölkə iqtisadiyyatının sürətlə inkişafında kiçik sahibkarlıq subyektlərinin özünəməxsus rolu vardır. Kiçik sahibkarlıq subyektləri dəyişən iqtisadi mühitə daha tez uyğunlaşır, müasir texnologiyaları istehsalata sürətlə tətbiq edir və ən əsası, əhəlinin əksər hissəsinin məşğulluğunu təmin edir.

Uzun illər boyu kiçik sahibkarlara, həqiqi mənada, zülm edilmişdir. Onların çox böyük əksəriyyəti gecə-gündüz əzab-əziyyət çəksə də, çoxsaylı ağır vergiləri verə bilmir, ailəsinə çörək pulu qazanmağa çətinlik çəkir, bəzən hətta özünə ölüm arzulayırdı.

Bu prosesin həddindən artıq uzun dövrü əhatə eləməsi ondan görünür ki, bizim eradan əvvəl VI əsrdə yaşamış yunan şairi Ezop "Qoca və ölüm" adlı bir şeir yazmışdır. Həmin mövzuda "Ölüm və ağacədən" adlı ikinci şeiri fransız təmsilçisi Jan de Lafonten (1621-1695), üçüncü şeiri isə rus təmsilçisi İvan Andreyeviç Krılov (1769-1844) qələmə almışdır. Əslində, bu şeirlər bir-birinin sərbəst tərcümələridir. "Kəndli və ölüm" adlanan üçüncü təmsil aşağıda verilir:

*Bir qış günü kəndli baba,
Bağlamışdı böyük şələ.
Ehtiyacdan aparırdı,
Daxmasına əziyyətlə.
Hava soyuq, yolu uzaq,
Dalındakı odun ağır.
Asta-asta yeriyirdi,
Yorulmuşdu çöldə fağır.
Gəldi, gəldi, o dayandı,
Şələsini yerə saldı.
Sərələndi yerə yazıq,
Bir ah çəkib fikrə daldı.
Dedi: - Allah, nə bədbəxtəm,
Külfətimdir ac-yalavac.
Bu yandan da boyarlara,
Gərək verim töycü, xərac.
Bir xoş günüm olmamışdır,
Dərd əlindən yanır könlüm.*

İvan Andreyeviç Krilov
(1769-1844)

*Belə ömür sürməkdənsə,
Ölmək xoşdur, gəl, ey ölüm!
Ölüm dağda, daşda deyil,
Yanımızda olur hər an.
Qoca onu çağırınca,
Birdən çıxdı arxasından.
Dedi: - Budur, gəldim, qoca!
Söylə, sözün nədir mənə?
Qoca mənfur üzü gördü,
Duman çökdü gözlərinə.
Dedi: - Ölüm, qəzəblənmə!
Çağırmışam bura səni,
Zəhmət çəkib kömək edib,
Qaldırasan bu şələni.*

Hər üç əsərdə qəhrəman (qoca, ağacəkən, kəndli) nə qədər şikayətlənsə də, yenə həyata nikbin baxır, ölümü yaxın qoymur.

İnkişaf etmiş və etməkdə olan ölkələrdə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin stimullaşdırılması məqsədilə müxtəlif vasitələrdən istifadə edilir. Bura xüsusi vergi rejimlərinin tətbiqi, güzəştli maliyyə vəsaitlərinin ayrılması və s. daxildir.

Avropa İttifaqına üzv dövlətlərdən fərqli olaraq, MDB-yə üzv dövlətlərin əksərində kiçik biznesin dəstəklənməsi üçün xüsusi vergi rejimləri tətbiq olunur. Bu rejimlər, adətən, üç formada tətbiq olunur: sadələşdirilmiş vergi sistemi, ayırı-

ayrı fəaliyyət növləri üzrə məcmu gəlirə vahid vergi sistemi və patent sistemi (təyin edilmiş ödəniş).

Bununla yanaşı, bir sıra ölkələrdə kiçik biznesin vergiyə cəlb olunmasının fərqli formaları da tətbiq edilir. Məsələn, Ukraynada müntəzəm ticarət fəaliyyəti göstərməyən və sahibkarlıq fəaliyyətinin subyekti sayılmayan fiziki şəxslər peşə vergisi ödəyirlər. Qazaxıstanda isə fəaliyyəti müvəqqəti xarakter daşıyan şəxslər üçün xüsusi vergi rejimi müəyyənləşdirilir. Onlar birdəfəlik talonların dəyərini ödəməklə müvəqqəti fəaliyyət göstərmək hüququ əldə edirlər. MDB ölkələrində tətbiq edilən sadələşdirilmiş vergi sisteminin bəzi cəhətlərinə diqqət yetirək.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məsəlləsinə əsasən, ardıcıl 12 aylıq dövr ərzində vergi tutulan əməliyyatlarının həcmi 150000 manat və ondan az olan hüquqi şəxslər, həmçinin 90000 manat və ondan az olan, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmaq hüququna malikdir.

Ölkəmizin regionların sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək məqsədilə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin dəstəklənməsi üçün tətbiq edilən sadələşdirilmiş verginin dərəcəsi Bakı şəhərində 4 faiz, digər şəhər və rayonlarda, Naxçıvan Muxtar Respublikasında 2 faiz müəyyənləşdirilib. Bakı şəhəri istisna olmaqla, Azərbaycan Respublikasının digər şəhər və rayonlarında, o cümlədən Naxçıvan MR-də fəaliyyət göstərən vergi ödəyicilərinə bu regionlar üzrə müəyyən edilmiş vergi dərəcəsi (2 faiz) o halda tətbiq edilir ki, vergi ödəyicisi özünün istehsal sahəsi, daşınmaz əmlakı və işçi qüvvəsi ilə həmin ərazilərdə fəaliyyət göstərmiş olsun. Ölkəmizin şəhər və rayonlarında, Naxçıvan MR-də vergi uçotuna alınan, lakin Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən sadələşdirilmiş verginin ödəyiciləri vergini Bakı

Naxçıvan şəhəri

şəhəri üzrə müəyyən olunan vergi dərəcəsilə (4 faiz) ödəyirlər. Azərbaycanda sadələşdirilmiş verginin ödəyiciləri olan hüquqi şəxslər ƏDV, mənfəət vergisi və əmlak vergisinin, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər isə bu fəaliyyət üzrə gəlir vergisi və ƏDV-nin ödəyicisi deyildir.

Belarusda sadələşdirilmiş verginin ödəyiciləri müəssisələr və fərdi sahibkarlar ola bilərlər. Bir şərtlə ki, onların işçilərinin sayı 15 nəfərdən az olsun və ötən iki rüb ərzində ümumi dövriyyəsi 5000 şərti vahiddən çox olmasın. Verginin dərəcəsi 8 faiz, hesabat dövrü rüb, vergi ili isə təqvim ili hesab olunur.

Gürcüstanda isə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin dəstəklənməsi üçün kiçik biznesə vergi tətbiq olunur. Bu verginin ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçmək istəyən hüquqi və fiziki şəxslərin dövriyyəsi 100 min ləridən çox olmamalıdır. Verginin dərəcəsi gəlirdən 5 faizdir, hesabat və verginin ödənilmə dövrü təqvim ayıdır. Kiçik biznesə verginin ödəyiciləri ƏDV, gəlir vergisi (və ya mənfəət vergisi), avtomobil yollarından istifadəyə və iqtisadi fəaliyyətə görə vergi ödəməkdən azaddırlar.

Qazaxıstanda hüquqi şəxslərin sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçə bilməsi üçün onların işçilərinin orta siyahı sayı 25 nəfərdən çox olmamalı və rüblük dövryyəsi 9 milyon tengeni aşmamalıdır. Sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmaq istəyən fiziki şəxslərin işçilərinin sayı 15-dən az olmalı və rüblük dövryyəsi 4,5 milyon tengeden aşağı olmalıdır. Verginin dərəcəsi Qazaxıstanda 2-3 faiz arasında dəyişir.

Rusiya Federasiyasında sadələşdirilmiş verginin ödəyiciləri olan hüquqi və fiziki şəxslərin obyektlərində fəaliyyət göstərən işçilərinin orta siyahı sayı 100 nəfərdən az olmalıdır. Bu verginin ödəyiciləri ƏDV, gəlir vergisi (və ya mənfəət vergisi), satışdan vergi, əmlak vergisi və vahid sosial vergini ödəmirlər. Verginin dərəcəsi birinci halda 6 faiz, ikinci halda 15 faiz müəyyən edilib.

Beləliklə, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin dövlət dəstəyinə daim ehtiyacı olduğunu nəzərə alaraq bu sahədə formalaşan gəlirlərin aşağı dərəcə və güzəştli şərtlərlə vergiyə cəlb olunması məqsədmüvafiqdir. Lakin, təbii ki, bu sahədə atılan hər bir addım iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalı, dövlət büdcəsinin fiskal maraqları iqtisadi siyasətin tələblərilə uzlaşdırılmalıdır.

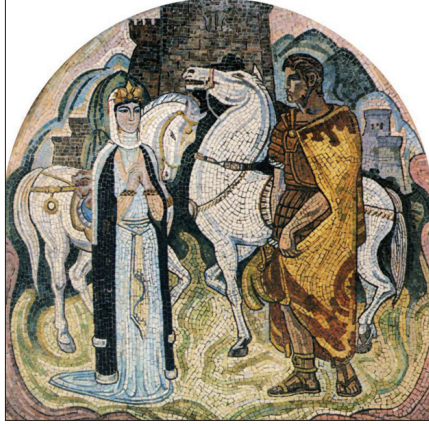
Rusiya Federasiyasının paytaxtı - Moskva şəhəri

İTİRİLMİŞ GÜZƏŞTLƏR

ÜMUMİYYƏTLƏ, hər bir cəmiyyətdə dövlətin həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi siyasətə uyğun olaraq istər əhalinin, istərsə də ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin müəyyən kateqoriyaları üçün müvafiq qanunvericilik aktları ilə müəyyən təyinatlı imtiyazlar verilir. Bunlara maliyyə yardımlarının, subsidiyaların, güzəştli kreditlərin, vergi güzəştlərinin və s. imtiyazların verilməsini aid etmək olar. Sosial və iqtisadi məsələlərin həlli məqsədilə dövlət tərəfindən verilən imtiyazların işərisində vergi güzəştləri diqqəti ən çox cəlb edən məsələlərdəndir.

Beynəlxalq təcrübədə vergi güzəştlərinin verilməsi vergidən tam azad olunma, vergitutma bazasının azaldılması, vergi dərəcəsinin açığı salınması, vergi çıxılmaları, vergiyə cəlb olunmayan minimum məbləğin tətbiq edilməsi, vergi tətilləri, verginin ödənilmə müddətinin dəyişdirilməsi, vergi kreditinin verilməsi və s. şəkildə həyata keçirilir.

İndiyədək dünya ölkələrinin tarixində müxtəlif formalarda vergi güzəştləri tətbiq olunmuşdur. Hətta müharibə nəticəsində qalib ölkə belə məğlub ölkəyə güzəştə gedirdi ki, ümumi iqtisadi vəziyyət pisləşməsin. N.Gəncəvinin "İskəndərnamə" poemasında İskəndər ona davasız təslim olan Xaqana deyir:

Nüşabə və İskəndər (Mozaik panno)

*"Yalnız bir şərtim var, bütün mülkündən,
Mənə yeddi illik xərac verəsən.
Yeddi il vergisi verilsə mənə,
O başqa vergilər halaldır sənə".
Dinləyən ağına aydınlıq saçdı,
Ağzını incə bir cavabla açdı:
"Tacidar nə haqla istəyir hələ
Yeddi illik xərac bu az ömürlə.
Ömrümü eylərsən təmin yeddi il,
Yeddi il bac vermək çox çətin deyil".
Bu sözü bəyəndi uca hökmrən,
Qızınca beyni bu incə cavabdan,
Söylədi: "Altı il nə versə diyar.
Ayaq muzdu verdim sənə ey huşyar.
Görürəm şüurun, ağlın incədir.
Qəbuldur mənə tək bir illik gəlir."*

Adətən, verilmə məqsədlərindən asılı olaraq, vergi güzəştlərini iki əsas qrupa bölmək olar. Birinci qrupa daxil olan vergi güzəştləri sosial məqsəd daşıyaraq vergi ödəyi-

cilərinin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına, ikinci qrupa daxil olan vergi güzəştləri isə stimullaşdırıcı xarakter daşıyaraq müəyyən fəaliyyət növünün və ya sahəsinin inkişafının təmin edilməsinə yönəldilir.

Demək olar ki, sosial təyinatlı vergi güzəştləri maddi vəziyyətləri bərabər olmayan insanlara onların tutduğu sosial vəziyyətə müvafiq olan münasibətlərin qurulmasını nəzərdə tutaraq özündə vergitutmanın ədalətlik prinsipini əks etdirir. Belə bir fikirlə də razılaşımaq olar ki, əhalinin müxtəlif təbəqələri arasında həqiqi hüquqi bərabərlik yaradaraq onlar qarşısında eyni vergi öhdəliklərinin qoyulması ağır sosial nəticələrə gətirib çıxara bilər. Belə ki, əgər dövlət tərəfindən əlillər, təqaüdçülər, əhalinin aztəminatlı digər təbəqələri üçün xüsusi imtiyazlar verilməzsə, bu onların yaşayışı və fəaliyyəti üçün əvvəlcədən əlverişsiz şəraitin yaradılması kimi qiymətləndirilə bilər.

Sosial məqsədlər üçün verilən vergi güzəştlərinin ən geniş yayılmış növü kimi tələbələrin, əlillərin və əhalinin digər aztəminatlı təbəqələrinin gəlirlərinin müəyyən hissəsinin vergidən azad olunmasını göstərmək olar.

İkinci qrupa daxil olan vergi güzəştlərinin verilməsi vergilərin təmzimpləyici və stimullaşdırıcı funksiyası ilə bağlıdır. Bunlara kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının, müasir texnika və texnologiyaların tətbiqinin, yeni istehsal sahələrinin və iş yerlərinin açılmasının və s. stimullaşdırılmasına yönəldilən vergi güzəştlərinin vergitutmanın bərabər və ədalətli olması prinsipindən kənarlaşması isə belə güzəştlərin verilməsində iqtisadiyyatın inkişafının, ictimai və dövlət maraqlarının nəzərdə tutulması ilə kompensasiya olunur.

Göstərilənlərlə yanaşı onu də qeyd etmək lazımdır ki, vergi güzəştlərinin verilməsinin vergitutmanın ümumi və bərabər olması prinsipinə uyğunluğu barədə mülahizələr

həmişə subyektiv xarakter daşıyır və onların verilməsi təbii ki, həmin prinsiplərə əməl olunmasında istisna hal təşkil edir.

Lakin vergi güzəştlərinin verilməsi ilə əlaqədar aparılan təhlillər və araşdırmalar göstərir ki, vergi güzəştləri heç də həmişə iqtisadi inkişafın, ictimai və dövlət maraqlarının əldə edilməsi ilə kompensasiya olunmur. Belə olan halda vergi nəzəriyyəçilərinin dili ilə desək, “itirilmiş güzəştlər” məsələsi meydana çıxır. Vergi güzəştlərinin “itirilməsi”, əsasən, onun ünvanlı olmamasından, vergitutmanın ədalətlik prinsipinin pozulmasından və verilmiş güzəştlərin təyinatı üzrə istifadə edilməməsindən irəli gəlir. Məsələn, üçün, məlumdur ki, ərzaq məhsullarının ƏDV-dən azad olunması ərzağın bazar qiymətlərinin aşağı salınmasına müsbət təsir göstərir. Lakin məsələyə diqqətlə yanaşsaq görürük ki, bu güzəşt əhalinin maddi vəziyyəti yüksək olan təbəqələrinə daha çox fayda verir, nəinki aztəminatlı təbəqələrə... Belə ki, aztəminatlı insanlarla müqayisədə varlılar ərzaq məhsullarına daha çox xərc çəkirlər və buna görə də qeyd edilən güzəştin verilməsindən onlar daha çox faydalanmış olurlar.

Bunlardan əlavə, investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılmasını nəzərdə tutan vergi güzəştlərindən təyinatı üzrə istifadə olunması ilə əlaqədar aparılan təhlillər göstərir ki, bəzi hallarda güzəşt nəticəsində əldə olunan dövrüyyə vəsaitinin təxminən 7%-i mənimsənilir və yalnız 30%-i təyinatı üzrə istifadə olunur.

Vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin aşağı düşməsi verilmiş güzəştlərdən sui-istifadə olunması, vergi inzibatchılığına və vergi nəzarəti tədbirlərinə çəkilən xərclərin artması nəticəsində də baş verir. Belə ki, bir qayda olaraq, qanunvericilikdə müəyyən olunmuş güzəşt hüquqlarından istifadə olunması bu hüququn yaranmasını təsdiq edən müvafiq sənədlər əsasında həyata keçirilə bilər. Vergi orqan-

larının qarşısında duran vəzifələrdən biri də təqdim olunmuş güzəşt hüququnu təsdiq edən hər bir sənədin düzgünlüyünü yoxlamaqdır. Bu da təbii ki, vergi inzibatçılığına çəkilən xərcləri artırır.

Vergi güzəştlərinin səmərəliliyinə mənfi təsir göstərən digər bir hal müvafiq qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının bəzi nümayəndələrinin bu məsələdə müxtəlif şirkətlərə və biznes qruplarına himayədarlıq etmələri ilə bağlıdır. Bu da şəffaflığa neqativ təsir göstərir.

Qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, vergi güzəştlərinin “itirilməməsi” üçün onların zəruriliyi, məqsədi, itki və faydaları əvvəlcədən obyektiv şəkildə əsaslandırılmalı və onlardan düzgün və təyinatı üzrə istifadə edilməsinə ciddi nəzarət olunmalıdır.

BİR VERGİNİN DİGƏRİNƏ TRANSFER OLUNMASI BARƏDƏ

AZƏRBAYCAN Respublikası Konstitusiyasının 73-cü maddəsinə əsasən, Qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər kəsin borcudur və hər kəs qanunla nəzərdə tutulmuş əsaslar olmadan və qanunda göstərilmiş həcmdən əlavə vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini ödəməyə məcbur edilə bilməz. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 78-ci maddəsində göstərilmişdir ki, bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş müvafiq vergilər bilavasitə vergi ödəyicisi tərəfindən həyata keçirilir və vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi digər şəxsin üzərinə qoyula bilməz.

Lakin dünyada qəbul olunmuş “verginin transfer olunması” adlanan bir nəzəriyyə mövcuddur ki, həmin nəzəriyyəyə görə, adətən, vergilərin ödənilməsi formal olaraq müəyyən şəxslər tərəfindən həyata keçirilir, vergi yükünün daşıyıcıları isə digər şəxslər olurlar. Bu o deməkdir ki, ödənilən verginin yükü bir şəxsdən başqa birinin üzərinə qoyulur. Belə vəziyyətin praktikada ən geniş yayılmış formalarından biri kimi verginin istehsalçılar (və ya satıcılar) tərəfindən tətbiq olunan qiymətlərin tərkibinə daxil edilməklə son istehlakçıların, yəni əhalinin üzərinə qoyulmasını göstərmək olar.

Verginin transfer olunması hələ lap qədim dövrlərdən mövcuddur. Bu proses keçmişdə, adətən, güc yolu ilə həyata keçirilirdi. Misal üçün, qədim Roma imperiyası öz əhalisini vergidən azad etmək üçün ödəniləsi vergiləri əsarətdə saxladığı xalqların üzərinə qoyurdu. Keçmişdə zadəganlar öz vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə tələb olunan vəsaitləri onlara məxsus torpaqlarda çalışan təhkimçilərin əməyini istismar etməklə əldə edirdilər.

Ödənilən vergilərin cəmiyyətin varlı təbəqələri tərəfindən hüquqlardan məhrum olmuş yoxsul təbəqələrin üzərinə güclə qoyulması, demək olar ki, XIX əsrin sonunadək davam etmişdir. Ona görə də əhalinin əsas hissəsində “vergi qorxusu” sindromu üstünlük təşkil edirdi. Hamı bilirdi ki, vergi işçisinə rast gəlsə, hər şeyini əlindən alacaqlar. Təkcə vətəndaşların bir zamanlar lümpen-proletariat adlanan hissəsi, yəni tamam müflis olmuşlar heç kəsdən qorxmurdular. Bu barədə belə bir xalq təmsili var:

"Meşədə ümumi bir çaxnaşma var.

- Qaçın, qaçın, vergi məmuru gəlir!

Tülkünün səsini eşidən ayı donquldandı:

- Ay axmaq, vergi məmurundan sən nə? Ölkədə bu qədər vergidən yayınana heç nə edə bilmir, meşədəki ac tülküdən nə istəyəcək?

- Elə demə, təzə qanun çıxıb, hər şeydən vergi alırlar. Mənim əynimdəki kürkün filan qədər qiyməti var...

Tülkünün sözləri ayının beyninə batdı:

- Vay, məhv olduq! Burada qala bilmərik! Ayılar, yığışın! Bizim kürkümüz tülkününkindən də bahalıdır. Qaçmalıyıq.

Pələng dərisindən, gərgədan və fil dişlərindən, hətta tıbağa belində daşdığı evindən də vergi tələb ediləcəyindən qorxaraq, meşədən qaçmağa başladılar.

Qoca meymun ailəsini ətrafına yığıb məmurun keçəcəyi yola çıxdı.

Ondan soruşdular:

- Siz niyə qaçmırsınız?

Qoca meymun dedi:

- Evimiz yox, fərli dərimiz yox, qiymətli dişlərimiz yox. Bəlkə vergi məmurunun yazığı gəldi, bədənimizi örtmək üçün bir şey verdi".

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq inkişaf etmiş ölkələrdə cəmiyyətin aşağı təbəqələrinin təzyiqi altında mütərəqqi vergi sistemlərinin tətbiqinə başlanmışdır. Bunun da nəticəsində milli gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsinə, əmək və kapital arasındakı gərginliyin aradan qaldırılmasına və eyni zamanda, dövlətin fiskal maraqlarının təmin olunmasına imkanlar yaranmışdır.

Müasir dövrdə müxtəlif vergi növləri üzrə verginin transfer olunması prosesi, cəmiyyətdə gedən iqtisadi proseslərdən və vergi münasibətlərini tənzimləyən mövcud qanunvericilik normalarından asılı olaraq, aşağıda göstərilən müxtəlif formalarda baş verir.

Vergi növləri arasında verginin transfer olunması prosesi daha çox əlavə dəyər vergisinə (ƏDV-yə) xasdır. Belə ki, ƏDV istehlakçıdan alınan vergi olmaqla geniş diapazonda olan malları (işləri, xidmətləri) əhatə edir və bu vergi tamamilə onların istehlakçıları üzərinə qoyulur. Bu zaman istehlakçıların ƏDV-yə cəlb olunmayan mal (iş, xidmət) seçimi məhdud olduğu üçün təklif olunan malları (işləri, xidmətləri) ƏDV ödəməklə əldə etmək məcburiyyətində qalırlar.

Bununla yanaşı, mal (iş, xidmət) bazarında təklif tələbi üstələdiyi hallarda satıcı qiymətlərin aşağı düşməsi barədə qərar qəbul etmək məcburiyyətində qalır və bu zaman ƏDV üzrə vergi yükünün müəyyən hissəsi alıcıdan satıcının üzərinə keçmiş olur. Belə hallar isə istehsalçının (satıcının) maliyyə vəziyyətinin pisləşməsinə gətirib çıxara bilər.

ƏDV ilə müqayisədə aksizlərlə verginin transfer olunması prosesi müəyyən dərəcədə məhduddur. Aksizə cəlb olunan malların diapazonu o qədər də geniş deyildir. Bununla belə, əsasən, aksizə cəlb olunan mallar, misal olaraq, tütün məmulatları və spirtli içkiləri əvəz edən elə bir digər aksizli mallar mövcud olmadığından alıcılar həmin mallara tətbiq olunmuş aksizləri istənilən halda ödəmək məcburiyyətində qalır və bununla da vergi yükünə məruz qalmış olurlar. Nəticədə aksizə cəlb olunan malların satıcısı bu növ vergini həmin malların alıcılarının üzərinə tamamilə qoymaq imkanında olur.

Gəlir vergisi konkret fiziki şəxslərin əldə etdikləri gəlir məbləğlərindən tutulduğu üçün bu verginin transfer olunması o qədər də geniş yayılmamışdır. Lakin müxtəlif kateqoriyadan olan fiziki şəxslər göstərdikləri xidmətlərin qiymətlərinə ödədikləri gəlir vergisini əlavə etməklə vergi yükünü bu xidmətlərin alıcıları üzərinə qoya bilərlər. Bunlara fərdi qaydada fəaliyyət göstərən həkimlər, hüquqşünaslar və digərləri aiddir. Bununla yanaşı, praktikada muzzdlu işçilərin əməkhaqqından tutulan gəlir vergisinin yükünün işəgötürənin üzərinə qoyulması halı da ola bilər. Misal üçün, həmkarlar təşkilatı işçilərin əməkhaqlarının artırılmasını tələb edərək, buna nail olduqda, işçilərdən tutulan gəlir vergisinin məbləği əməkhaqqının artmasına yönəldilmiş vəsait hesabına kompensasiya edilmiş olur.

Mənfəət vergisi ödəyicisi olan şəxslər ödəməli olduqları mənfəət vergisinin məbləğini təqdim etdikləri malların (işlərin, xidmətlərin) qiymətinə daxil etməklə vergi yükünü müştərilərin üzərinə qoymuş olurlar. Yaxud da aldıkları malları (işləri, xidmətləri) daha aşağı qiymətlərlə əldə etməklə müəyyən vəsaitə qənaət edərək vergi yükünün onları təqdim edən şəxslərin üzərinə qoyulmasına nail ola bilərlər.

Əmlak vergisində verginin transfer olunması prosesinə, demək olar ki, çox az rast gəlinir. Belə ki, bu vergini ödəyən şəxslər öz mülkiyyətlərində olan əmlaka görə vergini ödəməklə vergi yükünü öz üzərinə götürmüş olurlar. Lakin müəyyən hallarda, misal üçün əmlakın icarəyə verilməsi zamanı əmlaka görə ödəniləcək icarə haqqının tərkibində əmlak vergisi də nəzərdə tutula bilər. Belə olan halda əmlak vergisi yükünün əmlakı icarəyə götürən şəxsin üzərinə qoyulması baş verir.

Qeyd olunmalıdır ki, istər birbaşa vergilərin, istərsə də dolayı vergilərin transfer olunması prosesi, ilk növbədə, istehsalın genişləndirilməsi, yeni iş yerlərinin açılması üçün maliyyə vəsaitlərinin əldə edilməsinə, bazarda tələb və təklif arasında balans yaratmaqla qiymətlərin stabilləşməsinə xidmət etməlidir. Eyni zamanda, bu proses ölkədə mövcud sosial-iqtisadi şərait nəzərə alınmaqla, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq, məntiqli və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə olmalıdır. Əks halda, bu həm istehsalçıların (satıcıların), həm də istehlakçıların maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir göstərməklə istehsal həcmində azalmaya və qiymətlərin artmasına gətirib çıxara bilər.

TƏDRİS MƏRKƏZİ: İNKİŞAFIN YENİ MƏRHƏLƏSİ VƏ PERSPEKTİVLƏR

İNSAN kapitalı inkişaf etmiş kapital bazarları şəraitində tərəqqi və rəqabətqabiliyyətliliyin son resursudur. İnsan kapitalı – müasir istehsal kapitalının elə vacib hissəsidir ki, insana xas olan, onun intellektual və yaradıcı potensialı ilə ifadə olunan zəngin bilik və bacarıq ehtiyatları şəklində verilir. İnsan kapitalının mövcud olmasının və inkişaf etdirilməsinin əsas amili investisiyalardır. İnsan kapitalına investisiyalar – təhsilə və təlimə investisiyalar şəklində ola bilər.

Respublikamızda insan resurslarının inkişaf etdirilməsi ümummilli lider Heydər Əliyevin daim diqqət mərkəzində olmuşdur. O, bütün sahələrdə inkişafın təməlində elm durduğunu daim qeyd etmiş və Azərbaycanın işıqlı gələcəyi naminə elm və təhsilin inkişafına xüsusi diqqət və qayğı göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi sistemində də kadrların bilik və peşə hazırlığı səviyyəsinin yüksəldilməsi dövlətin daim diqqət mərkəzində olmuş və bu sahədə mühüm tədbirlər müəyyənləşdirilərək həyata keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzinin yaradılması üçün zəruri təd-

Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi. Şamaxı rayonu

birlərin görülməsi tapşırılmışdır. Fərmanın icrası ilə əlaqədar Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi yaradılmış, mərkəzin Əsasnaməsi və strukturu təsdiq edilmişdir.

Tədris Mərkəzinin yaranmasından keçən dövr ərzində vergi orqanlarında insan resurslarının inkişafı konsepsiyası təşkil olunmuş, mərkəzdə əməkdaşların ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi və kadrların yenidən hazırlanması istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmişdir. Burada üç səviyyədə hazırlıq nəzərdə tutulur. Birinci səviyyə yeni iş qəbul olunanları 2 ay müddətində, ikinci səviyyə vəzifəli şəxslərin 1-2 həftə ərzində, üçüncü səviyyə isə rəhbər işçilər üçün qısamüddətli trening kurslarını əhatə edir.

Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin iştirakı ilə 2011-ci ilin sentyabr ayında Şamaxı rayonunda Vergilər Nazirliyinin yeni Tədris Mərkəzinin açılması kadr hazırlığı səviyyəsinin yüksəldilməsi, əməkdaşların bilik və bacarıqlarının artırılması işinin beynəlxalq standartlara uyğun təşkil edilməsi istiqamətində inkişafın yeni mərhələsinin başlanğıcı oldu.

Vergilər nazirliyinin Tədris Mərkəsi. Şamaxı rayonu

Tədris Mərkəzinin Şamaxı rayonuna köçməsi ilə burada tətbiq olunan kombinə edilmiş təhsil sistemində məsafədən tədrisin əhəmiyyəti daha da artdı. Hazırda bir çox ölkələrdə ənənəvi tədris sistemindən distant təhsil sisteminə keçirilməsinə üstünlük verilir. Dünyada tətbiqinin zaman keçdikcə genişləndiyi bu təcrübəyə əsaslanaraq Azərbaycanda da distant təhsilin tətbiqi meylə əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf edir. Eyni zamanda, distant təhsil dövlət qulluqçularının ixtisasının artırılmasını nəzərdə tutaraq, “Elektron hökumət” proqramının mühüm istiqamətlərindən biridir.

Tədris Mərkəzi bilik və bacarıqların modernləşmə prosesinin daimi xarakter daşmasına xidmət etməlidir. Bu məqsədlər üçün hazırda tətbiq olunan mühazirə sistemi ilə yanaşı treninqlərin və digər interaktiv dərslərin formalarının həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından artırılmasına ehtiyac yaranır. Treninqlər hazırlanarkən müasir texnologiyalardan istifadə səviyyəsi artırılmalı və təlimin mənimsənilməsinə təmin edən üsullar seçilməlidir.

Tədrisin keçirilməsində interaktivliyin rolu artır, trening zamanı slaydlardan istifadə edilməsi, kurikulumların tərtib

edilməsi, elmi-texniki inkişafın bu səviyyəsində günün tələbini artıq tam ödəmir. Getdikcə daha müasir tədris resurslarından istifadə etməklə, bu çərçivədə təlim proqramının standartlaşdırılması məqsədi ilə müxtəlif elektron dərslər vəsaitlərinin yaradılması, videokursların, təlim üçün videoçarxların çəkilməsi, onları mərkəzin portalında yerləşdirərək məsafədən təhsilin imkanlarının artırılması və digər real vaxt (“on-line”) rejimində tədris tədbirlərinin keçirilməsi reallaşdırılmalıdır.

Mərkəz ayrı-ayrı bölmələrin müraciətinə əsasən, habelə beynəlxalq və regional layihələrdə iştirak etmək üçün mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş tədris tədbirlərini həyata keçirə bilər.

Tədris Mərkəzinin əsas məqsədi vergi orqanları əməkdaşlarının cəmiyyətdə hərtərəfli şəxsiyyət kimi formalaşması və onların peşəkarlıq səviyyəsini artırılması istiqamətində məqsədyönlü fəaliyyəti təşkil etmək, kurs və treninqlər keçirməklə əməkdaşların vergi sahəsində peşəkarlıq səviyyəsini artırmaqla yanaşı, işçilərə iş vaxtından daha səmərəli istifadə edilməsini öyrətmək, əməkdaşlar arasında loyallıq münasibətlər formalaşdırmaq, vergi inzibatçılığı proseslərinin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Tədris Mərkəzində keçirilən təlimlər, günün tələbinə uyğun olaraq, müasirləşməlidir. Bu nöqtəyi-nəzərdən gələcəkdə “Altı Siqma”, “Əməliyyat idarəetməsi”, “Biznes-analiz”, “İnsan resurslarının idarə edilməsi” təlimlərini keçirmək olar. Bu təlimlər bilik səviyyəsini yüksəldilməsi ilə yanaşı, şəxsi keyfiyyətlərin və bacarıqların inkişaf etdirilməsini də əhatə etməlidir. Buna “Liderlik”, “Kommunikasiya bacarıqları”, “Tənqidi düşüncə”, “Biliklərin idarə edilməsi”, “Layihələrin idarə edilməsi”, “Vaxtın səmərəli idarə edilməsi”, “Konfliktlərin həll edilməsi”, “Stress

menecment”, “Danışıqların aparılması” təlimlərini aid etmək olar.

Bəzi təlimlər, ümumən, bütün əməkdaşlar üçün faydalı olur, digərləri isə fokus qruplar üçün nəzərdə tutula bilər. Bu, xüsusilə, şəxsi keyfiyyət və bacarıqların artırılmasına istiqamətlənən təlimlərə aiddir. Məsələn, vaxtın səmərəli idarə edilməsi təlimi hər bir əməkdaş üçün fayda kəsb edir, lakin “Danışıqların aparılması”, “Konfliktin həll edilməsi”, “Stress menecment” treninqləri birbaşa vergi ödəyiciləri ilə ünsiyyətdə olan əməkdaşlar üçün gərəklidir. “Liderlik” və “İnsan resurslarının idarə edilməsi” təlimləri isə rəhbər vəzifəli şəxslər üçün faydalı olacaq.

Gələcəkdə Tədris Mərkəzinin fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün “Biznes işinin təşkili” mövzusunda təlim proqramlarının keçirilməsi, vergi işçilərinin iştirakı ilə maarifləndirici aksiyaların təşkili, sahibkarların informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində biliklərinin artırılmasına yardım edilməsi, sahibkarların peşə biliklərinə marağının və regionda məşğulluğun artırılmasına kömək məqsədilə peşə kurslarının təşkili kimi tədbirlər həyata keçirmək səmərəli nəticələr verə bilər.

Tədris Mərkəzi gələcəkdə regionda beynəlxalq təlim-tədris mərkəzinə çevrilərək əhalinin və iqtisadi subyektlərin maarifləndirilməsinə, həmçinin cəmiyyətdə vergi mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsinə xidmət edə bilər.

SADƏLƏŞDİRİLMİŞ VERGİ REJİMİ

BAZAR iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri sahibkarlıq fəaliyyətinin bütün növləri üçün əlverişli vergi mühitinin yaradılmasıdır. Demək olar ki, vergi inzibatçılığı əksər hallarda iri və orta müəssisələr üzərində qurulduğundan, uçot və hesabatların aparılması qaydaları daha çox bu kateqoriyadan olan vergi ödəyicilərinə uyğunlaşdırılmış olur. Belə hallarda kiçik sahibkarlıq subyektlərində uçot və hesabatların ümumi qaydada aparılması inzibatçılığa çəkilən məsrəf baxımından sərfəli olmur. Bununla əlaqədar olaraq kiçik müəssisələrin və fərdi sahibkarların bu sahədə dövlət qayğısına, demək olar ki, xüsusi ehtiyacı vardır. Hazırda əksər ölkələrin vergi sistemində kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün sadələşdirilmiş vergi rejiminin tətbiq olunması göstərilən problemin həlli yollarından biri kimi qiymətləndirilir.

Sadələşdirilmiş vergi rejimi tətbiqinin əsas xüsusiyyətlərindən biri odur ki, onun tətbiqi zamanı vergilərin hesablanması və ödənilməsi nisbətən sadələşdirilmiş şəkildə aparılır və vergi ödəyicisindən mürəkkəbləşdirilmiş maliyyə uçotunun aparılması tələb olunur.

Beynəlxalq təcrübədə sadələşdirilmiş vergi rejiminin tətbiqinə daha çox fransız dilli ölkələrdə rast gəlinir. Bu

ölkələrdə sadələşdirilmiş vergi rejiminin tətbiqi kriteriləri, bir qayda olaraq, vergi tutulan əməliyyatların həcmi və işçilərin sayı ilə müəyyən edilir. Verginin dərəcəsi isə, adətən, bütün fəaliyyət növləri üçün eyni olur. Lakin qeyd olunmalıdır ki, belə halda təsərrüfat subyektlərinin müxtəlif rentabellik səviyyələri nəzərə alınmır. Buna görə də mütəxəssislər vergi dərəcələrinin, təsərrüfat subyektlərinin miqyasından və fəaliyyət növlərindən asılı olaraq, diferensial şəkildə tətbiq olunmasını məqsədamüvafiq hesab edirlər.

Ümumiyyətlə, sadələşdirilmiş vergi rejiminin tətbiqinin əsas üstünlüyü onun inzibatçılığının tək cə vergi ödəyiciləri üçün deyil, həm də vergi orqanları üçün asan və sadə olmasındadır. Bunun da nəticəsində vergi orqanlarının vergi yoxlamalarına çəkdikləri inzibatçılıq xərclərinin səmərəliliyinin artırılması təmin edilir. Sadələşdirilmiş vergi rejiminin çatışmayan cəhəti isə odur ki, bu rejimi tətbiq edən vergi ödəyicilərinin rentabellik səviyyəsi nəzərə alınmır.

Beynəlxalq təcrübədə sadələşdirilmiş vergi rejiminin “razılaşıdırılmış vergi”, “şərti vergi”, “patent”, “minimal vergi” kimi formaları daha çox tətbiq edilir.

“Razılaşıdırılmış vergi”nin tətbiqi Fransada daha geniş yayılmışdır. Bu rejim kiçik sahibkarlıq subyektlərinə, o cümlədən fermer təsərrüfatlarına o halda tətbiq olunur ki, onların gəlirlərinin həcmi qanunla müəyyən edilmiş həddən aşağı olsun. Həddin məbləği subyektlərin yerləşdiyi yerdən, onların miqyasından asılı olaraq müəyyən edilir. Vergini bu qaydada ödəyən şəxslərin uçotun aparılması öhdəliyindən azad edilməsinə baxmayaraq, uçotun ümumi qaydada aparılması onlara qanunla qadağan edilməmişdir.

“Şərti vergi” istehsalın orta gəlirlilik göstəricisi və yaxud iqtisadi fəaliyyətin müəyyən növü üzrə tətbiq edilir. Demək olar ki, “şərti vergi” kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün

dünyanın əksər ölkələrində tətbiq olunur. “Şərti vergi”ni tətbiq edən vergi ödəyiciləri tərəfindən hesabatın verilməsi məcburi deyildir. Lakin bununla yanaşı, müəyyən hallar, misal olaraq, qarşılıqlı vergi yoxlamalarının keçirilməsi halları nəzərə alınmaqla ilkin sənədlərin tərtibi və saxlanılması məqsədmüvafiq hesab edilir.

Ümumiyyətlə, “şərti vergi”nin tətbiq olunması rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyat üçün optimal vergi rejimi sayılır. Bundan əlavə, “şərti vergi”nin tətbiqi fəaliyyətin genişləndirilməsinə mənfi təsir göstərə bilər. Belə ki, vergitutma obyektinə real gəlirə görə deyil, ümumi dövriyyə əsasında müəyyən edildiyindən, təsərrüfat subyektləri işçilərin sayının artırılmasında və investisiyanın genişləndirilməsində maraqlı olmur.

Praktikada “şərti vergi”nin ən geniş yayılmış formasından biri verginin “patent” şəklində ödənilməsidir. “Patent” vergisinin ödənilməsi, əsasən, kiçik sahibkarlıq subyektləri o cümlədən fərdi sahibkarlar tərəfindən həyata keçirilir. Patentin dəyəri isə, təsərrüfat subyektlərinin dövriyyəsinə və yerləşdiyi yerdən asılı olmayaraq, konkret fəaliyyət sahəsi üzrə müəyyən edilir.

Sadələşdirilmiş vergi rejiminin daha bir növü olan “minimal vergi” şərti hesablaşma yolu ilə müəyyən olunur. Bəzi ölkələrdə “minimal vergi”, vergi ödəyicisinin fəaliyyətindən və ya gəlirin həcmindən asılı olmayaraq, vahid dərəcə ilə, bəzilərdə isə aktivlərin və ya dövriyyənin həcminə görə, aşağı vergi dərəcələri ilə tətbiq edilir. “Minimal vergi”nin tətbiq olunmasının başlıca xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu vergi tətbiq olunmaqla güzəşt hüquqlarından istifadəyə verilən zəmanətin minimum həddi təmin edilmiş olur. Bundan əlavə, “minimal vergi”nin tətbiqi vergi ödəyicilərinin mənfəəti vergidən yayındırmaq cəhdlərinin qarşısının alınmasında da səmərəli vasitə hesab edilir. Lakin

təcrübə göstərir ki, qeyd olunan verginin tətbiqinin çatışmayan cəhətləri də vardır. Bunlardan ən başlıcası odur ki, bu verginin uzun müddət tətbiq olunması subyektin fəaliyyətinin minimal səviyyədə “dondurulmasına” gətirib çıxara bilər.

Azərbaycanın vergi sisteminin tarixində də verginin “patent” şəklində ödənilməsi formasından istifadə olunmuşdur. Lakin Vergi Məcəlləsi qüvvəyə mindikdən sonra, bu Məcəllə ilə sadələşdirilmiş vergi, onun tətbiqi halları və qaydaları müəyyən edilmişdir.

Qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, sadələşdirilmiş vergi rejiminin tətbiqinin hər bir formasının üstünlükləri ilə yanaşı çatışmayan cəhətləri vardır. Bu da onu göstərir ki, kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən sadələşdirilmiş vergi rejiminin tətbiqinin həm vergi ödəyiciləri, həm də dövlət üçün səmərəli olması məqsədilə onun tətbiqi formalarının təkmilləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

VERGİ RİSKLƏRİ VƏ ONLARIN MİNİMALLAŞDIRILMASI

ÖLKƏMİZİN vergi sistemi üçün yeni olan “vergi riski” anlayışı “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1 yanvar 2013-cü il tarixdən qüvvəyə minmiş Qanununa əsasən vergi qanunvericiliyinə daxil edilmişdir.

Müasir biznes fəaliyyətini risksiz təsəvvür etmək, demək olar ki, qeyri-mümkündür. Buna görə də biznesdə əldə edilən uğurlar təkcə düzgün və əsaslandırılmış strategiyanın seçilməsindən deyil, həm də baş verə biləcək neqativ situasiyaların qabaqcadan nəzərə alınmasından və onların baş verməməsi üçün qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsindən asılıdır.

Hər bir insanın həyatında elə hadisələr baş verir ki, risk etmək zərurəti meydana çıxır.

Məşhur rus yazıçısı İ.A.Bunin (1870-1953) demişdir: *"Kim risk etmirsə, o daha çox risk edir"*.

Doğrudan da, risk etməyə cəsarəti olmayan şəxslər daha çətin vəziyyətə düşə bilərlər. Riskin nə olduğunu bilmək üçün risk etməyi bacarmaq lazımdır.

Bu barədə belə bir rəvayət var:

"...Dəhşətli dərəcədə isti savannada bir cavan şir yaşayırdı. O, çox güclü və cəsarətli idi. Hamının ondan qorxduğuna adət eləmişdi. Bir dəfə öz yaşadığı məskəndən

İvan Alekseyeviç Bunin

çox uzağa, tanımadığı yerə getdi. Susuzluq onu əldən salmışdı və bulaq axtarmağa başladı.

Nəhayət, o, göz yaşı kimi dum-duru olan bir gölün yanına gəldi. Gölə baxanda ömründə ilk dəfə qorxdu. Oradan dəhşətli iri gözləri olan, pırtlaşq tüklü nəhəng bir heyvan dişlərini qıcardıb ona baxırdı. Şir nərildədi və bir az da irəli getdi.

Naməlum heyvan da həmin hərəkətlə ona yaxınlaşdı. Şir pəncəsini qaldırdı. Rəqibi də eyni hərəkəti etdi. Nəhayət, susuzluqdan yanan şir risk elədi: bütün gücünü toplayıb pəncəsiylə naməlum heyvanı vurdu. Və yalnız həsrətində olduğu dumduru suyun şappiltısını eşitdi..."

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətində səmərəli nəticələrin əldə olunması üçün yeni texnika və texnologiyaların tətbiq olunması, yeni məhsulların buraxılması, yeni biznes ortaqlarının müəyyən edilib onlarla müvafiq əqdlərin bağlanması və s. vacib amillərdən biridir. Təbii ki, bunlara nail olunması informasiya çatışmazlığı və qeyri-müəyyənliyi şəraitində baş verdiyi üçün asan başa gəlmir və bu sahədə atılan hər bir

addım müxtəlif yönümlü biznes risklərini, o cümlədən mənfəətin itirilməsi və yaxud mövcud hüquq normalarının pozulması risklərini artırır. Lakin burada əsas məqamlardan biri yaranmış risklərin dərəcəsinin hansı səviyyədə olması ilə bağlıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, risklərin dərəcəsinin yüksək səviyyədə olması tək-cə biznes subyektinin deyil, həm də dövlətin marağında olmayan mənfəi amillərdəndir. Çünki bu, həm ayrı-ayrı biznes subyektlərinin, həm də bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafına maneələr yaradır. Bunlarla əlaqədar olaraq sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri təsərrüfat əqdləri ilə bağlı meydana çıxma biləcək müxtəlif risklərin qabaqcadan müəyyən edilməsindən və onların dərəcələrinin minimallaşdırılması üçün qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsindən ibarət olmalıdır. Dövlət isə bu sahədə biznes subyektlərinə yardımçı olmalı və risklərin minimallaşdırılmasını təmin edən hüquq normaları yaratmalıdır.

Yuxarıda göstərildiyi kimi, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsində yaranan risklər müxtəlif situasiyalardan irəli gələrək fərqli ola bilər. Bunlardan əsas diqqət cəlb edən risklərə vergi risklərini aid etmək olar. Sahibkarlar üçün vergi riski vergi siyasətində edilən dəyişikliklərlə, o cümlədən yeni vergilərin tətbiqi, vergi güzəştlərinin ləğvi və ya ixtisara salınması, həmçinin vergi dərəcələrinin dəyişdirilməsi hallarında meydana çıxma bilər. Ümumiyyətlə, demək olar ki, digər təsərrüfat risklərində olduğu kimi, vergi riskləri vergitutma sahəsindəki qeyri-müəyyənliklərdən, habelə qanunvericilik normalarının düzgün başa düşülməməsindən yaranır.

Beynəlxalq təcrübədə vergi risklərinin minimallaşdırılması məqsədilə dövlətlər vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasındakı münasibətlərin qarşılıqlı anlaşılma,

əməkdaşlıq və hər iki tərəfdən könüllü öhdəliklərin götürülməsi yolu ilə həll etməyə çalışırlar.

Bir çox qabaqcıl ölkələrdə, o cümlədən Amerika Birləşmiş Ştatlarında, Niderlandda, İrlandiyada və s. ölkələrdə vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında münasibətlər partnyorluq əlaqələrinin qurulması ilə tənzimlənir. Partnyorluq münasibətlərinin tətbiqinin geniş yayılmış forması kimi isə “horizontal monitoring” sistemini göstərmək olar. Vergi orqanı ilə vergi ödəyicisi arasında etibarlılığa, şəffaflığa əsaslanan “horizontal monitoring”in əsas prinsipləri saziş bağlamaq haqqında vergi ödəyicisi tərəfindən niyyətin bildirilməsini, vergi öhdəliklərinin icrasının monitoringinin həyata keçirilməsini, vergi risklərinin nəzarətini, vergi ödəyicisinə şübhəli şirkətlər barədə əvvəlcədən xəbərdarlıq edilməsini, bəyannamənin göndərilməsindən əvvəl onun məqbul olması barədə vergi orqanı tərəfindən razılığın verilməsini nəzərdə tutur.

Qeyd olunmalıdır ki, partnyorluq münasibətlərinin qurulması, qətiyyənlə, vergi öhdəliklərinin azaldılmasını və verginin itirilməsini nəzərdə tutmur, sadəcə olaraq, vergi ödəyicisinin və vergi orqanlarının inzibati yükünün azaldıl-

ması və nəticədə vergi ödəyicisinin cərimə və maliyyə sanksiyasına məruz qalmaması məqsədini daşıyır.

Təsadüfi deyil ki, qabaqcıl təcrübə nəzərə alınmaqla "Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə dəyişikliklər edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 1 yanvar 2013-cü il tarixdən qüvvəyə minmiş Qanununda vergi riskini və partnyorluq münasibətlərini tənzimləyən maddələr öz əksini tapmışdır.

Belə ki, həmin Qanunla "vergi riski", "vergi riskinin minimallaşdırılması", "vergi partnyorluğu sazişi" anlayışlarını, vergi ödəyicilərinə və vergi orqanlarına partnyorluq sazişini bağlamaq hüququnun verilməsini nəzərdə tutan maddələr Vergi Məcəlləsinə daxil edilmişdir. Vergi partnyorluğu sazişinin forması və bağlanma qaydası isə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunacaqdır.

Sonda qeyd etmək lazımdır ki, vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında partnyorluq münasibətləri qarşılıqlı əməkdaşlıq əsasında qurulmaqla vergilərin tam və vaxtında hesablanıb ödənilməsinin, vergi ödəyicilərinin işgüzar aktivliyinə və azad iqtisadi fəaliyyətinə xələl gətirilmədən minimal resurslarla maksimum səmərəli vergi nəzarətinin təşkili və həyata keçirilməsinin təmin olunması imkanları genişlənəcəkdir.

SOSIAL KAPİTAL VƏ KORPORATİV SOSIAL MƏSULİYYƏT

SON zamanlar iqtisadi və sosial elmlərdə sosial kapitala həsr edilmiş elmi tədqiqatların sayı artmışdır. Sosial kapital dedikdə, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri arasındakı əməkdaşlığın səviyyəsinin iqtisadi və ictimai faydalılığa təsiri dərəcəsi başa düşülür. Sosial kapital cəmiyyətin müxtəlif qruplarını birləşdirən bir mühitdir. Bu mühiti daha əhəmiyyətli olan ölkələrdə, bir qayda olaraq, vergilərdən yayınma halları aşağı olur.

Sosial kapital, eyni zamanda, cəmiyyətin təbəqələri arasındakı inam dərəcəsini ifadə edir. XVIII və XIX əsrlərdə ticarət müqavilələri iki tərəfin razılaşması, onların verdikləri şərəf sözü əsasında bağlanırdı və müqavilənin imzalanması onların, sadəcə, əl sıxmasından ibarət olurdu. Hətta Britaniyada XIX əsrə qədər böyük ticarət müqavilələri tərəflərin əl sıxmaları ilə həyata keçirilirdi.

Dünyanın bir çox ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da belə idi. Əgər biznes davranışında inam və etibar mövcud deyilsə, onda ticarət əməliyyatının xərcləri gözənildiyindən çox olur. Ona görə ki, inam olduğu halda xərc tələb edən informasiya toplanışına və müqavilələri işləmək üçün bahalı hüquqşünaslara ehtiyac olmur. İnəm və korporativ sosial məsuliyyət (KSM) bir-birilə sıx əlaqəlidir. KSM prinsiplərini rəhbər tutan şirkət onun fəaliyyətində maraqlı

olan tərəflərin ona inamını artırmaq üçün əlindən gələni edəcəkdir.

İnamın insan davranışında rolu barədə çox qədim bir rəvayət var. Həmin rəvayət belədir:

"Bir müdrək qocanın yanına üç cavan oğlan gəldi və ona şagird olmaq arzusunda olduqlarını bildirdilər.

Qoca:

- Mən sizi qəbul edərdəm ,- dedi,- amma bir şərtim var. Gərək mənə inanasınız.

Oğlanlar razılaşıdılar.

Yaxınlıqda keçilməz bir meşə vardı. Hər yerdə danışdılar ki, orada qorxunc əjdahalar yaşayırlar.

Qoca onları həmin meşəyə göndərdi, dedi ki, hərəniz oradan bir şələ odun gətirməlisiniz. Amma yadınızda saxlayın ki, orada heç kəs yaşamır, heç bir şeydən qorxmayın.

Şagirdlərdən birincisi heç meşəyə girməyə cəsarət eləmədi. İkincisi əvvəlcə qocaya inanıb meşəyə getdi, lakin az sonra gözüne eybəcər şeylər göründü, qulağına vahiməli səslər gəldi. O, qorxub qaça-qaça geri qayıtdı.

Üçüncü şagird isə çox cəsarətlə meşənin dərinliklərinə kimi getdi və çox çəkmədi ki, bir böyük şələ odunla geri qayıtdı. O, qocadan soruşdu:

- Müəllim, bəs camaat deyirdi ki, orada dəhşətli eybəcər heyvanlar yaşayır. Mən onlardan birini də görmədim.

- Sən mənim sözlərimə ürəkdən inandın. İnam hər şeyə qadirdir, oğlum. Orada, həqiqətən, qorxulu şey yoxdur. Bizim daxilimizdə olan qorxu hissi eybəcər məxluqlar yarada bilir və biz nahaq yerə qorxuruq".

Tərəflər arasındakı inam sosial kapital anlayışı ilə əlaqəlidir. Əslində, cəmiyyətdə inam ən kiçik, vacib sosial vahidlərdən (fərd və ailə) başlayır və millət səviyyəsinə qədər yüksəlir. Məsələn, fərdi səviyyədə inam hər hansı bir

kəsin müəyyən əşyanı lazımı yerə qoyması ilə formalaşır. Əgər bir şəxs əlində daşdığı zibil paketini heç kimin görmədiyi bir yerdə atmaq əvəzinə onu zibil qutularının olduğu yerə qədər daşıyarsa, bu şəxs, sözsüz olaraq, etibar ediləcək şəxsdir. Əgər cəmiyyətin bütün fərdlərinə bu xırda məsələdə etibar olunsaydı, onda bunun ardınca daha böyük məsələlərdə inam yaranar və nəticədə cəmiyyətin sosial kapitalı artardı. Sosial kapitalın artması isə vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında olan partnyorluq prinsipini gücləndirir. Biznes iştirakçıları yalnız öz aralarında yox, eyni zamanda, ətraf mühitin qorunmasında, vergilərin vaxtında ödənilməsində və etik davranışda məsuliyyət daşıyırlar.

Dünyanın məşhur “Shell” şirkətinin öz tullantılarını Atlantik okeanına axıtmaq cəhdi çox böyük beynəlxalq ajiotaja səbəb oldu. “Shell”in illər ərzində yaratdığı inam və sosial kapital çox sürətlə məhv oldu və bərpa olunması üçün illər tələb olundu. Oxşar taleyi “bp” şirkəti də yaşadı.

Sosial məsuliyyət daşıyan müəssisə hal-hazırkı sosial kapitalını qorumaq, gələcəkdə isə daha da artırmaq üçün mübarizə aparmalıdır.

Atlantik okeanda neft platforması

Etik davranış fərdlərin, qrupların və cəmiyyətin necə davranmalarına təsir göstərən dəyərləri və prinsipləri əhatə edir. Biznes etikasısı isə bu dəyər və prinsiplərin biznesdə necə tətbiqi ilə əlaqədardır.

Biznes etikasısı ilə sosial məsuliyyət arasında birbaşa əlaqə mövcuddur. Korporativ sosial məsuliyyət şirkətin idarəetmə strategiyasının bir hissəsidir, buna görə də biznes etikasısı sosial məsuliyyətə aid edilir. Sosial məsuliyyət etik qaydaları həm şirkətin daxilində, həm də şirkətdən kənarında sosial məsələlərlə məşğul olmağa həvəsləndirir. Vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi və onun səmərəliliyinin hansı istiqamətdə aparılması sosial kapitaldan birbaşa asılıdır. Əgər vergi siyasəti sosial kapital səviyyəsi ilə uyğunlaşmırsa, onda onun səmərəliliyi aşağı olur.

“Sosial məsuliyyət daşıyan müəssisə” anlayışı, əslində, “maraqlı tərəflər” nəzəriyyəsinin bir hissəsini təşkil edir. Sosial siyasət baxımından onun funksiyalarının bir hissəsinin müəssisələrə keçməsi onun effektivliyinin artırılması ilə yanaşı, dövlətin sosial yükünü və eyni dərəcədə vergi yükünü də azaldır. Vaxtilə ABŞ-ın “General Electric” şirkəti maraqlı tərəflərin dörd əsas qrupunu müəyyənləşdirmişdir:

- səhmdarlar;
- işçilər;
- müştərilər;
- cəmiyyət.

Əsas maraqlı tərəflərin şirkətin və ya qurumun fəaliyyətində bilavasitə və davamlı iştirakı mütləqdir. Əks təqdirdə, şirkət və ya qurum irəli gedə bilməz. Bu qrupa səhmdarları, investorları, işçiləri, müştəriləri, təchizatçıları, dövləti (hökuməti) və qanunları aid etmək olar. İkinci dərəcəli səhmdarlar isə şirkətin fəaliyyətinə təsir göstərilər, lakin ticarət əməliyyatlarında (əqdlərdə) onların bilavasitə iştirakı vacib deyildir. Bu qrupa medianı və xüsusi maraqlı qrupları, yəni əhalini aid etmək olar. Kanadada 70 nəhəng şirkət arasında aparılan araşdırmalar nəticəsində belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, maraqlı tərəflərin məsələləri və sosial məsələlər deyilən iki qrup amil mövcuddur. Şirkətlərin rəhbərləri yalnız maraqlı tərəflərlə olan münasibətlərini idarə edirlər, cəmiyyətlə olan münasibətlərə isə fikirlər vermirlər. Bu amili nəzərə alan şirkətlər daha çox müvəffəqiyyətlər əldə etmişlər. İnsanlara dəyər vermədən, sosial kapital yaratmadan, yalnız sahib olduğu varidatını və əmlakını qorumağa çalışan qurum özü-özünü iflasa sürükləyir.

DÜNYA İQTİSADIYYATINDA VERGİ SİYASƏTİNİN İMPERATİVLƏRİ

BEYNƏLXALQ aləmdə iqtisadi münasibətlərin müasir mərhələsində istər inkişaf etmiş, istərsə də inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən siyasətin tərkib hissələrindən biri olan vergi siyasətinin qarşısında duran əsas məsələlərdən biri də iqtisadi aktivliyi artırmaq yolu ilə əhalinin daha yüksək həyat səviyyəsinə nail olmaqdan ibarətdir. Bunu, əlbəttə, yerinə yetirmək o qədər də asan məsələ deyil. Ona görə də bütün ölkələrin iqtisadiyyatında vergi siyasəti ilə bağlı imperativ tədbirlər görülməlidir.

"İmperativ" sözü latınca "imperativus" kimi səslənir və "məcburi", "amiranə", "qəti surətdə" mənalarında işlənir (latınca "impero" – "buyurmaq", "əmr etmək" sözündəndir). Fəlsəfədə "imperativ" dedikdə "ümumi mənəvi göstəriş (sərəncam)" başa düşülür. Vergi siyasətində bu cür imperativ tədbirlər vaxtında və dəqiq yerinə yetirilsə, əhalinin iqtisadi vəziyyəti bir o qədər yaxşılaşar, dövlət də bir o qədər varlanar, vergilər vaxtında ödənər, qanunlara riayət edilər, narazılıq olmaz.

Hər hansı bir ölkənin əhalisi kasıbdırsa, vergilər yığılmayacaq, dövlətin xəzinəsi boşalacaq, əvvəlcə əhali, sonra isə dövləti idarə edənlər dilənçi vəziyyətinə düşəcəklər.

A.Qəhrəmanlının "İfritə" nağıl-pyesində ölkə vətən-

daşlarının bütün varidatını vergi yığmaq yolu ilə ələ keçirmiş hökmdarın acınacaqlı vəziyyəti təsvir edilir.

"Xarabalıqda qalaça. Qaraxan dilənçi paltarında gəlir.

Qaraxan – Bir vaxtlar burada səfali bir bağ vardı. Bülbüllər oxuyurdu. İndi bayquş ulayır. (Qalaçaya girir). Qalaçada xalılar döşənmişdi, indi əqrəblər, hörümçəklər gəzişir. Ey ifritə! Buradasanmı?

(İfritə görünür).

İfritə – Xoş gəlibsən, səfa gətiribsən. Sizlərdə əzizlərinizi bu cür qarşılayırlar, eləmi? Son nəfəsində gül camalımı görmək istəyirsən?

(Qəhqəhə ilə gülür).

Qaraxan – Səndən kömək istəməyə gəlmişəm.

İfritə – Sonun çatıb deyə gəlmişən. Mən əzabsız ölməyinə kömək elərəm. Vaxtında gəlibsən. Gözləyirdim səni, Qaraxan şah!

Qaraxan – Mən şah deyiləm, dilənçiyəm.

İfritə – Sən həm də şahsan. Dilənçilərin şahı yalnız dilənçi ola bilər. Var-dövlət yığa bildinmi, dilənçi şah?

Qaraxan – Yığmışdım, hamısını dağıtdılar, talan elə-dilə, yandırdılar.

İfritə – Talanla yığılan talan olunmalıdır, tacir Toxtamışın oğlu! Bu adi həqiqəti sən bilmirdinmi?

Qaraxan – Deməli, məni aldadıbsan, ifritə! O murdar, iyrənc boğazını bu əllərimlə boğa bilsəydim...

İfritə – Hər kəs öz işini görür, dilənçi şah! Mənim işim də budur. Ölkəni xarabalığa çevirdim. Ölən öldü, qaçan qaçdı. Sən də öz son mənzilinə gəlib çıxmısan".

Məşhur Danimarka yazıçısı Hans Kristian Andersen (1805-1875) bütün dünyada geniş yayılmış nağıllar yazmışdır. Onlardan biri də "Padşahın təzə libası" adlanır. Bu nağılda fırldaqçılar guya elə gözəl paltar tikirlər ki, onu

Hans Kristian Andersen

axmaq adam görmür. Beləliklə, padşahı, əslində, lüt vəziyyətdə camaatın qarşısına çıxarırlar. Deməli, eyni qayda ilə bütün əhalini də lüt vəziyyətə salıb onun şəraitini tərifləmək və çox gözəl yaşadığını ona təlqin eləmək olar. Yuxarıda bir parçası verilmiş nağıl-pyesdə də, əslində, Qaraxan padşah lütdür, onun heç bir şeyi yoxdur. Düzgün aparılmamış vergi siyasəti onun özünü də, təbəələrini də dilənçi kökünə salmışdır.

Əhalinin daha yüksək həyat səviyyəsinə malik olması dünya iqtisadiyyatında vergi siyasətinin əsas prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsini tələb edir. Digər tərəfdən, qloballaşma proseslərinin genişlənməsi, ölkələr arasında informasiya mübadiləsinin yeni mərhələyə daxil olması, dünya iqtisadiyyatında multimilli korporasiyaların rolunun artması vergi siyasətinin imperativ xarakter daşıyan, həlli vacib olan aşağıdakı problemlərini aktullaşdırır:

- vergi məsələlərində beynəlxalq əməkdaşlıq;
- “yaşıl vergi” siyasəti və onun həyata keçirilməsi;
- istehlak vergilərinin təkmilləşdirilməsi;

- vergi risklərinin təkmilləşdirilməsi;
- transfert qiymətqoyma və vergitutma;
- iqtisadi inkişaf və vergi siyasəti;
- korrupsiya və maliyyə cinayətinə qarşı mübarizədə vergitutmanın rolunun gücləndirilməsi;
- vergi güzəştləri və əmələtmə prinsiplərinin təkmilləşdirilməsi.

Son illərin maliyyə və iqtisadi böhranından sonra inkişaf etmiş ölkələrin böyük əksəriyyəti iqtisadi inkişafı riskə almadan dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılması vəzifəsi ilə üz-üzə qaldılar.

İqtisadi artıma nail olmaq üçün vergi orqanları hansı addımları atmalıdırlar?

İnkişafa istiqamətlənən vergi sisteminin əsas vəzifəsi yalnız daxili problemləri aradan qaldırmaq deyil, eyni zamanda, iqtisadi inkişafın əsas təkanverici amilləri olan investisiya, innovasiya və sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırmaqdan ibarətdir. Buna görə də inkişafa istiqamətlənən vergi islahatı vergi yükünün bir hissəsini istehsaldan götürüb istehlaka və daşınmaz əmlaka yönəltməlidir.

Vergitutma davamlı inkişaf və yoxsulluğun azaldılması istiqamətində ən əsas vasitə olmaqla sosial-iqtisadi bərabərliyin tənzimlənməsində də vacib funksiyaları yerinə yetirir.

2015-ci ilə qədər Minilliyin İnkişaf Hədəflərinə nail olmaq məqsədilə vergi siyasəti ilə bağlı aşağıdakı hədəflər gücləndirilməlidir:

- şəffaflığın artırılması;
- vergi administrasiyalarının imkanlarının gücləndirilməsi;
- vergi bazasının genişləndirilməsi;
- donor ölkələrdə məlumatlandırmanın artırılması.

İƏİT – İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) 2010-cu ildə Vergi və İnkişaf missiyası üzrə Qeyri-

Rəsmi Vergi Tapşırığı hazırlamışdır. Vergi tapşırığı dörd əsas məsələni əhatə edir:

- vergitutma, dövlət quruculuğu və yardım;
- transfert qiymətqoyma;
- sahibkarların maliyyə hesabatlarında şəffaflıq;
- informasiya mübadiləsi.

Texnologiyanın sürətlə inkişaf etdiyi müasir dövrdə əsas problemlərdən biri də ətraf mühitin çirklənməsi və yaşıllığın azalmasıdır. Bu nöqteyi-nəzərdən “Yaşıl vergi siyasəti və onun həyata keçirilməsi” mövzusu xüsusilə diqqəti cəlb edir. Yaşıllaşdırmanın artırılması və iqlim dəyişikliyi qlobal problemlərdir. Dünyanın bütün ölkələri ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısını almaq məqsədilə iqtisadi siyasət alətləri üzərində çalışırlar. Ətraf mühitlə bağlı vergilər və tullantıların ticarət proqramları ən effektiv iqtisadi siyasət alətlərindəndir. Son illər ərzində enerji məhsullarından və tullantılardan tutulan vergilərin ətraf mühitin çirklənməsi probleminə təsiri barədə araşdırmalar və təhlillər aparılır. 2010-cu ilin 8 noyabr tarixində İƏİT-in (OECD) Kopenhagenə keçirdiyi, “Qlobal yaşıllaşdırma”ya həsr olunmuş

Danimarkanın paytaxtı - Kopenhagen

konfransın yekunlarına əsasən, qeyd etmək olar ki, yaşıllaşdırma sahəsində innovasiyaya təkan verməyin ən güclü və səmərəli üsulu vergi sistemində bu problemlərlə bağlı islahatların aparılmasıdır. Əslində, vergi dərəcələrini artırmaq yox, vergilərin tərkib hissəsində dəyişiklik etmək lazımdır. Ətraf mühitin çirklənməsi və ya tullantılardan tutulan vergilərin tətbiqi ekoloji problemlərin həllində vacib olan elementlərdir.

İqlim dəyişikliyini məhdudlaşdırmaq üçün atmosfərə buraxılan qaz tullantılarını mümkün qədər azaltmaq vacibdir və bu, əslində, qlobal bir vəzifədir. Nəzərə alsaq ki, qaz tullantıları atmosferdə 50 ilə yaxın qalır, bu halda problem daha da ciddiləşir. Artıq bir çox dünya ölkələri tullantıların və onların satışının tamamilə məhdudlaşdırılması rejiminə can atırlar. Bu istiqamətdə əsas vasitə tullantılardan vergi tutulması və ya bu sahədə mövcud vergilərin dərəcələrinin artırılmasıdır. Bu zaman pənarik təsərrüfatı ilə məşğul olan evlər və sahibkarlar təbii olaraq məcbur olacaqlar ki, qaz tullantısı ilə nəticələnən enerji istifadəsini mümkün qədər məhdudlaşdırsınlar və ya təbiətə daha az ziyan vuran məhsullardan istifadə etsinlər.

İNNOVASIYA YÖNÜMLÜ VERGİ MEXANİZMLƏRİ

MÜASİR dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatı qarşısında duran ən mühüm problemlərdən biri real sektorun innovasiya yönümlü inkişafını stimullaşdırmaqdan ibarətdir. Bu siyasətin həyata keçirilməsində dövlətin rolu biznesin maraqları ilə cəmiyyətin ictimai maraqlarının balanslaşdırılmasından ibarətdir. İqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsində ənənəvi qeyr-neft sektorunun inkişafı ilə yanaşı innovasiya xarakterli, elmi tutumlu sahələrin inkişafı da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsi sübut edir ki, məhz səmərəli vergi mexanizmlərinin tətbiqi nəticəsində innovasiya yönümlü müasir iqtisadiyyat yaratmaq mümkün olmuşdur. Mineral təbii ehtiyatları, demək olar ki, olmayan Yaponiya məhz elmi cəhətdən əsaslandırılmış, praktiki cəhətdən sınaqdan keçmiş vergi mexanizmlərinin tətbiqi nəticəsində dünyanın iqtisadi cəhətdən güclü, innovasiya baxımından isə lider ölkələrindən birinə çevrilmişdir. Yaponiyada innovasiya yönümlü vergi siyasəti aşağıdakı istiqamətləri aşağıdakı əsas istiqamətlərdən ibarət olmuşdur:

- innovasiya sahəsində çəkilən xərclərə vergi güzəştlərinin tətbiqi;
- xaricdən əldə olunan texnologiyaların alınmasının iqtisadi cəhətdən stimullaşdırılması;

- elmi-tədqiqat məqsədləri üçün alınan avadanlıqlara sürətləndirilmiş amortizasiya ayırmalarının tətbiqi;
- elmi-texniki tədqiqatlar üçün vergi güzəştlərinin tətbiqi.

Bir çox ölkələrdə vergi güzəştləri ilə yanaşı vergi tətillərinin elan edilməsi də tətbiq edilir. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının müasir mərhələsində innovasiya yönümlü klasterlərin yaradılması imperativ xarakter daşıyır. Bu, bir tərəfdən, iqtisadiyyatın neft sektorundan asılılığını zəiflədir, digər tərəfdən isə, davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə zəmin yaradır. İxtiyari, o cümlədən innovasiya xarakterli sahələrin inkişafında vergi güzəştlərinin tətbiqinin stimullaşdırıcı funksiyaları ilə yanaşı vergi inzibətçılığı baxımından çatışmayan cəhətləri də mövcuddur. İqtisadiyyatın qloballaşması, beynəlxalq şirkətlərin müxtəlif vergi dərəcələrinə malik ölkələrdə fəaliyyət göstərməsi vergi güzəştlərindən istifadə etməklə manipulyasiya imkanları yaradır və vergilərdən yayınırlar. Digər tərəfdən, texnologiyaların sürətli inkişafı, hansı xərclərin innovasiya, hansının qeyri-innovasiya yönümlü olmasının müəyyən edilməsində çətinliklər yaranır. Bu isə vergi orqanları üçün əlavə inzibati xərclər əmələ gətirir.

İnnovasiya sahələrinin inkişafının ən səmərəli yolu elmi və innovasiya tutumlu məhsulların qiymətindəki vergi payına təsir edən çevik mexanizmlərin yaradılmasından ibarətdir.

İnnovasiya və elmi tutumlu sahələri iqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqləndirən ən əsas xüsusiyyət onun ixtisaslı elmi kadrlara və mütəxəssislərə olan tələbinin yüksək olmasıdır. Ona görə bu müəssisələrdə əməkhaqqı fondu kifayət qədər yüksək olmalıdır. Əməkhaqqı fondunun yüksək olması isə innovasiya xarakterli müəssisələrdə fərqli stimullaşdırma siyasətinin aparılması zərurətini meydana

çıxarır. Bu halda aşağıdakı stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi səmərəli hesab edilə bilər:

- innovasiya xarakterli sahələrdə əməkhaqqı fondunun yüksək olması nəzərə alınaraq sosial vergilərə fərdi yanaşma;

- ölkəyə idxal olunan yüksək texnoloji parametrlərə malik innovasiya xarakterli avadanlıqların əlavə dəyər vergisindən azad edilməsi;

- vergilərin stimullaşdırıcı rolunu gücləndirmək məqsədi ilə elmi və innovasiya xarakterli təşkilatlara xüsusi vergi rejimlərinin tətbiq edilməsi.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 164.2 maddəsinə əsasən, müasir texnologiyanı təmin edən avadanlıqların idxalı əlavə dəyər vergisindən azad edilə bilər. Bir çox ölkələrdə innovasiya məhsullarının maya dəyərinin aşağı salınması üçün bu məhsulları istehsal edən şirkətlərin əmlak vergisindən azad edilməsi də tətbiq edilir.

Innovasiya və elmi yönümlü sahələrdə xüsusi vergi rejiminin tətbiqi bu sahələrin problemləri nəzərə alınmaqla onun inkişafına stimullaşdırıcı təsir göstərə bilər. Bu tədbirlər innovasiya yönümlü sahələrin vergiyə cəlb edilməsi məsələlərinə kompleks şəkildə yanaşmaqla vergi inzibatçılığı problemlərinin aradan götürülməsinə şərait yaratmış olar. Lakin eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, innovasiya sahələrinin inkişafının təmin edilməsində vergi, gömrük siyasəti sahəsində aparılan stimullaşdırıcı tədbirlərlə yanaşı rəqabət qabiliyyətli mühitin qorunması ilə bağlı tədbirlər həyata keçirilməlidir.

İQTİSADI SİSTEMDƏ ETİBARIN YARADILMASINDA VERGİ SİSTEMİNİN ROLU

ETİBARI qazanmaq çox çətinidir, nəinki onu itirmək... İqtisadiyyatda biznes qurumlarının səmərəli fəaliyyəti və gələcək inkişafının təmin olunmasının əsas şərtlərindən biri etibarlılıq prinsipinin gözlənilməsidir. Dünya iqtisadi sistemini bürümüş sonuncu böhran onu göstərdi ki, iqtisadiyyatın müxtəlif strukturlarında – maliyyə bazarlarında, bank-kredit sistemində, fond bazarlarında baş verən gərginliklərlə bərabər böhranın dərinləşməsinə təsir edən əsas faktorlardan biri etibarın itməsidir. Reallıq göstərir ki, biznes strukturları və bazar iştirakçıları arasında etibarın itirilməsi nəticəsində iqtisadi prinsiplərin pozulması nəticə etibarilə böhranın çox böyük sahələri əhatə etməsinə, iqtisadiyyatın hər bir iştirakçısının və bölmələrinin bu sahəyə daxil olmasına gətirib çıxarır.

Uzun illər boyu formalaşmış iqtisadi konsepsiyaya əsasən, iqtisadi sistemə etibarın indikatorları aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir. Birincisi, xroniki ödəməmələrin olmaması; yəni, bazar iştirakçıları, iqtisadi subyektlər və agentlər arasında ödəməmələrin olmaması etibarın əsas başlıca komponentlərindən biri kimi çıxış edir.

İkincisi, əməkhaqqı və pensiya borcunun olmaması.

Üçüncüsü, əhəlinin bank depozitlərinin artması.

Nəhayət, dördüncüsü, uzunmüddətli investisiya qoyu-

luşlarının xüsusi çəkisinin artması; yəni, iqtisadiyyatda dövlət tərəfindən deyil, biznes iştirakçıları tərəfindən uzunmüddətli sərmayə qoyuluşlarının artması.

Azərbaycan iqtisadiyyatında subyektlər arasında bu gün xroniki ödəməmələr problemi yoxdur. Eyni zamanda, əməkhaqqı və pensiya borcu problemi də tam aradan qaldırılıb. Əhalinin bank depozitinin artımını, o cümlədən, investisiya qoyuluşlarının xüsusi çəkisinin artması, həmin sahələrdə də problemlərin olmadığını deməyə əsas verir. Məsələn, iqtisadi sistemə etibarın artması nəticəsində əhalinin banklara qoyduqları əmanətlərin həcmi 2007-ci ilə nisbətən 2,8 dəfə artaraq, 2011-ci ildə 4 milyard 119,8 milyon manat təşkil etmişdir. İqtisadi sistemə sahibkarlıq subyektlərinin etimadının artması biznes qurumları tərəfindən iqtisadiyyata yatırılan investisiyaların həcmünün artması ilə də müşayiət olunur. Belə ki, büdcə vəsaitləri istisna olmaqla, müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri hesabına əsas kapitalla investisiyalarının həcmi 2009-cu ilə nisbətən 32,3 faiz artaraq 2010-cu ildə 5 milyard 41,9 milyon manat təşkil etmişdir.

Azərbaycan manatı

Etibarın təmin olunmasında və qorunmasında vergi sisteminin, o cümlədən vergi qanunvericiliyi və inzibatçılığın də çox böyük rolu vardır. İlk növbədə, vergi qanunvericiliyinin sabit olması biznesin aparılan vergi siyasətinə etibarlılığının göstəricisidir. Əgər vergi qanunvericiliyi dəyişirsə, yəni vergi növlərinin tətbiqi, vergi dərəcələrinin yüksəldilməsi, vergi güzəştlərinin azaldılması və s. baş verirsə, biznes iştirakçıları öz fəaliyyətlərini gələcək dövr üçün proqnozlaşdırma bilməz.

Azərbaycanın Vergi Məcəlləsində vergilərin sayı və vergi dərəcələrinin artırılmaması, vergi qanunvericiliyinin stabilliyi və ədalətliyi prinsipləri öz əksini tapmışdır.

Vergi ödəyiciləri arasında diskriminasiyanın, o cümlədən, hüquqi və fiziki şəxslər, xarici və yerli vergi ödəyiciləri arasında diskriminasiyanın yolverilməzliyi təsbit olunmuşdur. Vergilər siyasi, ideoloji, etnik, konfessional və vergi ödəyiciləri arasında digər xüsusiyyətlər əsas götürülməklə müəyyən edilə bilməz və diskriminasiya xarakteri daşıya bilməz. Bu, vergi qanunvericiliyinin ədalətliyinin tam təmin olunmasının başlıca xüsusiyyətlərindən biridir. Beləliklə, vergi sistemində sabitlik, ədalətlik və səmərəlilik etibarın qorunmasında əsas faktorlardan biri kimi çox mühüm yer tutur.

BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏDƏ QARŞILIQLI ASILILIQ

MÜASİR qloballaşan dünyada transmilli beynəlxalq şirkətlər tərəfindən transfert qiymətlərinin tətbiqi vergilərdən yayınmanın ən geniş yayılmış üsullarından biridir. Qarşılıqlı asılı tərəflər arasında aparılan əməliyyatlarda qiymətlərin bazar qiymətləri ilə müqayisədə fərqli müəyyən edilməsi transfert qiymətləri adlanır. Transfert qiymətləri bazar qiymətlərindən aşağı və ya yuxarı ola bilər. Nəzərə alsaq ki, dünya ticarətinin 60-70%-i transmilli şirkətlərin payına düşür, onda bu üsulla vergilərdən yayınmanın miqyasının necə böyük olduğu şübhə doğurmur.

Transfert qiymətləri, əsasən, qarşılıqlı surətlə asılı olan şəxslər tərəfindən həyata keçirilir. Beynəlxalq təcrübədə qarşılıqlı asılı şəxslərin müəyyənləşməsinin müxtəlif üsulları mövcuddur.

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) “Vergi xidmətləri və transmilli şirkətlər üçün transfert qiymətləri barədə Qaydalar”ı qarşılıqlı asılı şəxslər arasında aparılan əməliyyatlara tətbiq edilir. OECD-nin Vergi Konvensiya modelinin 9-cu maddəsinə əsasən, vergi ödəyiciləri aşağıdakı hallarda qarşılıqlı asılı şəxslər sayılırlar:

- bir müəssisə digər müəssisənin idarə edilməsində, nəzarət olunmasında və ya kapitalında birbaşa və ya dolayı iştirak edərsə;

- onların qarşılıqlı kommersiona və maliyyə münasibətlərində iki müstəqil müəssisə arasında mövcud ola biləcək münasibətlərdən fərqli şərtlər yaradılırsa, yaxud müəyyən edilirsə.

Beləliklə, qarşılıqlı asılılıq onun üçün üç əsas şərtlə: idarəetmədə, nəzarətdə və kapitalda olan iştirakı ilə müəyyən edilir.

Göründüyü kimi, kapitalda iştirak qarşılıqlı asılı tərəflərin müəyyən edilməsinin 3-cü şərti kimi götürülmüşdür. İdarəetmə və nəzarətdə iştirakın nədən ibarət olması barədə OECD-nin maddələrində heç bir izahat verilməmişdir. Ona görə də bu halda milli qanunvericiliyin müddəaları əsas götürülür. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 18-ci maddəsində qarşılıqlı surətdə asılı olan şəxslərin şərtləri müəyyənləşdirilmişdir. Burada hər üç şərt nəzərdə tutulmuş və bir şəxsin digər şəxsin əmlakında iştirakı 20% həcmində müəyyənləşdirilmişdir. Rusiya Federasiyasının “Vergitutma məqsədləri üçün qiymətlərin təyini prinsiplərinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar qanunvericilik aktlarına dəyişikliklərin daxil edilməsi haqqında” Qanununa əsasən, qarşılıqlı surətdə asılı olan şəxslərin payı 25% həddində nəzərdə tutulmuşdur. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, real təcrübədə iştirak payının müəyyən edilməsi məlum çətinliklərlə bağlıdır. Ona görə də bir çox ölkələrdə qanunvericilik aktlarında iştirak payı konkret olaraq qeyd edilmir. Məsələn, transfert qiymətqoymaya qarşı mübarizədə böyük uğurlar qazanmış Avstraliyada vergi orqanlarının qarşılıqlı surətdə asılı olan tərəflərin müəyyən edilməsinə aid hüquqları genişləndirilmişdir.

Bir şəxs digər şəxsin idarə edilməsində, ona nəzarətdə və kapitalında birbaşa iştirak edirsə, bu halda vergi orqanları həmin şəxslər arasında nəzarətin mövcudluğunu daha

ətraflı təhlil etməlidirlər. Misal üçün: ABŞ-ın vergi orqanları hesab edirlər ki, əgər bir şəxs öz əmlakını digər bir şəxsə satarsa və alıcı, öz növbəsində, həmin əmlakı satıcıya icarə hüquqları çərçivəsində geri qaytararsa, bu halda sözügedən şəxslərə nəzarət olunan şəxslər kimi baxıla bilər.

Almaniyada qarşılıqlı surətdə asılı olan şəxslər aşağıdakı hallarda müəyyən edilir:

- yerli və xarici şirkətdə iştirakı və kapitalda payı azı 25% olduqda;
- bir şəxs digər şəxsin və ya hər ikisi hər hansı üçüncü şəxsin qərarvermə prosesinə nəzarət edə bildiyi halda.

Bir tərəfin digər şəxsin fəaliyyətinə nəzarət edə bilməsi praktikada xeyli mürəkkəbdir. Onun sübut olunması bir çox hallarda məhkəmə qərarı vasitəsilə həyata keçirilir.

Kanadada transfert qiymətdəyən zamanı “uzadılmış əl” prinsipi əsas prinsip olaraq götürülür. Məhkəmə praktikasında bu prinsipə uyğun gəlməməyin üç əsas meyarı nəzərə alınır:

- hər iki tərəfin gəlir əldə etməsində ümumi məqsədin olması;
- tərəflərin qarşılıqlı surətlə

fəaliyyətində ümumi maraqların əsas götürülməsi və fərdi marağın olmaması;

- faktiki olaraq tərəflərin fəaliyyətinə ümumi nəzarətin olması.

Yaponiyada isə kapitalda iştirak ilə yanaşı, aşağıdakı amillər də əsas götürülür:

- bir təşkilatın digər təşkilatın qeyri-maddi aktivlərindən istifadə edərək fəaliyyət göstərməsi;

- hər hansı bir təşkilatın fəaliyyətinin digər tərəfin maliyyə dəstəyindən asılı olması.

Göründüyü kimi, beynəlxalq təcrübədə qarşılıqlı surətlə asılı olan şəxslərin müəyyən edilməsi prinsiplərinin ümumi cəhətləri ilə yanaşı, fərqləndirici cəhətləri də mövcuddur.

ƏHALİNİN MƏŞĞULLUĞU VƏ GƏLİR VERGİSİ

ƏSASLANDIRICI ictimai-iqtisadi quruluşundan asılı olmayaraq, hər bir dövlətin qarşısında duran əsas məsələlərdən biri əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsindən ibarətdir. Əhalinin məşğulluğu, bir tərəfdən, onun gəlirlərinin təmin edilməsində, digər tərəfdən isə, dövlətin sosial yükünün azaldılmasında əsas rol oynayır. Bu baxımdan dövlət yeni iş yerlərinin açılmasını stimullaşdırmaqla, eyni zamanda, davamlı sosial-iqtisadi inkişafa əsas yaradır. Məşğulluğun stimullaşdırılmasında dövlət tərəfindən istifadə olunan əsas iqtisadi alətlərdən biri də vergi siyasətidir. İqtisadi nəzəriyyəyə əsasən, vergi yükünün istehsaldan istehlaka keçirilməsi müəssisələrin sərəncamında qalan gəlirləri artırır, bu isə, öz növbəsində, onu investisiya resurslarına keçirməklə yeni iş yerlərinin açılmasını stimullaşdırır. Yeni iş yerlərinin açılması məşğulluğun səviyyəsinə təsir etməklə büdcəyə daxil olan gəlir vergisi və sosial ayırmaların məbləğini artırır. Başqa sözlə, məşğulluğun səviyyəsini artırmaqla həm əhalinin həyat səviyyəsi yüksəlir, eyni zamanda, vergi siyasətinin fiskal funksiyası da təmin edilir. Məhz bu baxımdan yeni iş yerlərinin açılması bir çox inkişaf etmiş ölkələrin əsas strateji məqsədidir.

Azərbaycanda da dövlət tərəfindən həyata keçirilən vergi siyasətinin əsas prioritet istiqamətlərindən biri də

əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılmasından və yeni iş yerlərinin açılmasını məhdudlaşdıran amillərin aradan götürülməsindən ibarətdir. Bu amillərin sayı çox olsa da, əsasən, aşağıdakılardan ibarətdir:

- əmək bazarında əməyə olan tələblə onun təklifinin strukturu arasındakı uyğunsuzluğun aradan qaldırılması problemi;

- hər bir şəxsin əmək bazarında öz əməyini sərbəst surətdə təklif etməsi imkanlarının təmin olunması;

- əməyə olan tələbin yüksək qalması üçün qabaqlayıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Göründüyü kimi, bu problemlərin həlli yalnız vergi siyasəti ilə məhdudlaşır. Burada əmək bazarının tələbləri ilə təhsil siyasətinin uyğunlaşması, investisiya siyasəti, sahibkarlığın, xüsusilə, orta və kiçik biznesin inkişafı vacib amillərdir. Bu baxımdan əhalinin məşğulluğu səviyyəsinin artırılması məqsədi ilə həyata keçirilən vergi siyasəti dövlət tərəfindən həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin digər istiqamətləri ilə əlaqələndirilməlidir.

Əhalinin gəlirlərinin formalaşmasında gəlir vergisi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Gəlir vergisi dərəcələrində baş verən dəyişikliklər bilavasitə əhalinin gəlirlərinə təsir göstərir. Gəlir vergisinin azaldılması, digər şərtlər dəyişmədikdə (inflyasiya səviyyəsi, faiz dərəcələri), əhalinin real qazancını artırır. Belə olduğu halda, əmək bazarında işçi qüvvəsinin təklifi artır. İşçi qüvvəsinin təklifinin artması isə, ona olan tələb artmadıqda, yenidən əməkhaqqının aşağı düşməsinə gətirir. Bu, əmək bazarında mövcud olan tələb və təklif qanunudur. Vergi dərəcələrini dəyişməklə əmək bazarında tələblə təklif arasında mövcud olan tarazlıq nöqtəsini müxtəlif istiqamətlərdə dəyişmək olar. Lakin vergi dərəcələri vasitəsilə məşğulluğun stimullaşdırılması iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə eyni şəkildə təsir

göstərmir. Bu, ilk növbədə, əmək bazarında tələb və təklifin əməkhaqqına görə elastikliyindən asılıdır. Adətən, elastiklik əmsallarını qiymətə görə hesablayırlar. Əgər qiymət dəyişirsə, ona olan tələb dəyişmirsə, onda belə məhsullar qeyri-elastik məhsullar adlanır. Məsələn, çörəyin qiyməti artdıqca ona olan tələb azalmır. Eyni effekti əmək bazarında da müşahidə etmək olar. Əmək bazarının istehlak bazarından fərqi ondan ibarətdir ki, tənzimləyici parametrlərini əməkhaqqı oynayır.

Əgər bazar qeyri-elastikdirsə, yəni əməkhaqqında baş verən dəyişikliklər əməyə olan tələbdə kiçik dəyişikliklərə gətirirsə, onda bu sahədə vergi dərəcələrinin aşağı salınması əmək bazarındakı vəziyyətə az təsir göstərir. Lakin elastik əmək bazarlarında bu dəyişmələr avtomatik olaraq böyük dəyişmələrə gətirir. Belə hallarda vergi siyasəti daha səmərəli təsir effektinə malik olur.

Vergi dərəcələrinin artırılması isə daha ağır vəziyyətin yaranmasına gətirib çıxara bilər. Əhalinin maddi vəziyyəti pisləşsə, ölkədə iqtisadi böhran başlayar, vergiləri ödəmək mümkün olmaz.

Vergiləri həmişə artıran dövlət başçıları haqqında çoxlu nağıllar var. Onlardan biri belədir:

"Keçmişdə bir padşah vardı. Ölkəsinin əhalisi də, qonşu ölkələrin hökmdarları da bilirdilər ki, o, çox xəsisdir. Vergilərin dərəcəsi həddindən artıq idi, kasıblar yeməyə çörək tapmırdılar.

Bir dəfə padşah qərara aldı ki, bundan sonra xeyirxah olsun, zülm eləməkdən əl çəksin. Ölkədəki ağıllı adamları bir yerə yığdı, soruşdu ki, insanlara yaxşılıq eləmək üçün nə etməlidir?

Onlar cavab verdilər:

- Yaxşılığı xoşbəxt adamlar edə bilər.

Padşah fikirləşdi: "Axı mən xoşbəxt deyiləm, həmişə

nəyimsə çatmır. Gərək mənim o qədər var-dövlətim olsun ki, özümü xoşbəxt hiss edir".

O, vergiləri yenidən artırdı ki, dövləti istədiyi qədər olsun. Dövlət artdı, amma padşah yenə xoşbəxt olmadı".

Beləliklə, gəlir vergisində baş verən dəyişikliklər iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində fərqli nəticələrə gətirir. Aparılan elmi tədqiqatlar sübut edir ki, gəlir vergisinin azaldılması hesabına məşğulluğun artırılması qısamüddətli təsirə malikdir. Uzunmüddətli dövrdə onun təsiri aşağıdır.

Makrosəviyyədə vergi siyasətinin məşğulluğa təsirinin müxtəlif modelləri mövcuddur. Vergi siyasətinin məşğulluğa təsirinin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün Avropa İttifaqı ölkələri üzrə maraqlı tədqiqat aparılmışdır. Aparılan tədqiqatlar sübut etmişdir ki, əhalinin məşğulluğuna təsir göstərən 260 tədbir içərisində vergitutma ilə bağlı tədbirlər ikinci yerdədir. Hal-hazırda Azərbaycanda vergilər sahəsində mövcud qanunvericilik, vergi ödəyicilərinə göstərilən elektron xidmətlər, qeydiyyatın "bir pəncərə" sistemi ilə aparılması məşğulluğun təmin edilməsində böyük rol oynayır. Lakin məşğulluğun səviyyəsi, qeyd edildiyi kimi, yalnız vergi siyasəti ilə yox, həm də iqtisadiyyatın digər sahələrində aparılan tədbirlərlə bağlıdır.

BAZAR İQTİSADİYYATINDA ƏMLAK VERGİSİ VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

AZƏRBAYCAN iqtisadiyyatının inkişafının müasir mərhələsində mülkiyyət münasibətləri və onun dövlət tərəfindən qorunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu isə öz növbəsində mülkiyyət münasibətlərinin bazar iqtisadiyyatının inkişafına uyğun şəkildə təkmilləşdirilməsi prosesində əmlak vergisinin rolunu artırır. Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatına keçid mərhələsinin başa çatması, makroiqtisadi göstəricilərin dinamikasında əldə olunan nəticələr əmlak üzərində mülkiyyət hüququnun beynəlxalq standartlara çatdırılması üçün əmlak vergisinin yeni təkmilləşdirmə prinsiplərinin müəyyən edilməsini tələb edir. Dünya ölkələrinin təcrübəsi sübut göstərir ki, əmlak vergisi və onun potensial imkanları vergi siyasətinin fiskal funksiyasının yerinə yetirilməsinin əsas mənbəyidir.

Əmlak vergisinin müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində əsas xüsusiyyətlərindən biri onun əmlak bazarında baş verən dəyişikliklərdən asılı olmasıdır. Bu zaman ən çətin problemlərdən biri əmlakın bazar qiymətləri ilə dəyərləndirilməsi əsasında vergiyə cəlb edilməsidir.

Vergitutma başlıca olaraq üç əsas funksiyanı yerinə yetirir:

- birincisi, dövlət büdcəsinə optimal səviyyədə vergi daxilolmalarının təmin edilməsi funksiyasını;

- ikincisi, iqtisadiyyatının inkişafının stimullaşdırmasına səbəb olan həvəsləndirmə (maddi marağ) funksiyasını;
- üçüncüsü, sosial ədalət prinsiplərinin yerinə yetirilməsini təmin edən sosial funksiyanı.

Müasir iqtisadiyyatın tələblərindən irəli gələrək hüquqi və fiziki şəxslərin əmlak və torpaq vergilərinin əvəzinə bu şəxslərin vahid daşınmaz əmlakının bazar qiymətlərinə əsasən verginin tətbiq olunması nəzərdən keçirilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən, əmlak vergisinin ödəyiciləri əmlaka mülkiyyət hüquqi olan fiziki şəxslər və müəssisələrdir. Lakin bir sıra Avropa ölkələrində əmlak vergisinin ödəyicisi qismində əmlaka mülkiyyət hüquqi olan şəxslərdən başqa, əmlaka digər hüquqları olan, məsələn, əmlak istifadəçiləri və əmlak icarəçiləri də əmlak vergisinin ödəyicisi qismində çıxış edə bilirlər. Bu, bir tərəfdən, əmlak istifadəçilərinin məsuliyyətini artırır, digər tərəfdən isə, onlardan daha səmərəli şəkildə istifadəni stimullaşdırır. Bu sistem, əsasən, iqtisadi cəhətdən yüksək inkişaf etmiş ölkələrdə tətbiq edilir.

Daşınmaz əmlak - XIX əsrdə Gəncədə inşa edilmiş yaşayış evi

Daşınmaz əmlak başqa aktivlərə və gəlirlərə nisbətən daha sabit vergitutma obyektidir. Digər tərəfdən, daşınmaz əmlakın vergitutmadan gizlədilməsi çətin olduğu üçün vergi ödəmələrində artıma daha yaxşı imkan verir.

Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, ilk növbədə, vergitutma məqsədləri üçün daşınmaz əmlakın bazar dəyəri ilə qiymətləndirilməsi bahalı binalara və torpağa görə daha yüksək verginin tətbiqinə səbəb olur ki, bu da mülkiyyətçini əmlakdan səmərəli istifadə etməyə həvəsləndirir. Əks halda, mülkiyyətçi əmlakı onu daha səmərəli istifadə edə bilənə təqdim edir. Dövlət tərəfindən bina və torpağın bazar qiymətləri ilə rəsmilləşdirilməsi daşınmaz əmlak sferasında bazar münasibətlərinin formalaşmasına kömək edir. Əmlak bazarında bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin tətbiq edilməsi iqtisadiyyatın gələcək inkişafı üçün potensial imkanlar yaradır.

Hazırda bir çox ölkələrdə daşınmaz əmlakdan vergitutmanın zəngin təcrübəsi toplanmışdır. Artıq dünyada vergitutmanın daha optimal şəkildə təşkil edilməsi üçün əsas prinsiplər formalaşmışdır. Bu prinsiplər bir çox ölkələrin qanunvericiliyində müxtəlif dərəcədə öz əksini tapmışdır. Xüsusilə, daşınan əmlakdan fərqli olaraq, vergitutma obyektini kimi, bir qayda olaraq, torpaq, bina və qurğular çıxış edir ki, onları aşkar etmək və eyniləşdirmək nisbətən asandır. Vergitutma bazasının hesablanması üçün vergiyə cəlb olunan obyektin bazar dəyərinin əsas götürülməsi onların iqtisadi cəhətdən səmərəli istifadəsinə təkan verir. Daşınmaz əmlakın dəyərini müəyyən edərkən hər bir obyektin fərdi qiymətini deyil, vergitutma məqsədləri üçün tətbiq olunan standart qaydaları müəyyənləşdirmək lazımdır.

Sosial cəhətdən zəif təmin olunmuş əmlak vergisi ödəyicilərinə əmlakın növlərinə görə müəyyən güzəştlər verilir.

Daşınmaz əmlakların bazar qiymətləri əsasında vergiyə cəlb edilməsi ölkənin inkişafında səmərəli vasitə olan daşınmaz əmlak bazarının inkişafına təkan vermiş olur. Daşınmaz əmlakın bazar qiyməti ilə vergiyə cəlb edilməsi üçün onun qiymətləndirilməsi metodları işlənilməlidir.

Dünya praktikasında daşınmaz əmlakın vergitutma məqsədləri üçün qiymətləndirilməsi zamanı 3 metoddan istifadə olunur:

- gəlir metodu;
- müqayisəli metod;
- xərc metodu.

Lakin əmlakın bazar qiymətləri vasitəsi ilə vergiyə cəlb edilməsi vergi orqanlarının fəaliyyəti ilə yanaşı, digər institusional problemlərin həllini tələb edir. Bu məqsədlə vergi orqanları ilə daşınmaz əmlakın qeydiyyatını aparan strukturlar arasında informasiya mübadiləsi gücləndirməli və vahid uçot bazası yaradılmalıdır. Eyni zamanda, bu sahədə müvafiq mütəxəssislər hazırlanmalı və onların digər ölkələrin təcrübəsi ilə tanışlığı təmin edilməlidir.

VERGİ MUZEYLƏRİ

HƏR bir ölkənin yalnız özünə məxsus qanunları, ərazi quruluşu və vergi sistemi var. Zaman keçdikcə müəyyən dəyişikliklər baş verir və çox şeylər unudulur. Ona görə də salnamələr, statistik məlumatlar, xəritələr saxlanılır, tarix kitabları yazılır. Keçmişdə vəziyyətin necə olduğunu bilmək üçün xüsusi muzeylər yaradılır. Belə muzeylərdən bəziləri xüsusi vergi muzeyləridir.

Almaniyada şimali Reyn-Vestfaliya torpağında kiçik bir Ziqburq şəhəri var. Bu şəhər çox gözəl şəhərdir və üstəlik, onun digər kiçik şəhərlərdən bir fərqi də orada vergi tarixinə aid muzeyin olmasıdır. Bu muzeydə Almaniyanın çoxəsrlik vergi tarixinə aid maraqlı faktlarla zəngin olan sənədlər kolleksiyası saxlanılır. Bu kolleksiyada indiki dövr üçün qəribə görünən çox şeylər var. Məsələn, onlardan birini oxucuların diqqətinə çatdırmaq istəyirəm.

Alman nağılçıları Yakob (1785-1863) və Vilhelm (1786-1859) Qrimm qardaşlarının nağılları bütün dünyada məşhurdur. Onların "Bremen musiqiçiləri" adlı bir nağılları da var. Vezər çayının sahilində yerləşmiş Bremen şəhəri haqqında ilk məlumat coğrafiya mütəxəssisi Klavdi Ptolomeyə məxsusdur.

Qədim yaşayış məntəqəsinin yerində 787-ci ildə Böyük Karl xüsusi statusa malik şəhər saldırdı. Bu şəhərin əhalisi

Yakob və Vilhelm Qrimm
qardaşları

Klavdi Ptolomey

Vilyam Şekspir

vergiləri heç bir vasitəçiyə və vergi yığana müraciət etmədən birbaşa imperator xəzinəsinə ödəyirdilər. Şəhərin idarə orqanları yalnız imperatora tabe idi. Beləliklə, Bremen azad və müstəqil bir şəhər kimi yaradılmışdı. Bu vəziyyət indi də dəyişməz qalmışdır. Bremen Almaniya ərazisinin ən kiçik federal torpağıdır.

Vergilərə aid muzeylər başqa ölkələrdə də mövcuddur. Məsələn, İngiltərənin paytaxtı London şəhərində vergilərin ödənməsindən yayınmalar barədə tarixi informasiya toplanmış xüsusi muzey yaradılmışdır. Burada çox maraqlı bir eksponatda Londonun köhnə rayonlarından birində evlərin çardaqlarının necə birləşdirilməsi və vergi yığanların evləri mühasirəyə aldığı vaxtlar vergisi ödəniləcək malın bir məhəllədən digərinə necə keçirildiyi nümayiş etdirilir. Maraqlıdır ki, bir zamanlar çoxlu müstəmləkəsi olan İngiltərəyə dünyanın, demək olar ki, hər yerindən vergilər gəlirdi. Lakin bəzi tarixi mənbələrə görə, elə bir dövr olmuşdur ki, İngiltərə Danimarkaya vergi vermişdir. Bu barədə Vilyam Şekspirin (1564-1616) "Hamlet" pyesində də yazılmışdır.

Bu pyesin bir yerində kral deyir:

*Məhəbbət? Bu deyil onun mərazi,
Sözləri dolaşmış olsa da bir az,
Dəli sözlərinə bənzəmir əsla.
Onu belə ağır qəmə qarq edən
Nəsə qorxunc bir sirr yatır qəlbində.
Onun qalması da, açılması da,
Dəhşətli fəlakət törədə bilər.
Dərhal qarşısını almaqdan ötrü,
Belə bir qərara gəlmişəm ki, mən,
Onu tez göndərək İngiltərəyə.
Yığsın ödənməmiş bacı-xəracı.
Bəlkə də, dənizlər, müxtəlif yerlər,
Müxtəlif adamlar onu birtəhər
Üstündə əzabla baş sındırdığı
Dərdi ürəyindən çıxara bildi.
Sizin bu barədə fikriniz nədir?*

Özbəkistanda Vergi Tarixi Muzeyi

Elə buradaca maraqlı bir faktı qeyd edək. 1597-ci ildə V. Şekspir özü vergidən yayındığına görə məhkəməyə verilməmişdi.

Qüds şəhərində (israillilər bu şəhərə Yerusəlim deyirlər) xeyli vaxtdır ki, İsrail vergi xidmətinin muzeyi fəaliyyət göstərir.

Keçmiş sovet respublikalarının bəzilərində də belə muzeylər açılmışdır. 2003-cü ildə Özbəkistanda Vergi Tarixi Muzeyi, 2004-cü ildə Qırğızıstanda, 2007-ci ildə Ukraynada (Sevastopol şəhərində), 2009-cu ildə isə Rusiyada (Nijeqorod vilayətində) vergi xidməti muzeyləri işə başlamışdır.

Muzeylər vergi sənədlərinin, vergilər haqqında qanunların, vergi ödənişlərinin və s. bir yerə yığılıb saxlanılması məqsədilə yaradılır. Bəzi ölkələrdə bu cür sənədlər həddindən artıq çoxdur, lakin hələ muzey yaradılmayıb. Belə ölkələrdən biri də İsveçdir.

Rusiya Federasiyasının Nijeqorod vilayətindəki Vergi Xidməti Muzeyi

Müasir İsveç kadastrı vergiqoyma məqsədləri üçün 1530-cu ildə kral tərəfindən yaradılmış kadastr kitablarına əsaslanır. Qeyd edək ki, “kadastr” fransız sözüdür, nəyin isə, məsələn, vergi qoyulan torpaq istifadəçilərinin siyahısıdır. Kadastr kitablarında hər bir kəndin xüsusi mülkiyyətçilərinin nömrələnmiş siyahısı yazılmışdır. Maraqlıdır ki, bu nömrələmə indi də istifadə edilir. XVII əsrdə həmin kadastr kitablarına torpaq bölgələrinin xəritələri də əlavə olunmuşdur.

İsveçdə tərtib edilmiş bu cür kadastr sistemi Avropa ölkələrinin əksəriyyətində var və əhalinin artımının, yerdəyişməsinin, regionların maliyyə sisteminin öyrənilməsi üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

Bu cür tarixi məlumatları, az da olsa, Azərbaycan da qoruyub saxlamışlar. Səfəvi hökmdarı I Şah Hüseyn dövründə 1699-1702-ci illər arasında əhali siyahıya alınmışdı və vergi dəftərləri tərtib edilmişdi. Sonralar Səfəvi qanunları Osmanlı imperiyasına daxil olan əyalətlərdə də öz gücünü saxlamışdı. Məsələn, Gəncə-Qarabağ əyalətinin və Naxçıvan sancağının 1725-1727-ci illər ərzində tərtib olunmuş və indiyə qədər qorunub saxlanmış müfəssəl dəftərlərində həmin ərazilərdə vergi və rüsumların yığılma qaydaları göstərilmişdir.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Ön söz	5
Vergilərin uzun və keşməkeşli təkamül yolu	7
Vergi məmurları	20
Xırda sahibkarlığa güzəştlər nə üçün lazımdır?	25
İnflyasiya və vergi	29
Vergitutmada bazar qiymətləri və transfer qiymətləndirmə	34
Vergi qanunvericiliyində müddət məhdudiyəti və vergi öhdəliyi	41
Sosial təyinatlı vergi güzəştləri	47
POS-terminalların quraşdırılması	52
Vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin konseptual əsasları	64
Elektron ticarətin vergiyə cəlb olunması	68
Zərər zamanı verilən güzəştlər	75
Vergitutmada partnyorluq münasibətləri	80
Vergi siyasətinin əsas istiqamətləri	85
Vergi ödəyicilərinin hüquqları və vergi orqanlarının səlahiyyətləri nisbəti	89
Könüllü vergi ödəmələri	94
"Yaşıl vergi" siyasəti və ekoloji inkişaf	100
Miras və hədiyyələrin vergiyə cəlb olunması	105
Vergi harmonizasiyası	110
Verginin xərcdən hesablanması prinsipləri	114
İdeal vergi sistemi	119

Dövlət satınalmalarının tənzimlənməsi sahəsində vergi orqanlarının vəzifələri	123
Kütləvi nəzarətdən imtina: nəzarətin keyfiyyətini artırır, vergi ödəyicilərinə inzibatçılıq təzyiqini azaldır	130
Konsolidə edilmiş vergi sistemi	134
Vergi Məcəlləsi və ona edilən dəyişikliklər barədə	138
Mikroiqtisadi səviyyədə vergi siyasəti	142
Vergi siyasəti	145
Kiçik və orta sahibkarlığın vergiyə cəlb olunması	149
İtirilmiş güzəştlər	155
Bir verginin digərinə transfer olunması barədə	160
Tədris Mərkəzi: inkişafın yeni mərhələsi və perspektivlər	165
Sadələşdirilmiş vergi rejimi	170
Vergi riskləri və onların minimallaşdırılması	174
Sosial kapital və korporativ sosial məsuliyyət	179
Dünya iqtisadiyyatında vergi siyasətinin imperativləri	184
İnnovasiya yönümlü vergi mexanizmləri	190
İqtisadi sistemdə etibarın yaradılmasında vergi sisteminin rolu	193
Beynəlxalq təcrübədə qarşılıqlı asılılıq	196
Əhalinin məşğulluğu və gəlir vergisi	200
Bazar iqtisadiyyatında əmlak vergisi və onun təkmilləşdirilməsi	204
Vergi muzeyləri	208

AKİF MUSAYEV

VERGİLƏR HAQQINDA

ETÜDLƏR

Redaktor
Elşən Əliyev

Texniki redaktor
İdris Əhmədov

Təshihçi
Aysel Əliyeva

Dizayn
SS production

Mətbəə
Caşioğlu

ISBN
978-9952-8189-0-1